ЗМІСТ:

ДМ. МАРКОВИЧ: „Бунт“ (оповіданнє) 417
М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ: Вона ішла (поезія) 424
ОРЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ: Орільський пустельник (історичне оповіданнє) . . . 425
М. ВОРОНИЙ: I. Рубіни II. Уночі . . 433
К. БИЧ-ЛУБЕНСЬКИЙ: Музична спадщина М. Лисенка 434
С. ГНІДИЙ: Марія (оповід.) . 448
ДМ. ДОНЦОВ: Маркс, Енґельс і Ляссаль про „неісторичні“ нації (кінець) . 479
ГР. ЧУПРИНКА: Мир мирови . . . . . .
Поклик серця 492
Богиня любови . . . .
Хміль . . . . . .
Сонет 493
АН. НІКОВСЬКИЙ: Останній сезон нашого театру 494
НАТ. РОМАНОВИЧ: Манівцями (повість; далі буде) . 501
ПЕТРО СТАХ: Я і смуток мій (поезія) 537
ІВ. ЧОПІВСЬКИЙ: Чи надовго вистарчить мінерального палива 538
М. ЖУК: Тілько встати (оповіданнє; кінець буде) . . 549
М. ЛУЦКЕВИЧ: Кілька помічень з економіки Поліся 577
С. ЧЕРКАСЕНКО: З українського житя 582
Бібліоґрафія 595
Нові книжки 608
Оголошення.
Зміст III кн. ЛНВ.

1914.

РІЧНИК XVII. КНИЖКА III.

ТОМ LXV. ЗА МАРТ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

КИЇВ.

Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки, Ки
Трьохсвятительська 5. Телеф. 1069.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Жертвуйте на памятник Шевченка в Київі

Жертви приймає контора „Літературно-Наукового Вістника“.
Київ, В. Підвальна 36 кв. 8.

Приймаєть ся передплата на 1914-й рік

на новий науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орґан Українського Наукового Товариства в Київі, що виходитиме що три місяці, книжками в 8—10 аркушів, при участи визначнійших українських учених, під загальним проводом голови Товариства

проф. Михайла Грушевського,

під одвічальною редакцією **Костянтина Михальчука.**

Поруч „Записок“ і „Збірників“ своїх, де далї будуть містити ся праці більш спеціяльного характера, хоче тепер Українське Наукове Товариство дати науковий журнал українознавства для ширших кругів української інтеліґенції.

Проґрама: розвідки і звідомлення з ріжних галузей українознавства, огляди його поступів і наукової літератури, наукова хроніка, критичні статї і бібліоґрафія українознавства, питання української мови, хроніка Укр. Наукового Товариства.

Передплата на рік з пересилкою в Росії 4 карб., для Австрії 11 корон. Книгарням і посередникам 5 проц. від виплачених грошей.

Редакція і контора: Київ, Велика Підвальна 36, кв. 8, Бюро Українського Наукового Товариства.

Новина. Орест Левицький.

ВОЛИНСЬКІ ОПОВІДАННЯ

з житя XVI і XVII вв.

З портретом Анни Альоїзи Острозької.

Ціна 90 коп.

Виданнє Тов. прихильників української літератури, науки і штуки у Львові.
Склад в книгарні „Науков. Тов. ім Шевченка у Львові“, Ринок 10 і книгарні Л.-Н.-Вістника в Київі Фундуклеївська 12.

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

y.7 3

ДМ. МАРКОВИЧ.

„Бунт“.

(*З житя 1907 року*).

Стояла страшенна спека. Все застигло, завмерло. Сонний завше повітовий городок Пустобрех тепер неначе вмер: навіть горобці—жваві молодці—і ті покинули купати ся у поросї на вулиці, а розсїли ся по деревцях і, розпустивши крила, пороззявляли дзюбики. Здоровенна калюжа серед вулиці до половини висхла, земля з країв порепалась і здоровенна ж свиня казначея, як гора, лежала в нїй нерухомо. Всї спали—було після обіду. Головна вулиця, вся аристократія спала: віконниці позатуляні, ворота заперті, мертва, кажу, тиша стояла...

Коло поліцейського правлїння на ослонї сидїв городовий Петро Гандріпа, на „дежурстві“, вартї, він тут сидить уже двадцять років; сидить і куняє. От він задрімав, похитнув ся і трошки що не впав; прокинув ся... „е-е-х“!—позїхнув він, і—„на чортового батька я тут сижу в таку спеку?“—промовив він. З якогось часу і в його голові почали прокидати ся опозиційні питання. Оглянув себе навколо, щось з боку муляє

— Ну, а отся цяця, на що вона? Тільки бока муляє,—думалось йому.—Се, бач, левворверт. Москалем був, на війну під Турка ходив і Бог милував од тої нікчеменщини, а тут на бісового батька начепили отсю тварюку... еч, як жива... і тебе ще встрелить... І в кого я стрілятиму? Хіба в сю падлюку?.. Бач, знову випустили, знову в калюжі лежить... Отсе справник побачить—лаятиметь ся, бо вони не мирять ся з казначеєм... Ех і люди... пани бють ся а в хлопців чуби тріщать... А куди я її зажену? Ворота у казначея замкнені, хіба до себе в кишеню?—і Гандріпа осміхнув ся.—Приказано „держи і не пущай“, а кого я держатиму? Кого не пущу? —благодушно думалось йому. Ловлять? На чорта теє здало ся...—але тут його думки перервали ся, він побачив щось цікаве.

З фіртки визирнуло дівоче обличе,—дівчина закавикала і через вулицю з лавки Муравйова, де прикащики Ванька й Стьопка грали у шашки, вискочив Ванька і почав щось їй на мигах показувати. Він жваво махає, годинник виймає, на пальцях щось показує, а вона зареготала, крикнула „добре“ і зникла у дворі.

Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Еч, подлі! Ото сама його викликає, а він „приходь у такому і такому часу, значить“, ах шельми! – думав Гандріпа, і очі його заблищали, по обличю розлив ся благодушний усміх.

— Люблю молодь!.. От ті, значить, молодці, що позавчора, значить... веселі. Хе, хе, хе,—засміяв ся він...

З-за рогу хутко увесь мокрий біг з телеґрафу розносщик.

— На, лишень, телеґраму справникови, „срочна“, неси!

— Отсе так! Куди ж я понесу? Вони сплять.

— Кажу срочна, хутко...

— А про що там?

— Не твоєї голови діло, неси.

Знехотя городовий взяв телеґраму і поніс до покоїв. У сїнях він обтер хусткою лице, пригладив кілька волосин на лисій голові, обтягнув білу сорочку, з ненавистю поправив „леворверт“ і, тихо ступаючи, увійшов у передпокій і постукав до спальнього покою.

Васкаброд! Васкаброд... телеґрама.

— К чорту!—заревло з середини.

— Васкаброд... Ніяк ні возможно... телеґрама.

— Телеґрама? Ну давай... отворі ставню...

Городовий увійшов, одтулив віконницю, подав телеґраму.

Справник прочитав і як ошпарений схопив ся.

— Жіво! Ти! Позвать помошнїка, надзірателїв... і позвать старшого Кулїбу... Жіво екстренно, ворочай ся!—заревів він.

Петро вискочив і побіг.

„24 іюля на улїцє Пустобреха бил бунт, манїфестація соціялдемократов ілї бунда.

Разслєдуйтє, телєґрафіруйтє. Ротмістр“.—прочитав справник тричі і сон злетїв.

— Де, де? Як же ж я не знаю, чотири днї пройшло... ах ти, боже, мій! Жандарі знають, а мої осли нїчого.

За годину чи меньше в Правлїннє зійшли ся помошник справника, секретар, два надзирателї і старший городовий Кулїба,— сього останнього справник дуже любив і вважав його за Нат-Пінкертона, так йому вірив як собі, зате помішник його ненавидїв, як то завше буває. Кулїба йому віддячував тимже, а справник з помішником жили як справжнї члени „между вѣдомственной“ комісії.

— Знаєте?—запитав справник помішника, давши йому продивитись телеґраму.

— Нїчого не знаю... Моє дїло канцелярія, управлїннє, а не „наружная часть“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— „Наружная“?! — перекривив його справник. Ви, ґаспада надзирателї, яка була 24 числа манїфестація, бунт у городї?

— Нї-как нет, нїчого не знаєм, нїчого не було, ми рапортовалї о благополучії.

— „Благополучіє“... Ех ви! Нїчого не бачите... Хто тут у нас ще зостав ся з проклятих демократів?

— Не могу знать, усе, значить, вислані, а другі повтїкали... нїкого нєту.

— Ну ти, Кулїба, говорі, чево улибаєш ся.

— Я, васкобродь, осмєлїваюсь доложить, що, значіть, заправських повиганяно. Єто правда... а зостались ще самі крамольники, вони зтиха собі... От наприклад... коваль, кузнець значить, що коло мосту сидить. Проходжу я коло його,—що ти, кажу, порозсипав жужелицю на вулиці, се, кажу, непорядок. А він менї „не твоє дїло; тепер наші часи, тепер ми демократи взяли верх, забірай ся собі, забірай ся і скажи свому помошнику справника“... і тут, значить такоє слово...

— Какоє слово? Говорі!..

— Хабарнику, осмелю ся сказать, скажи свому, значить, хабарнику, що без грошей більше кувати йому коня не буду... ето, васкародь, бунтар.

Помішник увесь позеленів.

— Ну, ще що,—нетерпляче запитав справник.

— І опять, значить, тот жид, рудий різник, що продавал торік мнясо здохлої корови, значить, й він самий демократ—„скажи помошникови що без грошей мняса більше не дам, бо наш час тепер, демократи панують“...

— А про справника не казав?—запитав помішник.

— Справник за мнясо платить, обірвав справник...—Ну ето усьо не тоє... Оно конечно дерзновенно, да не то.—Хто був на вартї 24.

— Петр Гандріпов, васкабродіє.

— Позвать його.

Увійшов Петро.

— Когда ти стояв на вартї, хто був на вулиці, розсказуй все чисто, що побачив.

— Слушаюсь... Я стояв коло воріт, як завше, й нікого не було.

— Нїхто не кричав, не виглядав потайно з воріт...

— Ето било васкабродь...—і він усміхнув ся,—я виділ, що Пашка, казначеїва покоївка,—така бідова!—виглядала, викликала, а Ванька,

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

прикащик Муравйовської крамниці потайно й собі, значить, виглядав, і вони перемигували ся. Вони що-дня тоє роблять...

— Ну, к чорту, ето ні то... а у кого були одчинені ставні? Про все кажи.

— У всіх були зачинені аж доки сонечко сіло, а тоді виходили свої... і Пашка тоді тілько загнала свиню, що лежала знову в багнюці.

— Знову? Ах... розпро... ну покажу я йому!—сердито промовив справник.—А чужих кого чи не було, чи не проходив хто? Згадай!

— ... От, от і згадав,—промовив Петро городовий і увесь його вид усміхнув ся, неначе він згадав щось дуже приємне.—Згадав, приїздили..

— Ну, кто, говорі скорєє і усьо падробна.

— Стою, значить, коло ворот. Звеніть, чи тоє—сиджу на лавці, аж дивлю ся, їде Їцко, балагула завертає до подвіря Лейбиного; з балагули вилїзло кілько і поросходило ся. З вакзалу він приїхав. Повходили вони у заїзд до Лейби. Саме тоді повиходили з правлення, зїзду, і з казначейства... Так, у третій годині дивлю ся, ідуть якісь паничі, шестеро їх, ідуть собі серединою вулиці, так веселенько собі йдуть. Порівняли ся зо мною та зразу всї як гаркнуть: „Здраствуйте!“ і ще щось додали, а я їм теж „здраствуйте“! а вони ще голоснїйше „здраствуйте“ і я тоді ще голоснїйше як крикнув: „Здраствуйте“! Вони зареготали й кажуть: „Ну й маладчина городовий, се ж наш!“ Ну, звєсно, я сказал, „рад старатьця“! а вони знову „здраствуйте!“ й пошли далї. Чудно менї так стало, такі веселі, привітні.

— Ну, ну, говорі старий осел дальше, — нетерпляче промовив справник.

— Йдуть вони, васкабродь, коло крамниці Муравйова, знову загукали „здраствуйте“, звідти повискакували прикащики, вони після обіду не сплять, а грають у-дамки, і вони вклонили ся, зняли шапки.

— Ну, куда ж єще онї пошлї?

— Не могу знать, пішли вулицею Хабаровською, а там звернули на низ.

— А когда ж онї поїхали?

— А так за час, чи за два й поїхали, знову Їцко їх повіз на вакзал.

— А не казали вони чого?

— Нї-как нєту, нічого.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Чи не держали вони чого в руках.

— Так тошно...

— Що так тошно? Держали? Що?

— Вони мали палочки з карлючками як у всїх паничів, а у двох були флажки малесенькі, червоні...

— Що?! Щооо?! Які флажки? „Знамйона“? Так як у полку?

— Е, де там! Такий як от коли люминація в саду і флажки, що дїти носять, червоненькі...

— Как же ти, не доложил? І молчіт...

— Віноват.

— Убіть мало подлєца... Вон со служби! Снять з него шашку й револьвер. Вон со служби!..

Петра Гандріпу, старого городового випхали і з служби вигнали...

— Сейчас дознать, кто приїздив, обискать, Їцку й Лейбу арестовать. Марш! — закричав справник і надзирателї й Кулїба понеслись...

Чутка хутко рознеслась, що когось шукають; коло Управлення зібралось чимало людей, звісно з євреїв, були й присяжні з казначейства, кучері, куховарка суддї, служба з зїзду мирового. Вийшов Гандріпа без жгутів на сорочцї, в чорному старому картузї.

— А що, вислужив?—питали його.

— Ось, як бачите, дослуживсь...

— За що се вас дядїчка?—запитала суддїна куховарка.

— А за „здраствуйте“...

— Що? Що се він каже?..

— А то, а ви разходьтесь, бо достанети по потилицї,—загукав Кулїба. Разходїсь!—гримнув він і всї жидки розбігли ся.

— Що ж Петре, за шевство сядеш?—запитав присяжний.

— А так, за шевство... Що ж робити?—і помовчавши додав,—нїчого не зрозумію, кому й роскажи не поймуть віри! Вигнали як собаку за „здраствуйте“!.. — А далї, в його вус задригав, моргнув бровою, в очах веселі огоньки засвітили ся, й додав: — „Ну, щоб то зробили за „прощайте“,—і пішов собі старий...

Через годину йшов натовп людей, серед їх зхвильований, блїдий як крейда Лейба і поруч з ним Їцко Дермамес—балагула, сей йшов спокійно і курив цигарку, їх оточили городові і два надзирателї.

— Хто до тебе приїздив 24-го.

— А я незнаю, якісь паничі.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Жиди?

— Ну, Жиди, тільки я не знаю чи всї, двоє жидів, бо по нашому розмовляли, а других четверо не знаю, вони мовчали. Заїхали, поїли, й пішли, а я їх більше не бачив. Вони не знайомі і звідки не знаю.

— Допросїтє о приметах,—сказав справник секретареви.

— Ну, ти... кого привозив?..

— А цорт їх знає хто вони, якісь паничі з вакзалу, по двайцять пять копійок дали, і усього 1 р. 50 коп.

— Васкобродь! Я обискал його балагулу і знайшол „прокламацію“ й „знамя“ — і Кулїба витяг з кишенї маленький флажок з шматочком червоної китайки і малесенький шматочок тонїсінького папірцю.

— Покаж! А! Так ти вон какой? Гусь! Я тєбє покажу... В тюрмє згною!..

— І со мене гноїть? Я й так згноїв ся... Семеро дїтей, овес дорогий, заробки? Які тепер заробки: на сїно не вистарчить.

— Молчать!

— Нехай і молчать...

— Арестовать його в тюрму...

— Кого, мене? Ґаспадїн ісправник! Мене у тюрму? Ну, харасо, а хто з буде давать кусать моїм семи ротам, а коняки подохнуть? А? Вони подохнуть. І з кудова я знаю, какій шволоць єздїт? Я знаю 25 копєєк, а сто минє больсе?..

— Откуда у тебя „знамя“?

— Знамя? Гета знамя? І какой гето знамя, гето флажок хлопячий. Церт його знає, мозе тії паничі засунули в сїно, а мозе й пан, жвинїте, пан Кулїба... Ви, господїн Кулїба, з кудова взяли етот флажок?

— Под сєном у сиденю знайшов...

— Разговарівай! А откуда ета бумажка?

— Бумазка? Паницї виймали єйо, а я бапу тоненька і випросив три листки, два викурив а з гетой бумазки одірвав на цигарку, дузе мнякенька бумазка...

— Разговарівай! Знаєм вас. Отправтє його в тюрму,—приказав справник.

— Ваше високоуродіє! Гашпадин справник — ваше сїятельство! Памілуйте, — з риданнєм у голосї прохав Дермамес, — але його вивели.

Закликали й Ваньку, і Сьомку, і Пашку. Вони теж бачили що й городовий Петро: йшли шестеро ж не то єврейчиків, не то

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ґімназистів і гукали „здраствуйте“ і „свобода“, а Ванька й Сьомка одмовили „здраствуйте“ і додали: „Кому свобода а ми сидимо у крамниці“.

Ті молоді хлопці несли флажки з шматками китайки.

От і усе.

Од справника до ротмістра пішла телеґрама.

„24 былъ бунтъ маніфестація, шестеро съ революціонными красными знаменами прошли по городу и кричалы „да здравствует свобода!“. Это члены „Бунда“. Они не открыты, двое соучастников арестованы. Дознаніе тогда же произведено і слѣдуетъ по почтѣ“.

А через вісім чи девять місяців був суд. Що там було в суді ми не знаємо, бо він був при зачинених дверях, шість еврейчиків молодих засуджено на висідку до тюрми по пів року, а як же вони висиділи по вісім місяців то їх пустили на волю. Дармамеса оправдали і теж пустили на волю.

На вулиці стояв натовп людей. Вийшов Їцко Дермамес, він схуд, зблід.

— Ну, вус іс?—питали його евреї.

— Ех! арихен-тателе! Конякі подохли. Голий босий став—і усе за 1 р. 50 копійок. За якесь „здраствуйте“ і, лихо його матері, „свобода“... і помовчавши, додав „хорошево свобода“, і він сплюнув.

Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

* * *

Вона ішла, мов королева.
Їй в слід шуміло море нив.
А степ туди, туди манив,
Де грала заграва рожева.

Згоряла заграва у дим...
Та вранці знов—уся бажання,
В огні безсмертного кохання,
За сонцем йшла вона ясним.

І де, прекрасна, прохожала,
Вкривались золотом лани
І никли колосом вони
Їй в слід ясного покривала.

І ті ліси, що через їх
Була повинна прохожати,
У золоті вдягались шати,
В огні рубінів дорогих.

Та ні за чим не жалкувала
З того, що кидала, вона:
Одна незмінная мана
Її усю зачарувала...

І йде вона, незмінно йде
За недоступним їй коханцем,
І убіра свій слід багрянцем,
І не спиняєть ся ніде.

Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ОРЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ.

Орільський пустельник.

Се було 1620 року, коли на місці теперішньої Полтави лежала тільки „пуста слобода“, се б то слід колишнього села з доби перед-татарського пустошення, і заселеннє Полтавщини не йшло на південь дальше Голтви, за якою аж до самого Чорного моря тяглись „ялові поля“—безмірний степ, по якому вільно гуляли Татари та запорожці. З півночі на південь через сей степ пролягав стародавній „шлях“; сим шляхом ще в першій половині XVI ст. ходили каравани турецьких та кримських купців, що торгували з Москвою. Власне кажучи, караванний шлях йшов з Перекопу на Тавань[1]), де була переправа через Дніпр, а звідти „диким полем“ на Черкаси, Канів і Київ, але часто купці, „опускаючи тую звичную дорогу“, щоб не платити мита, йшли з Перекопу „через поля ялові на врочище Санчарово“, де був брід через Ворсклу. Як тільки оселилась Полтава, то зараз же і у „Санчарового броду“ осіло село Санджарів (Старий), про яке вперше згадуєть ся в актах під 1636 роком. Такий же брід був і нижче по Ворсклї, що звав ся „Біликів брід“; тут на початку 1640-х років осіла „слобода“ під тою ж назвою, а з неї вийшло потім село Білики. У таких же бродів, щоб заступити дорогу Татарам, за гетьманування Богдана Хмельницького, виникла ціла низка городків з замочками понад Ворсклою: Новий-Санджарів, Білики, Кобеляк, Кишінька й Переволочна. Через двадцять років пізнійш, за гетьмана Самойловича, така ж сама захистна линія виникла й по нижній течії річки Орели, коли тут в 1673—1674 рр. разом осіли сотенні городки: Орел (тепер Орлик), Китайгород, Царичанка, Маячка й Нехвороща.

Але в ту пору, до якої стосуєть ся наше оповіданнє, себто на початку 1620-х років, водойми річок Ворскли й Орели були ще безлюдні, як за півсотні років перед тим „диким полем“ лежала й ціла Полтавщина. Але то не була мертва пустиня Сахари

---

[1]) Тепер м. Кахівка, Таврич. губ.

Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чи Гобі; навпаки, то була роскішна, чарівна країна, повна надзвичайної краси й сили та невичерпаного природного багатства. Нічого не могло бути кращого за оті од віку неорані степи, коли вони вкривались буйною рослиністю і здавались безкраїм золотисто-зеленим морем, яке під палючим проміннєм південного сонця поблискувало миріядами квіток і парувало їх чарівними пахощами. Ті злиденні ліски та чагарники, що й тепер знаходять ся по балках та річних долинах південної Полтавщини, зовсїм не були такими триста років назад: в тогочасних документах мова йде про справжні ліси, навіть „пущі", в яких водились породи звірів, що тепер збереглись хіба в далекому Поліссї. І річки тоді були не ті, що тепер: не затримували їх греблї та лотоки, підживляли багаті джерела та притоки, яких тепер і слїду немає, і вони вільно розливались під захистом темних лїсів та непролазних мочарів.

Не дивно, що серед такої роскішної природи водилось безлїч усякого живого створіння. Тодїшні подорожні люди, що одвідували Україну, розповідають про се справжні казки, не вірити яким, однак, не маємо рації. Ось що, наприклад, переказує в своїх мемуарах (XVI в.) дворянин Литовського великого князя Михалон Литвин, що нераз проїзджав Україну обох берегів Днїпра, відбуваючи посольство до Кримського хана: „Звірини всякої—зубрів, диких коней, оленїв — така безлїч по лїсах і степах (Київської України), що за ними ходять на влови тільки ради шкури, а мясо кидають, або вирізують хіба крижівки, а ланями та дикими кабанами й зовсїм гребають. Дикі кози в такій величезній кількости перебігають зімою з степів у ліси, а влїтку назад у степи, що кожний побиває їх щороку до тисячі. По берегах річок багато водить ся бобрів. Птаства така страшна сила, що по весні хлопцї накладають повні човни яйцями диких качок, гусей, журавлїв і лебедїв. Собак годують мясом диких звірів і рибою, бо в річках водить ся неймовірне число осятрів і иньшої великої риби". Посол нїмецького імператора Ерих Лясота, вертаючись в 1594 р. з Запоріжя, коло річки Домоткані зустрічав навіть ведмедїв. Французький інженер Боплан, що будував, з доручення польського уряду, фортеці на Українї (в 1630—1647 р.р.) і зложив докладний її „Опис", каже: „Сарни, оленї пасуть ся тут отарами; дикі кабани — надзвичайно великі; дикі конї бродять табунами по 50—60 голов. Поблизу границї Московської зустрічають ся буйволи, білі зайцї і дикі кішки". Він же згадує про сайгаків і байбаків, яких бачив між Сулою й Супо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

єм. „Річка Псел—пише він в иньшім місці—дуже рибна, а Ворскла й Оріль ще рибнійші. Бачив я, як на Орели закинули раз тільки невід і витягли коло 2000 рибин, з яких нейменші були завдовшки коло одного фута“.

Річ зовсім природна, що така багата країна задовго ще до її заселення манила до себе чоловіка. В першій половині XVI ст., коли по цілій теперішній Полтавщині вільно кочували Татарські орди, неможна було й думати про те, щоб завести тут постійні осади; але се не ставало на перешкоді сміливим та завзятим людям приходити сюди задля літніх промислів—полювання, рибальства, бжільництва і т. и. Кожний з таких „уходників“ (так вони тоді йменувались) займав задля своєї „ватаги“ певний „уход“, себ то догідну для промислу місцевість, і вважав його уже за свою власність, яка по праву спадкоємства переходила потім і його дітям. Завдяки своїй корисности, за короткий час уходний промисел так багато поширив ся, що вже в половині XVI ст. трохи не ціла територія теперішньої Полтавської і частини Катеринославської ґуб. була поділена на безліч „уходів“, і кожний з них мав свого власника. Опріч приватних людей, уходами володіли старости, манастирі (київські), церкви, а найбільш міщане м. Канїва та Черкас. Канївчане вважали своїми „уходи“ по річках Сулї, Удаю, Хоролу і Пслу з їх притоками, Черкасці володіли уходами по річках Ворсклї, Орели та Самарі. Опріч місцевих „уходників“, багато їх що-весни приходило з Київського Полїсся, з Білоруси і особливо з Сіверської землї. Сї „чужогородцї“ звичайно орендували „уходи“ за певну частину прибутку; а козаки, що складали з себе головний континґент „уходників“, не завжди дбали про дозвіл власників, самовільно займали найкращі місця і, властиво кажучи, були фактичними господарями отих привільних степів. Вони ставили сїтки й тенета на птаство та звірину, ловили і потім сушили та вялили рибу, „гонили“ бобрів, шкури яких мали тоді чималу вартість, ловили диких коней, видирали бортї в лїсах, або ж заводили справжнї пасїки, ситили мед і, по вислову одного документа, „жили там як дома“. А коли траплялось, полювали вони й на иньшу дичину—били й ловили живцем Татар, що теж нишпорили по степу, чигаючи на „уходників“,—і розбивали кримські та турецькі каравани.

Проживши так ціле лїто в легкій, але корисній роботї, серед дикої роскішної природи, уся отся розпорошена по степах людність в осени верталась, обтяжена здобиччю, до своїх домівок і, пе-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

резімувавши тут, по весні знову мандрувала на „уходи“. Так із року в рік регулярно й відбувались переходи населення з осілого стану в кочовий. Легко уявити собі, яке то було принадне та привільне життє „уходників“ серед роскішної природи, на добрих харчах; але не треба забувати й про ту небезпеку, на яку вони що-години наражались з боку таких же добичників-татар, що вештались по степах, чатуючи за уходниками. Але в сій безупинній боротьбі з хижаками за посіданнє „степом широким, краєм веселим“ росла й гартувалась сила українського народа, що так бурхливо й переможно проявила себе в XVII ст.

І в міру того, як росла ота сила і послідовно випирала Татарські орди до Чорного моря, посувалось все далї на південь і заселеннє лївобережної України, і її попереднї „уходи“ один за другим обертались в села й городи. Наприкінці XVI ст. немов з землї виростають: Переяслав, Прилука, Лубнї, Пирятин, а з початком XVII ст. широкий колонїзаційний рух, немов весняна повідь, разом розлив ся по цілій Полтавщинї і навіть перекотив ся за межі державні, в Слобідську Україну.

Але в 1620 р. басейни Ворскли й Орели лишались ще пустими, і сюди по старому приходили ватаги „уходників“ для лїтнього промислу. З одною з таких ватаг того року трапив ся цікавий випадок, про який докладне оповіданнє знаходимо в власноручних записках київського митрополїта Петра Могили.

Складалась та ватага з чотирьох козаків і провела весну й лїто „въ ловитвѣ звѣрей и рыбъ въ пустынѣ, нарицаемой Орельской, идѣже севрюки [1]) ходятъ“. Можна уявити, яка тодї була лїсова гущавина та непролазні нетрі по берегах Орели, коли отсї досвідчені люди, які що року весну й лїто бавились тут в своїх уходах, на сей раз, рушивши до своїх домівок, збились з дороги і цілих два тижнї блукали в пущі. Уже в них неставало харчів, бракувало пороху й иньшого припасу, а вони все блукали по невідомій глушинї і нїяк не могли втрапити на знайому дорогу. Аж ось вони помітили протоптану в траві стежку і рушили по нїй, цікаві дізнатись, куди вона їх приведе. Незабаром вийшли вони на поляну, серед якої стояв курінь, а з нього курив ся димок. В курінї з паличок прироблена була нїби полиця, а на нїй розложені лїсові груші, варені в меду; тут же, в землї, викопана була невеличка пічка, в якій тлїло багаттє, а в золї сушились груші

1) *Севрюками* звались тодї уходники, що промишляли в басейнах Ворскли й Орели, які так і прозивались тодї: „Уходи Сїверскии“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і стояв горщечок з грушевим узваром. Хоч які голодні були наші уходники, а не зайняли нічого в куріні, бо в їх було одно на думці: хто б міг проживати в сій дивній оселї серед глухої пущі? Чи не розбишаки, що обдирають їхнього ж брата, уходника? Як так, то треба бути обережними.

Так порадившись, козаки залягли в гущавинї, двоє з одного боку куріня, а двоє з другого, і з самопалами в руках стали виглядати, чи не навідаєть ся хто до куріня. Довго їм прийшлось чатувати. Аж ось сонце вже стало ховатись за лїсом, і вони помітили, що з гущавини вийшов „святоліпний муж“, з бородою і довгим волоссєм; на йому була одежа, сплетена з лика, завдовжки до колїн, а в рукавах до локтїв, на ногах личані постоли, а на голові немов чернечий „підкапок“, теж з лика сплетений; в руках він мав сокиру. Тихою ходою прямував він до куріня, але враз зпинив ся, гостро обдивив ся навкруги і, немов духом почувши присутність людей, прожогом кинув ся тїкати в гущавину. Козаки, що зразу розібрали, з ким мають дїло, схопились та за ним наздогін, волаючи:

— Не тїкай од нас, чоловіче Божий! Ми ж таки, хвала Богові, християне, а не якась невіра, і немає в нас лихого на думцї!

Пустельник трохи зупинив ся та й каже:

— Стійте, не женїть ся за мною і скажіть, хто ви і яким робом зайшли сюди.

Козаки розказали, з яких вони городів, як заблудили в пущі і вже два тижнї блукають, не маючи змоги втрапити на свою путь. Тодї він підійшов до них. Козаки припали до його колїн, просячи благословення. Пустельник їх поблагословив і запрохав до куріня. Перш усього він нагодував богоданих гостей своїм скудним припасом, а як зовсїм смерклось, запросив їх разом з ним помолитись, попереду наказавши, щоб під час молитви вони не дивились нї на його, нї на бік, а зпустивши очі на дїл, побожно слухали молитву. Козаки так і старались поводитись, але один з них не втерпів і серед молитви глянув на пустельника—і з острахом помітив, що той стоїть „не на землѣ, но на воздусѣ, простертѣ руцѣ къ небесемъ имуще, стопы же его выше колѣнъ ихъ на воздусѣ бѣху стояще“.

Помолившись, пустельник запрохав гостей ночувати в куріні, а сам, трохи з ними посидївши, вийшов, кажучи, що звик влїтку спати надворі. Зтомлені блуканнєм по нетрях, козаки зараз же

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

уклались спати, але й на сей раз не занехаяли свого звичаю—по черзї всю ніч вартувати, і коли опівночі вартовий виглянув з куріня, то побачив, що пустельник і не думав спочивати, а стояв на молитві, і ноги його не торкались до землї.

На світанні він прийшов до куріня і побудив гостей:

— Вставайте, дїтки, час вам уже молитву сотворити Господеві та й рушати в дорогу.

Козаки встали, помолились разом з господарем, підживились його припасом і рушили в путь в супроводї пустельника, який охоче взяв ся вивести їх з пущі і показати дорогу до їх рідного города. Дорогою він розпитував їх про те, що дїєть ся на славній Українї, чи постарому квітнуть там християнські городи, сяють православні церкви та манастирі, особливо цікаво було йому знати про Київські манастирі, Печерський та Межигірський, хто ними порядкує і чи живий ще мудрий та побожний Печерський архимандрит Єлисей Плетенецький [1]). Козаки були люди бувалі, нераз їм приходилось одвідувати й Київ, і Межигірє, так вони охоче розповідали на запитання пустельника, а один з них, під час таких розмов, усе відставав та непомітно робив знаки на деревах, щоб по них можна було й напотім втрапити до пустельника.

Так вони йшли пущею цїлих два днї, спочивали в дорозї, живились лїсовими грушами та дичиною. А пустельник все роспитував козаків про давно покинутий рідний край, та навчав їх, як у світї жити, „еже всегда молитись, добродѣтелно жити и никого же обидити ни в чесомже, в правовѣріи же твердыми и незыблемыми быти“. Нарештї вивів він козаків на знайому їм дорогу, попрощав ся з ними і хотїв уже вернутись назад, але вони припали до його ніг і, заклинаючи самим Богом, слїзно благали сказати їм: хто він, звідкіля і як зайшов в пустиню і чи давно спасаєть ся в нїй? Смиреному старцеві видимо трудно було вволити їх волю, але після недовгого вагання не зміг він одмовити їх палким бажанням і повідав таїну свого „подвижничества“. Був він ранїш чернцем Межигірського манастиря, і живучи там, „прельщений од діявола“, допустив ся тяжкого гріха, але скоро охаяв ся, почав каятись і палко благав Бога показати йому путь до спасїння. І одного разу, під час щирої молитви, почув він у собі Божий помисел, що нїби говорив йому: „зійди з манастиря і йди в пустиню, там знайдеш покуту“. Так він і зробив, і за Божим приводом прийшов в Оріль-

[1]) Єлисей Плетенецький правив Печерським монастирем ще з 1599-го року. Помер р. 1624.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ську пущу і наважив ся лишитись тут до смерти, живучи самотою.

— І осе вже, дітки,—закінчив він свою сповідь—минає тринадцятий рік, як я живу в отсій пущі отак, як ви бачили, годуючись лісовими овочами й не чуючи голосу чоловічого.

— А як же звати тебе, Божий праведнику?—запитали козаки.

— Йменнє моє—грішний і непотрібний раб Божий Григорий,—одповів старець.

І пóблагословивши їх, він вернув ся до своєї пустині, а козаки пішли своєю дорогою, раді, що Бог сподобив їх, грішних, побачити сього угодника, подібного Павлові Ѳивейському. І коли вони благополушно вернулись до свого міста, то не було й краю їх оповіданням про дивного пустельника, що тринадцять літ спасаєть ся в Орільській пущі і під час молитви знімаєть ся над землею.

Ранньої весни, коли наші „уходники“ злагодились знову рушити до своїх Орільських „уходів“, до їх пристало кільки духовних і міщан, що й собі прагнули побачити святого чоловіка. Вони припасли для його чернечу одежу, щоб не ходити йому в ликах, взяли хліба, сухої риби і иньших пристойних чернцеві харчів і рушили в далеку дорогу. Вступивши в Орільську пущу, знайшли й ті знаки на деревах, що козаки навмисне поробили, і по них легко добрабись до мешкання пустельника. Там постарому стояв одинокий курінь, але з його не курив ся дим і навкруги не видно було в траві слїду людської ноги. В серединї куріня теж усе свідчило, що він давно вже стоїть пусткою: варені в меду груші, давно не топлена пічка, горщечок з узваром—се все було так само, як і торішнього лїта, коли тут ночували козаки; але груші погнили або роскльовані були птаством, узвар прокис, попіл у пічцї розвіяло вітром. Було ясно, що смирений старець ще тоді, як провів на дорогу нежданих гостей козаків, не вернув ся до свого куріня, а пішов у глиб пущі шукати собі иньшого притулку, бо духом зрозумів, що, лишаючись на старому місцї, не втекти йому від людського докучання і слави світової. Так і вернулись нї з чим побожні прочане, що ходили подивитись на праведного мужа в Орільській пущі.

Переказавши сей інтересний епізод в своїх записках, митрополїт П. Могила кінчає його такими словами: „Се же они, са-

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мовидцы четыры (козаки), въ оброцѣ[1]) суще въ монастырѣ Печерскомъ, повѣдаша братіи, братія же отъ нихъ слышавшіи повѣдаша намъ, мы же написахомъ се въ славу Божію, иже и днесь, якъ же и древле, различно прославляетъ угодники своя и на ползу нашу блаженное ихъ изъявляетъ житіе на утвержденіе православныя нашея восточныя вѣры".

В записках Могили не вказано точно, де саме була та Орільська пуща, в якій спасав ся старець Григорий. Можливо, що вона була приблизно там, де потім, через півсотні років, виник сотенний городок Нехвороща, а проти його за Оріллю, в лісї, Успенський манастирь, скасований в 1786 р. Там і тепер лишились слїди валу, що оточав колись сю козацьку святиню.

---

[1]) *Обрік*—побожний звичай такого роду: в трудну чи небезпечну хвилину люди, звертаючись до Бога за поміччю, давали *обрік* піти до *такого-то* манастиря і певний час попрацювати на його користь, не беручи за те ніякої плати. Завдяки даремній працї отаких „оброчників", лехко було київським манастирям вести велике господарство на своїх землях.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

МИКОЛА ВОРОНИЙ.

До циклю „За брамою раю“.

I. Рубіни.

Одкривають ся рани—
Давні рани, нудьгою розятрені знов...
І червону, гарячу мов пóлумя кров
Вже не стримує зілле омани.
Одкривають ся рани...

Рани, серця рубіни!
Ви—єдиний той дар, ви—той скарб жебрака,
Що дала йому зласки кохана рука
На розстанні в останні хвилини...
Рани, серця рубіни...

О, рубіни червоні!
А хто-ж вам дав багрóвість і пóлиск огня?
Моя гордість... ображена гордість моя,
Що тримала мій гнів на припоні.
О, рубіни червоні...

II. Уночі.

Наді мною скрипки плачуть,
Скрипки плачуть наді мною уночі;
Наді мною круки крачуть,
Круки крачуть і регочуть ся сичі.

Скрипки плачуть: „Необачний!
Необачний, пáщо ти згубив свій рай?
Ситий щастем ти, невдячний,
Ти, невдячний, чи беріг його—згадай?“

Круки крачуть: „Кари-чари,
Кари-чари підуть скрізь, де підеш ти:
В гори, в ліс і на базари,—
На базари світовóї суети“...

—„Може вернеш знов до неї?
Знов до неї?“—Так сичі кричать мені,
І що є снаги моєї
Я гукаю: Ні!

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

К. БИЧ-ЛУБЕНСЬКИЙ.

Музична спадщина М. Лисенка.

Минув рік зо смерти славного творця української музики — М. Лисенка, але рік сей, коли не лічити двох, трьох концертів, уряджених в роковини його смерти, не визначив ся жадною подією на вшанованнє памяти нашого незабутнього композитора.

М. Лисенко лишив по собі велику музичну спадщину і хоч не висловлював він нам своєї „останньої волї“, але і без того кожен з громадян мусить знати, що на представниках народу, на користь якого так щиро працював небіжчик, лежить обовязок допильнувати й доглянути ту музичну спадщину, яку лишив він нам.

Продуктивність М. Лисенка була надзвичайна. Як відомо, його письменно-музична діяльність розпочала ся виданнєм першого збірника українських пісень, надрукованих у 1868 роцї. Твори М. Лисенка, які видав він по день смерти, можна подїлити на етноґрафічний матеріял і на твори ориґінальні. З етноґрафічних матеріялів маємо: шість великих „Збірників“ по 40 пісень в кожному, „Молодощі“—збірник танків та веснянок, гри, співи, весняні, дитячі, дївочі, жіночі й мішані—24 номери,—збірка народнїх пісень в хоровому роскладї пристосованих для учнїв молодшого й підростаючого віку в школах народних; дванадцять десятків народнїх пісень в хоровому роскладї для мужеського і мішаного хору, кожен по десять пісень; „Веснянки“ 1-ий вінок, „Веснянки“ 2-ий вінок, „Купальська справа“, „Колядки, щедрівки“, „Весїллє“,—весїльні пісні, упорядковані за ритуальним ходом народнього весїлля. Сольо, хори парубочі, дївочі, мішані з проводом фортепіяно, і другі.

З композицій ориґінальних вокальних маємо: шість серій романсів і ансамблїв до „Кобзаря“ Т. Шевченка, всього разом вісїмдесять два номери; романси та співи на тексти других авторів,—всього разом тридцять шість номерів; жалібний марш до дня 25 роковин смерти Т. Шевченка; кантата на вічну память І. Котляревському.

Пять викінчених опер, а власне: „Тарас Бульба“ опера на пять дїй, „Різдвяна Ніч“, коміко-лїрична опера в 4-ох дїях, „Утоплена“—опера лїрична у 3-ьох дїях, „Чорноморцї“, оперета у 3-ох дїях, „Зима та Весна, або Снїгова Краля“—дитяча фантастична оперка у 2-ох одмінах, „Коза-Дереза“—дитяча комічна оперка в однїй дїї і „Пан Коцький“ дитяча оперка на 1 дїю, та аранжировку музики до Наталки-Полтавки.

З інструментальної музики маємо: Suite in g, № 1 Preluda, № 2 Couranta, № 3 Toccata, № 4 Sarabanda, № 5 Gavotte, № 6 Scherzo, дві рапсодії, Barcarolle, Nocturne Sis-moll, Romans As-dur, Gavotte F-dur, шість вальсів, три польонези,—взагалї, не перелїчуючи всього, по над шістьдесять

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

номерів композицій для фортепіяно на 2 руки; кілька номерів для фортепіяно на 4 руки і для двох фортепіяно. Чотири композиції для скрипки в супроводі фортепіяно і дві для віольончелї: „Fantasie sur deux themes populaires de l'Oukraine“ для флейти з супроводом фортепіяно. Оркестрові номери: Sarabanda, „Український козак“—шумка, Sherzo, та другі.

Тут перелічено майже все, що видруковано за житя самим композитором, але в музичному архиві покійного лишила ся ще сила річей, які за браком кошту не бачуть досї світа. Згадаємо тільки головні з них, відомі нам, а власне: „Енеїда“ коміко-лїрична опера на три дії, музика до „Чарівного сна“, та „Останньої ночи“ М. Старицького, майже викінчена одноактова опера „Лїтньої Ночи“ на текст В. О'Коннор-Вілїнської, невикінчена опера на 2 дії—„Сафо“, великий мішаний хор на слова Т. Шевченка „Боже, нашими ушима чули нашу славу“ (річ надзвичайної краси і сили, писана спеціяльно до ювилею Шевченка і не виконана ще нї разу), три марши для оркестру: марш Дорошенка, Сокільський марш, та марш на ювілей Чорноморського війська, сила романсів, фортепіянових і иньших композицій, та багатий, ще досї не вичерпаний етноґрафічний матеріял. Між музичною спадщиною М. Лисенка маєть ся й дві пєски для дітей молодшого віку,—скрипка та фортепіяно,—се дві памяточки українським дітям від славного композитора, який так любив їх.

За сей рік після смерти М. Лисенка видруковано лише дві опери його: „Тарас Бульба“, та останнїй твір небіжчика,—одноактову оперу Nocturno. Першу з них „Тараса Бульбу“ упорядкував сам М. Лисенко, її й видруковано ще за його житя, тілько надійшла вона з-за кордону вже по його смерти. „Nocturno“, останнїй передсмертний твір небіжчика, видано родиною його,—решта-ж творів Лисенка лишаєть ся невиданою за браком засобів і те єдине, що зосталось нам живого од душі композитора—у владї ріжних несподїваних можливостей.

По змозї попробуємо дати загальну характеристику творів небіжчика. З усього того цифрового матеріялу, що я подав отут, відомо всїм, що твори народнього музичного ґенія панують над усїм. Здаєть ся, нїби Микола Лисенко склав все своє житє для того, щоб яко мога зібрати та урятувати од забуття все, що тільки він мав у силах дістати в свої руки і занотувати на папері; се є одна з найбільших заслуг небіжчика. Він досить добре знав як музика, як пропадають народнї піснї під впливом чужої ворожої культури. В ті часи, коли він жив, не тільки більшість інтеліґентних людей, але навіть і вчені були певні, що український народ є вмираюча раса. Коли ми переглянемо його збірники, то ми побачимо, що піснї, які він зібрав, обхоплюють майже все житє Українця не тільки од колиски та до могили, але й од стародавнїх часів трохи не до сучасного побуту. Ви маєте історію—думи, козацькі піснї: над сим усїм нїби нїжний серпанок проходять піснї про

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

часи минулого кохання дівчини за часів козацтва; маєте чарівні малюнки з минулого побуту—пісні чумацькі, пісні ремесницькі. Хочете ви чути вулицю, — маєте безліч пісень дівочих, парубоцьких, жартовливих. Хочете мати навіть сатиру—і вона єсть. Взагалї нема майже нї одної частини людського житя, яка б не мала своєї пісні, а пісня—не мала б своїх представників у збірниках Лисенка. На превеликий жаль небіжчик не звернув уваги на останнї уривки поганської старовини. Правда, ми маємо де-кілька веснянок, а така, напр., справа як купальщина, яка майже вже вимерла і поки що ховаєть ся по глухих кутках, має тільки один невеличкий збірник. Отак саме і з весільною справою. Що ж до псальмів релїґійних, кантів,—то їх зовсїм нема у Лисенка. Менї здаєть ся, що тими двома відділами небіжчик почав цікавитись на прикінцї свого житя, і не міг дати більше через те, що бурхливі часи сучасного становища занадто впливали на нього та одривали як громадську людину од художньої працї.

Як же оброблював Микола Лисенко ті дорогоцїнні перлини народньої творчости? Ранїйш, нїж роспочати критику його музичної роботи, яка, як за житя музики, так само і після смерти, викликає не тільки суперечки, але і докори, навіть обвинувачення з боку його ворогів, що він вживає чужих засобів що до гармонїзації української пісні, я повинен зробити загальний огляд тих обставин, при яких складалась та розвивалась музична діяльність М. Лисенка для того, щоб читачі самі упевнились, чи є се правда.

Звернемось до його біоґрафії. Хто був першими навчителями мистецтва? Нейнквич, Паночінї, Вольнер, Дмитрієв і Вільчик. Опріч Дмитрієва всї останнї були Чехи, вихованцї нїмецької школи, які у шестидесятих роках дуже звисока дивились на російську музику, навіть такого світоча як Ґлїнка вони не розуміли, а про останню музичну комашню їм нїчого було й слухати. Се зовсїм не диво, навіть і тепер не рідко можна зустрінути виховану у мистецтві інтелїґентну людину, яка народила ся і прожила весь свій вік у Росії, що буде рішуче запевняти, що нїякої російської музики як самостійної штуки не було і немає.

Кращі з них згоджують ся иноді, що Ґлїнка міг бути предтечею Ваґнера, але ж предтеча не Христос, кажуть вони. Всї отсї люди, всї отсї навчителї Лисенка щиро передали йому все що мали. Далї Лейпціґська консерваторія з Рейнїке, з останнїм другом Бетховена Мошелєсом та теоретиком Ріхтером завершили його вихованнє. До мізку костей Лисенко був отроєний західним мистецтвом, його засобами, він міг тільки дивитись на мистецтво взагалї крізь призму европейської музичної науки. Але було щось иньше у небіжчика; молоденьким хлопцем він не тільки цікавить ся а навіть захоплюєть ся рідним твором простого українського народу; якісь то струни серця тихо бренять у відповідь

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

рідним мельодіям. Рідні мельодії далї роблять ся його божеством, в яке він вірує і молить ся до останнього свого часу. Вже зовсїм сформованою людиною Лисенко з болем зачуває в собі брак того теоретичного вихованя, яке почало складатись під впливом західно-музичної европейської науки. Він розуміє, що словянська музика не є пісня загально европейських народів, або народів словянських, які підпали під вплив ґерманоґальської культури, та згубили своє власне музичне обличче, знівелювавши його як з зовнїшнього так і з внутрішнього боку на загально европейські форми. Про музику Сербів та Болгар нїхто тодї ще не знав і не балакав, не знав ріжнобарвного величезного багацтва сербської пісневої мельодії. Народжувалась і починала панувати пісня великоруського народу, складав ся напрямок російської музичної школи і захоплював усїх своєю новиною. Лисенко їздив до Петербургу до Римського-Корсакова, Балакірева, Мусоргського, навіть Цезаря Кюї, до тої славної купки молодих представників музики, які виштовхували нїмецьких клясиків та з прапором Ґлїнки вирубували нові шляхи, одкривали нові краєвиди свого нового рідного великоруського мистецтва. На превеликий жаль ми не маємо нїде звісток про часи сього пробування. Ми не можемо сказати напевне, що дала Лисенкови ся купка російських новаторів, який вплив вона зробила на нього, ми знаємо тільки одно, що вона досить щиро привітала його—та й тільки. Треба сказати теж, що Лисенко поїхав до них цїлком сформованим музичним кришталем, чистої води, великої твердости, такому кришталеви можна було хіба тільки одшлїфувати боки, змягчити ріжки, а не перекристалїзувати наново його істоти. Можливо думати, що за винятком практичних вказівок, ся купка колишнїх музичних анархістів не вплинула на Лисенка, позаяк се були занадто ріжні натури ріжного виховання. Принаймнї такого впливу ми не бачимо на композиціях Лисенка, які майже з першого номера та до останнього лишають ся особисто Лисенковими. Таким чином, з того що було сказано, музичне „Я“ Лисенка повинно-б було бути музичним „Я“ зовсїм чужого закордонного вихованця, але сього не було. Зовнїшня краса оздоби чужоземної форми не знищувала внутрішнього змісту, він студіює гру Остапа Вересая, аналїзує тональности його дум і робить з сього першу, великої вартости, теоретичну роботу. Лисенкови часто докоряли, що нїби він гармонїзує українську пісню загально-европейським засобом. До якогось часу се був справедливий докір, особливо що до його хорових роскладів, але треба пригадати його ворогам, що аналїз ладу російської пісні тодї ще тільки роспочинав ся завдяки Сєрову, теж треба сказати, що тільки на початку 80-х років покійний Мельґунов звернув увагу на те, що селянська людність, простий, не теоретично музичний, російський народ мау свої засоби гармонїзації пісні, він щиро простежив се і склав добре

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

працю про так звані підголоски, абож власний російський народний контрапункт. Ся праця Мельґунова має велике значіннє для сучасних російських компоністів, треба теж сказати, що до сього часу пильного студіовання української пісні зовсім не було. Ми маємо тільки 4 праці, себ то тогож самого М. Лисенка „Характеристика музыкальныхъ особенностей думъ и пѣсенъ, исполняемыхъ кобзаремъ О. Вересаемъ“ в записках Ю.-З. отд. И. Р. Г. О. т. I, 1874 г., про яку ми вже згадали, А. Н. Серова „О южно-русской музыкѣ“, Основа, 1861 р., А. Н. Рубця „Нѣсколько словъ о малор. нар. пѣсняхъ“ у Музик. Сезоні 1869 р. і П. Сокальського „Русская нар. пѣсня“ 1888 р. Але всї отсї працї, коли можна так сказати, були лише першими спробами, та ще й з ріжними напрямками. Нинї ми маємо приємну звістку про досить важне відкриттє, яке було зроблено експедицією 1904 року Музично-етноґрафічного товариства, що, вживши де-кілька фоноґрафів, мала змогу записати гуртові співи. З сих записей видно, що коли співають хором на Українї, то співаки ріжних голосів імпровізують свою самостійну партію і додають її до головної теми пісні. Таким чином з отсеї звістки, що подав нам А. Л. Маслов (Украинская Жизнь, декабрь 1912 г.) ми бачимо, що і простий селянський український народ вживає теж підголосків себ то має свій властивий народнїй контрапункт, який значно відріжняєть ся від великоросійського народнього контрапункту, від великоросійських підголосків. Розробити сей піснево-етноґрафічний матеріял, вивести правило, по якому музичне почуттє простого народу складає свій контрапункт, є дуже велика по значінню праця майбутнїх Лисенків. Можливо, що ми також діждемось своїх Балакіревих, своїх Римско-Корсакових, своїх Мельґунових, покиж що про се балакати занадто рано, але все ж таки треба додати, що в творах останнїх років Лисенко почав вже вживати сеї простонародньої голосоведінки. Ми сказали, що Лисенкови докоряли за вживаннє чужих засобів при оброблюванню українських пісень. Ми сказали теж, що ми маємо тільки 4 праці, які аналїзують науково українську пісню. Щож таке уявляє з себе нам наша рідна українська пісня? Чим вона ріжнить ся од великоруської, загально европейської або наближаєть ся до них?

Наші фільольоґи відомого ґатунку, що всїма засобами намагають ся одкинути ідею самостійности українського народу, яко окремої галузи колишнього загально-словянського дерева, вже не раз потерпіли фіяско. Отаке саме фіяско терплять й наші теоретики музики, коли змагають ся зєднати всї пісні в одну течію. Правда, де-які ознаки показують, або натякають краще, на колишнє єдине джерело походження, далї ж, коли ми починаємо стежити дальшу течію, все значно зміняєть ся. Подамо висновок дослїдника російсько-української пісні П. Сокальського. Він каже: внесок або вжиток у в о д н о г о тону робить досить значний

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вплив на характер стародавнїх ладів і наближує їх до двох головних типів: мажорної та мінорної тональностей; що до останньої, то вона має три строї. Такого ж погляду тримаєть ся і наш славетний небіжчик М. Лисенко. Він каже, що вони засновані на ось яких послїдуваннях тонів;

1. ля сі до ре мі фа соль-дієз ля
2. ля сі до ре-дієз мі фа-дієз соль-дієз ля
3. ля сі до ре-дієз мі фа соль-дієз ля.

Сей то, по Сокальському перший, тоносліД є не що иньше, як сучасна мінорна гармонїйна ґамма з додатковим тоном на верхнїй кварті, другий—се мінорна ґамма з додатковим тоном на низшій квінті, третїй—азіятська хроматична ґамма з додатковими тонами в квінті і кварті.

Опріч сих тоносліДів частїйш нїж у Росіян ми зустрічаємо звичайний сучасний мажор з яскраво визначеними тонїкою та домінантою. Але се не знищує анї квартового, анї квінтового будування тоносліДів. Багато тут залежить ще од того, як хто записує. Так напр., од чистого діятонїзму у збірнику українських пісень Рубця, який був суворим діятонїстом, одбиваєть ся тільки 15 проц. У Лисенка ж, навпаки, од чистого діятонїзму одхиляєть ся 65 проц. Далї, П. Сокальський, аналїзуючи українські піснї, подає чимало зразків сих пісень з збірників Кулїша, Рубця, Лисенка та свого власного, тоносліД яких належить до третього мінорного тоносліду азіятської або справедливійше персо-арабської ґамми „цірефкенд“. Ми не подаємо їх цїлком, щоб дуже спеціяльним викладом сього аналїзу не втомити наших читачів. „Взагалї“—каже П. Сокальський, — південні або південно-західні Словяне, вишукуючи найяскравійших засобів виразу почуття, охоче млостили інтервали вживаннєм додаткового тону, або як казав бандурист Остап Вересай, „додавали жалощів“, яка більш відповідала їх південному палкому темпераментови, себ-то хроматизували, підфарбовували тон у патетичних місцях. А позаяк дрібні подїлки тону не вживали ся, то вони підфарбовували лише полутони, так: замість до—брали до-дієз, замість сі—сі-бемоль, себ-то вживали вільно отаких тонів, яких зовсїм не було у тоносліДі піснї“. Отак характеризує з зовнїшнього та з внутрішнього боків українську пісню П. Сокальський. Послухаємо, що каже в сїй справі наш славетний небіжчик М. Лисенко. Він каже: „Безперечно, українські народні мельодії, народившись в дуже далекій глибинї стародавнїх часів, будували ся отак саме як і великоруські на старо-церковних або грецьких ладах, які немали нїчого спільного з сучасними ґаммами. Чи мало великоросійських пісень—каже Лисенко—будуєть ся на фріґійському, миксолїдійському та еолїйському ладах. Українські ж—навпаки, будують ся головним чином на йонїйському, часто лїдійському, який нїколи не вживав ся російським народом, а іноді, зрідка, дорійському,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

теж дуже рідкому і в російських піснях (назви по Гляреанусу). Але позаяк великоросійські пісні зберегли до сього часу нерухомо стародавній грецький стрій, українські пісні внесли в сї лади елементи лїризму та палкости,—„додали жалощів“, як сказав Вересай, через що мельодії руйнуючи спокійну поважність діятонїзму, постійно наближували ся до мінорної ґамми і впадали у хроматизацію, нїби „обевропеювались“, при чому все ж таки не губили своєї первісної епічної краси. Через те ми і маємо відміни отсих стародавнїх грецьких ладів у виключно українських трьох мінорах. Що до чистого діятонїзму, то його вживають дуже рідко, як виключність. Опріч сих трьох мінорів, вживають ще й справжнього з уводним тоном мажору. Таким чином рідними південно-словянським пісням треба причислити отсї грецькі лади: лїдійський, гіполїдійський і фріґійський, що ж до північно-словянських пісень—дорійський, гіпофріґійський і гіподорійський (справжнї грецькі назвиська, не по Гляреанусу). Останнї лади можна знайти теж поміж південно-словянськими піснями; що ж до лїдійського та гіполїдійського — то їх майже нема на півночі.

В той час П. Сокальський зовсїм справедливо підкреслює невигоду витворювати ріжність по ладах, бо часто-густо пісня будуєть ся на тоносліді, який не має навіть 8—7 тонів, і тодї вже не можна, розумієть ся, визначити ладу, як напр., всїм відома пісня „Тихо, тихо Дунай воду несе“.

Ми зацитували висновок П. Сокальського та висновок М. Лисенка. З першого погляду вони майже ідентичні, обидва дослїдувачі згоджують ся на три мінори, справжнїй мажор та рідкі вживання чистого діятонїзму; але є й велика ріжниця поміж сими висновками, П. Сокальський третїй мінор признає як пережиток персо-арабської ґамми „цірефкенд“ і тим самим нїби натякає на вплив азійського сходу. М. Лисенко ж, навпаки, визнає за сим мінором значіннє хроматизації: себ то признає вплив загально-европейської штуки. Далї: своєю студією української народньої пісні Лисенко установлює 4 головних тези: 1) Українська пісня не діятонїчна, вона витворила три самостійних мінори, при чому один з них по Сокальському наближує її до рідности з арабо-персидською ґаммою „цірефкенд“, окрім того вона має ще справжнїй мажор з уводним тоном; 2) В українській піснї панує симетрія і повна однаковість частин; музичні її періоди здебільшого мають чітне збудованнє; зустрічають ся навіть так-звані запитання і одповіди, чого не має у великоросійській піснї; 3) Се ритмічна особливість української піснї. Ритм майже зовсїм не міняєть ся; здебільшого наша пісня від початку до кінця додержує однакового ритму; 4) Ріжниця у вживанню мелїзматичних оздоб. Російська пісня вживає мелїзмів для надання зовнїшньої краси, отак саме як вона вживає різьбарство, досить складне, у своїй

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

архитектурі. Українська пісня вживає їх тільки як засіб для збільшення патетизму. Головнійша теза є найперша, бо вона, розумієть ся, установлює ґрунт, себ то подає тоносліди, що лежать в основі народньої мельодіки. До того часу ми мали для української пісні „теплий кожух, не на неї шитий“, як писав Лисенко. „Тільки з того часу, як Лисенко відкрив закони української мельодіки, стала можливою й українська гармонізація народніх пісень і взагалї українська музична творчість, оперта на національній основі. Самостійні музичні працї Лисенка здебільшого цїлком основані на сих законах, і через те його твори так чарують і роблять таке велике вражіннє як на музикантів, так і на звичайних слухачів“ (Рада № 244—1912 р.).

Ті докори про чужі засоби є тільки по части справедливі відносно його перших праць, де, можливо, повинен був би відбитись вплив західно-европейської музичної школи. Щож до дальшого, то треба сказати, що Лисенко почасти згодив ся з доказами П. Сокальського про де-які хиби своєї власної теорії; позаяк ми маємо власного листа Лисенка до Ф. Колесси (1904—5 р.) з приводу гармонїзації українських пісень, у якому він отверто признаєть ся, що до якого часу він помилково працював над українськими піснями, вживаючи термінів західно-европейської музики; і тільки значно далї, коли він власним студіованнєм проаналїзував склад української пісні та взяв на увагу працю П. Сокальського, він покинув сей непевний шлях і пішов иньшим, і через те він уперто радить Колессї звернути особливу увагу на твір Сокальського. Сей лист Лисенка є ще одна риса, яка малює його як людину; він нїби замовчує свою працю, працю величезної ваги з теоретичного та практичного боку; замість себе він підводить П. Сокальського, який, коли можна так висловити ся, дав анатомічну аналїзу української пісні, непокладаючи наперед наслїдків дальшого розвитку практики гармонії та контрапункту, правда, підкресливши подібність третього мінору до перво-арабської ґамми „ціреф кенд“ та невигоду прилучання пісні до того або иньшого ладу при допомозї тоносліду, він нїби натякає нїби намічає, що українська пісня вимагає осібної гармонїзації, осібних каденц. З таким поглядом можна згоджуватись, можна і не згоджуватить, тим більш що П. Сокальський не дає других підтвержень.

Дослїд музично-етноґрафічної комісії 1904 року відчиняє нам новий краевид, але сей краевид вже вбачав Лисенко. У своїх творах він почав значно ранїйше вживати засобів того народнього контрапункту, котрий лише в 1905 р. був відкритий музично-етноґрафічною комісією. От через що дуже цікава робота музично-етноґрафічної комісії 1906 р.; ми чекаємо од неї наслїдків великої ваги,—бо в багатьох місцях своїх творів Лисенко роскидав чимало зразків властивого українського контра-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пункту. На жаль брак очей не дає мені змоги навести сих зразків. Автори ріжних споминів після смерти М. Лисенка нагадують, що небіжчик залишив після себе чимало теоретичних праць над українською піснею. На превеликий жаль вони не вказують ані назвиськ, ані того де вони були вміщені. Систематичний збір його праць або хоч коротеньких заміток міг би мати велике значіннє вихідного пункту майбутніх теоретиків та музик-композиторів. Така збірка працями експедиції допомогла би скласти ту справжню теорію гармонії та українського контрапункту в повній систематиці, иньшими словами, витворила би справжню українську музично-теоретичну школу, якої в нас поки що нема. Праця Лисенка, його сформулювання характеру української пісні чи то з додатками Сокальського, чи то без них, є праця великої ваги; він перший ставить на своє місце українську пісню, він перший показує як треба до неї відноситись,—за се йому низький земний уклін.

Тепер огляньмо коротко його твори; насамперед ми повинні пригадати, що Лисенко був віртуозний піяніст, вихованець тої чарівної школи, яку склав колись Тальберґ, яка дала нам піяніста А. Контського, яка чарівною луною одбила ся на останньому представникови її М. Лисенкови. Ся школа відріжнялась як виборністю виконання до nec plus ultra, отак саме і виборністю компонування. Отсю виборність, яку, дуже можливо, короткозорі критики ставлять в догану Лисенкови, він цілком переніс на оброблюваннє супроводів своїх творів. Ся виборність дала йому великі і значні засоби як музичному ілюстраторови характерів та настрою; яка небудь невеличка нотка, ніби випадково зачеплена, мала велике значіннє, бо вона майже одразу намальовувала тло, на якому філіґранною мережкою гаптував ся музичний малюнок. Всім відомо, що українська пісня опріч того, що має мистецький текст, має ще отакі музичні вартости, завдяки яким значно підводить ся та відріжняєть ся од иньших народнїх пісень. Як у краплї води сонце виблискує усіма кольорами веселки, отак саме і українська пісня відбиває в собі всю душу свого народу. Незрозумілу мову почуття, яке йде за кожним зявищем історичного, громадянського або приватного житя, народня пісня перекладає на всім відому і досить зрозумілу мову музики. Та ще й як яскраво, як тонко! От напр., історична дума. Мельодія її тече спокійно, без загари. Уявленнє того, що все се минуло ся, не вернеть ся, надає елеґійного характеру. Вона сумна, але сей сум якогось-то урочистого настрою; пригадайте останнє реченнє з гетьманів: „Та що казать, минуло ся, а що минуло ся, не згадуйте, пани брати“..; подумайте про зміст сього речення, пригадайте, як сей внутрішній зміст високої моральної ваги мистецьки-чарівно переклав на мову музики Микола Лисенко. Ви зачуваєте спокійне зітханнє; і після чого? Після того, як гарячими словами, пекучими фарба-

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ми музики чарівник небіжчик намалював дивовижну картину минулого житя гетьманства. В сьому лише єдиному реченню Лисенко і звичайний народний кобзар злили ся в одну душу, в одне тіло; пригадайте бурхливу супроводу середньої частини, яка так міцно контрастує з сумною, ніби бандурною, супроводою першої частини сеї думи; пригадайте ніби божевільний вибух на sol—„блисне булавою“... і вам стане зрозуміло те могутнє вражіннє фінального речення повнісінького спокою літописця. Ось перед вами Байда, що конає на гаку; ось Федір Безрідний; ось козак Нечай летить на конику, а за ним Ляхи; ось той же Гнатко Голота вистрибує з під двох шабель лядських; ось той же Гнатко Голота в хаті зрадника Савви Чалого. Не дивлячись на ріжноманітність драматичного тексту, мельодія всюди епічно спокійного характеру. Ось маємо чумацькі пісні. Мельодія вільними широкими рисами малює красу просторих українських степів: „Ой ночують козаченьки у степу при долині“, але якийсь то сум, що якось несвідомо гнїтить душу, вже заздалегідь готує до чогось то скорботного: „Занедужав чумаченько, заслаб тай лежить“. Він прохає товаришів сповістити про його смерть батька та матїр та тільки нічого не казати коханій дівчині, прощаєть ся з волами круторогими, з отаманом, з товаришами, лягає на землю і тихо вмірає. І та сама мельодія, яка ранійш малювала степ, навсправжки ридає.

Пісні некрутські повні горя, суму, але все се ховаєть ся в мельодії, що ніби виблискує незануздaною завзятістю. Мельодія набуває маршового темпу. Її широкі розмахи, що іноді занадто підкреслюють ритму, яскраво малюють вам стовпище молоди, що штучно бадьорить ся і нехоче піддати ся лихови, але... єдина маленька нотка раптом видає все, що є в душі, і ніби ножем вас лоскоче по серцю. Балакати про пісні кохання нема чого. Кожний добре знає, скільки ріжнобарвної краси надав їм творчий ґеній українського народу і як тонко, як обережно обійшов ся з сею ніжною квіткою Лисенко, розроблюючи її та складаючи до неї супроводи. Для того щоб занотувати українську народню пісню, ще не досить бути тільки добрим музикою, мати гостре вухо, насамперед треба бути самому Українцем, треба мати чутку українську душу. Природа обдарувала Лисенка у достач тим та другим. Такого вірного з усіма відтінками занотовання мельодії української пісні як у Лисенка ми не маємо ніде. І се не дивно, коли ми пригадаємо осібність власного хисту М. Лисенка, та ще озброєного науково-теоретичним вихованнєм, то нам цілком буде зрозуміле, що красшого етноґрафічного збірника, як збірник Лисенка, до нього в нас не було. Ми повинні звернути увагу на тіж пісні в хоровому роскладі. Тут нема місця суперечити з ворогами Лисенка про те, що ніби він не вживав на-

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

родньої гармонії, що надавав закінченням загально-европейський засіб. У свойому місці ми показали, як Лисенко відносив ся до своєї праці. До якого часу, можливо, він і робив де-які помилки, а далї він пішов своїм шляхом. Розглядаючи хорові розклади, ми повинні підкреслити ту надзвичайну здібність до виборности праці та ту філїґранову голосоведінку, якої ми майже нїде не зустрічаємо, хіба може у Римського-Корсакова; але треба теж додати, що нїде ся хитра мережа голосів не вжита на користь примусів теорії; нїде народня мельодія не знищена, вона є по всїх усюдах домінуючий cantus firmus, яким Лисенко бавить ся як чарівник передаючи його од одного голоса до другого. Ми можемо тілько пожалкувати і сказати, що наша співоча молодь дуже мало користуєть ся сими хоровими роскладами. Всї ми, Українцї, дуже любимо співати, але на превеликий жаль ледарство поперед нас родилось; замість того, щоб добре вивчити мистецький хоровий росклад народньої пісні, зроблений великим майстром, ми задоволяємо ся часто помилковим знаннєм якої небудь мельодії, складаємо по свойому її на гурт і навіть не помічаємо, що насолоджуємо себе чисто російською мельодією, до якої якийсь то штукар додав український текст. От хочби всім відомий „Реве та стогне Дніпр широкий“, який виспівують на голос стародавньої російської пісні і, здаєть ся, що й не народньої: „Не брани меня родная, что я так его люблю“, та й не помічають сього.

Перейдем тепер до власних композицій Лисенка. Із великих творів вокальних ми маємо опери: „Різдвяна ніч“, „Утоплена“, „Тарас Бульба“, „Сафо“ та „Енеїду“,—останні дві опери не надруковані; „Сафо“ навіть і світу не бачила.—Що до „Енеїди“, то вона в минулім роцї часто виставлялась трупою Садовського в Київі. На жаль ми не маємо справжньої детальної критики сього твору і не можемо покористуватись, бодай чужою, але справдішньою критичною роботою. Із київських ґазет ми знаємо, що сей твір нашого небіжчика дуже подобав ся публицї, але я знаю, і теж, з власного листа Лисенка до мене, що сам композитор не був задоволений сим твором; він писав, що не може дати менї „клявір авсцуґа“ позаяк сим лїтом буде наново перероблювати досить великі уступи в де-яких актах. „Коли компонуєш, — писав менї шановний небіжчик—то здаєть ся, що все добре,—сценїчна ж постанова показує, що все те далеко не так“. Лїто 1912 р. він хотїв посвятити переглядови своєї партитури і тодї вже надрукувати справжнїй фортепяновий переклад. Ми не маємо звісток, чи спроміг ся Лисенко виправити свою комічну оперу [1]), і дуже боїмось, щоб сих ненадрукованих опер не спіткала такаж доля, яку має немало українських творів: ку-

[1]) Бажаннє своє М. Лисенко виконав і зробив належні зміни у 3-му актї опери. Редакція.

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

пюри міст, крадіжка сторінок, та перероблюваннє до сил своєї капелї брудними руками, з дозволу сказати, українських диріґентів. Що до опери, „Різдвяна ніч“, то вона не дуже часто виставляєть ся. Виною тому є насамперед брак справжнїх українських оперових сил; вдруге, досить важка фактура завдяки якій поставити її слабшими силами майже неможливо. Були змагання, але вони тільки робили шкоду опері. У „Різдвяній ночі“ є чимало красних місць, але як цілість сей твір робить досить важке вражіннє своєю якоюсь то сухою, теоретичною без натхнення роботою. Зовсїм иньша річ—„Утоплена“. На скільки суха, навіть мертва, на мій погляд, увертюра „Різдвяної ночі“, на стільки ясна, яскрава, прозора, повна сили і натхнення увертюра „Утопленої“. Те саме треба сказати і про другі номери. Чудовий хор „Туман хвилями лягає“ показує вже зовсїм другого Лисенка, Лисенка, який не підпадає під вагу контрапункту, але бере його лише як чарівну зброю, як міцний засіб, щоб досягнути тої або иньшої мети в працї. Я не буду переглядати всїх сторінок „Утопленої“, бо се завело б нас дуже далеко од загального огляду. На превеликий жаль не можу нїчого сказати про иньші речі Лисенка через те, що їх нема на руках. Я покладаю ся лише на таких авторитетів як Н. Римський-Корсаков, та П. Чайковський, красу і гордість російської музики, котрі дуже шанували М. Лисенка і надавали його музичній творчости великої ваги. Нам скажуть, що в де-яких уступах слухач мимоволї зачуває чужі впливи. Можливо. Як єдиний вибранець свого народу, Лисенко в той же самий час повинен був як збирати перлини народньої музичної творчости та ховати їх од згуби, отак саме бути й фундатором власної культурної музики українського народу; і нема нїчого дивного, що мистець, обтяжений справою, що лише під силу мітольоґічному титанови, компонуючи в годинах спочину од важкої працї за шматок хлїба, з головою повнїсїнькою тих згуків, якими переповнювали її по лекціях, не мав завжди часу суворо фільтрувати отсих впливів і одбиватись од них. Та й взагалї, хто з наших композиторів або письменників не був тимчасово під тим або иньшим вражіннєм.

Коли більш думаємо про музичну діяльність М. Лисенка, про те становище, при якому він повинен був приймати та одбивати бойовиська з ріжних фалянґ, то все житє його складаєть ся нам у якусь то діймаючу траґедію. „Нема власної музики української, як нема власної української мови, отак саме як не може земля крутити ся круг сонця бо се є блюзнїрство“—реве панросійський ареопаґ. „E pui si muove“ тихо й спокійно одповідає наш музичний Ґалїлей; і се „muove“ підтверджує тією великою спадщиною, яку він залишив нам. Тільки через декілька місяцїв після смерти Лисенка фахові люди починають дізнаватись, що все те, що казав Лисенко є правда, і, можливо, що ми вже-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

на порозі відкритя нових музичних законів української гармонії і українського контрапункту. Принаймні досліди Маслова натякають на се. І ми повинні низько уклонити ся, щиро подякувати нашому славетному небіжчикови за ту невпинну важку працю, наслідком якої станула та величезна музична спадщина, у якій ми поки що не можемо ані розбиратись ані надати їй дійсного значіння ні вартости, позаяк се є справа не одної людини, але складний моральний обовязок майбутніх музичних діячів, озброєних попередньою працею Лисенка та дослідами музично-етноґрафічної комісії. Русова справедливо робить анальоґію значіння поміж Лисенком та Ґлінкою. Ріжниця лише в тому, що Ґлінка показав, як треба оброблювати великоросійську пісню і що вона може дати народови при мистецькому оброблюванню, тим самим він сотворив російську музичну школу. Ґлінка не цікавив ся охороною російської народньої пісні, бо як вона жила при ньому, отак саме вона живе і нині, ніхто її не зупиняє, ніхто їй не перешкоджає, ніхто не примушує силоміць її забувати; ніхто не розбиває гуслів, гудків та балабайок об голови виконавців. Лисенко зробив значно більше. Він не тілько показав нам, що може дати українська пісня майстрови контрапунктистови (пригадаймо хоч його „Сюїту“) і сим поклав перші підвалини до будовання власної української музичної школи, але присвятив все своє житє обороні і охороні істновання української пісні. Коли пригадаємо його теоретичні праці, то повинні зазначити, що сими працями він виявив цілковиту теоретичну й музичну дозрілість українського музичного мислення. Не славетний небіщик, не брак українських творчих сил є виною, що українська музика ще не розгорнула всієї своєї краси і не піднесла ся до тієї високости, до якої вона має змогу піднести ся. Винен тому брак української музично-теоретичної школи, а також ріжні „незалежні обставини“, що повстають на перешкоді плекання й ширення творів української музики.

Широким колам громадянства М. Лисенко відомий як громадянин, як музичний теоретик і композитор і як першорядний піяніст, але дуже мало знають його в широких колах яко педаґоґа, тимчасом М. Лисенко був першорядним музичним педаґоґом. Серед музичної спадщини М. Лисенка єсть один цікавий документ, який свідчить про те, як ставив ся Лисенко і до сеї своєї діяльности,— се записки його що до шкільної музичної літератури. В сих записках Лисенко критично розглядає кожен музичний твір, констатує, що він може дати учню, на яку сторону виконання і як саме впливатиме, і зазначує в яких випадках його треба давати до студіовання. Артист-творець у всьому Лисенко і в сій справі лишав ся артистом: його лекції—були щось надзвичайне, се була та-ж творчість, яка опановувала учнем і примушувала його перейматись ви-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

конаннєм професора. Серед музикантів педаґоґів Лисенко вважав ся великим авторитетом,—учні-ж побожно шанували його.

Коли вмер Лисенко всї учні його кляси рішучо одмовили ся перейти до когось з иньших професорів, і постановили провадити далї свою працю по вказівкам і заповітам свого професора,—до другого професора вони не схотїли перейти. Смерть Лисенка сповнила тяжким болем і професорів-співробітників небіжчика і весь служебний персонал школи, але вони згортували ся всї, щоб підтримати школу, улюблену дитину небіжчика. Музично-драматична школа Лисенка була і єсть поки що єдиним притулком, де плекають ся і студіюють ся українська музика, і пісня, і слово. За десять років свого істновання вона дала кількох українських композиторів і теоретиків, силу оперних співаків, запрошених на Імператорську і на кращі приватні оперні сцени, багато драматичних артистів, що вступили до кращих драматичних труп. І кожен з учнїв школи несе в житє крім професіональної умілости, артистичну, інтелїґентність і повагу до української музики і, пісні, і слова.

Ще за житя свого Лисенко хотїв поширити музичний в дділ школи і завести спеціяльну клясу гри на українських інструментах, кобзї та бандурі, хорову клясу, та ще багато де-яких поліпшень спеціяльних, але брак матеріяльних засобів не дозволяв йому поки що вчинити того, а смерть припинила заміри.

Той живий памятник небіжчика—музично-драматична школа імени М. Лисенка, перебув тяжкі хвилини, і істнує тепер, шануючи й додержуючи принціпів свого незабутнього директора і фундатора.

В сїй короткій замітцї ми не даємо критичної оцїнки ориґінальної творчости М. Лисенка, вона чекає ще дотепного, фахового критичного присуду і тільки тодї зрозуміють широкі кола громадянства, який великий талант мав М. Лисенко і як присвятив він його ввесь працї на користь і на славу рідному краєви. Ми хотїли тільки познайомити наше громадянство з тією великою музичною спадщиною, що лишила ся нам по смерти М. Лисенка. Нам, спадкоємцям нашого великого музики, належить допильнувати всю працю житя його. Лисенко житєм своїм заробив на те, щоб громадянство доглянуло і врятувало від смерти живі скарби його душі.

Завдяки йому

„Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України...“

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

СИДОНІЯ ГНІДИЙ.

Марія.

На-що мені чорні брови?
На-що карі очи?
На-що літа молодії,
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очи плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце вяне, нудить світом,
Як пташка без волі.
На-що ж мені краса моя
Коли нема долі?

Т. Шевченко.

Гей, зелено було всюди зелено. Навіть хати старої Федючки не було видно з поза густого листя. Утопила ся втім зеленім морю. Лише жовтий край соломяної стріхи лукаво-скрито заглядав. Таке тепло, така краса літа. Отворені стояли двері. Під задним вікном пряла Катерина, низька, чорнява жіночка, невістка покійної, старої Федючки.

В хаті було тихо і де-коли несло ся тонке зумінне мух. Катерина вимикала чорною, спрацьованою рукою тонкі пасма льону і спрядала в тонку, правильну нитку. Поволи крутилось важке, плисковате веретено і доторкалось дзюбком землї. І знов туго звивала довгу нитку. Сего тижня допряде кужіль.

Темне лице і чорні огненні очи Катерини нагадували на перший погляд тип циганки. Коло її тонких, міцно запертих уст зарисували ся дві глибокі пруги і надавали виразови лиця різкости, терпкости.

Вона вже 17-ий рік на ґрунтї старої Федючки. Минуло, як батогом тріснути, і не нажила ся. Лише робила. Робила від ранку до вечора неначе накручена машина. Гнула сь в двоє неначе лоза робила. Тій роботї не було кінця.

Катерина задумала ся і дивилась крізь вікно в сад. З руки виповзло на землю веретено. Нитка держала ся на мізиннім пальцї. Ой, не нажила ся. Була ґаздинею та не мала господаря. Була жінкою та не мала чоловіка. Дивила ся тужним виразом своїх

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

темних очей в сад. Перенята своїми думами—своїм горем. Отто як вона любила Андрея, ще й сьогодня жалувала на покійних своїх родичів, що не віддали за нього, але злакомили ся на Федюччину леваду та сад. Тай утопили її молоденьку. Ой утопили. Хороший та гожий був парубок, її Андрій. Приходив крадьки до неї як пасла худобу в полї. Прийде, посїдають в рів в буйну траву. Навіть їх не видно звідти. Давно те минуло ся, але Катерина те все ясно і виразно виділа наче вчора було.

Червона, широка крайка оперізувала його здоровий стан, і ремінь заложений густо двома рядами блискучих ґудзиків. Сорочка з білими рясними китицями, капелюх з павунами. А за холявою носив все сопілку.

Коли вже досить собою налюбують ся, вона йде дивити ся до товару а він зіпреть ся на колїна, прижмурить очи та затужить. А мельодія несеть ся далеко полянами і лунає в поблизькім лїску... А як вона вигулювала з ним на танцях. Все її сабаші, її переди. Тай де вона тодї думала, що її жде така доля? Хто дивив ся на Федюччиного сина? Він бувало бояв ся показатись на танець, щоби не смішити себе перед парубками. Нїколи нїчого не робив лише спав на печі. В суботу стара Федючка стягне свого Дзьодзя на силу з печі, розмастить голову маслом, вичеше, заплете кіску і спустить на плече під сорочку.

В недїлю йдуть люди до церкви а Федюччин Дзьодзьо лежить простертий на горбі перед хатою та вигріваєть ся неначе кіт до сонця. Волося вилискуєть ся неначе шкло.

Лїнивий був навіть відповісти, коли його хто здоровкав.

Катерина не раз приберетъ ся в вишневу сорочку, в шовкову ріклю і косу затиче півонією та йде, .ступаючи з горда. Нераз кпила з Дьордїя.

— Добрий день Дьордїю!—Він мовчить.

— Добрий день,—крикне сильно,—а він не рушить ся, лежить як мертва колода.

Тодї бувало засміеть ся і розлягаєть ся її дзвінкий, голосний сміх Федюччиним садом.

Андрій пішов до жовнїр а в мясницї прийшли від Федюччиного парубка старости. Що Катерина опирала ся, що плакала—не помогло! Мама, тато і чужі говорили:—„Бій ся Бога, та-же то щастє тобі лучаєть ся. В селї нема кращої левади. А що там за добірний сад! А в хатї повно добра. Тай Дзьодзїй стане при кінцї иньший“.—А він яким був парубком, таким лишив ся і господарем.

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Як лїто так зима спав, лиш до їди був перший. Часто висунеть ся крадьки до Гершка за пачкою та лиґне горілки.

Першого року по весїллю нераз збиреть ся Катерина в недїлю до церкви тай просить, щоби й він збирав ся. Він лежить горілиць на печи і не рухаєть ся. Вона просить, далї вже і за ногу тягне, він все мовчить. Вона скине все з себе, бож сором без ґазди йти молодій жінцї між люди. Піде в сад над став і плаче...

Прийшли дїточки, одно за другим: мусїла робити дома і в полї, бо Дьордїй рідко коли помагав. Навіть не могла його впросити, щоби дров врубав та води приніс.

А вона була такої живої вдачі, так хотїла жити. Любила йти між люди, десь на якусь оказію, на весїлля, хрестини.

Робота її не страхала, вона любила робити, але хотїла показати ся між люди з господарем. Так йому у всїм догоджувала: вичеше бувало ще краще як покійна Федючка, дасть білу як сніг сорочку та випереже його, а він повалить ся як колода в траву або на приспі дрімає.

Катерину нїщо так не гризло як те спаннє. Хоче з ним поговорити, порадити ся, а він спить. Тодї збирала її така злість, така розпука, що йшла в сад, плакала голосно, то била головою до дерева. Голосила неначе за вмерцем.—Ой, пропав мій вік марно з сим „страшним". Отто чоловіка маю! Гей, Андрійку, любчику, кобись знав, як я поневіряю ся.—Лились сльози неначе краплистий дощ по її гарнім смаглявім лицї.

Нїкого не винуватила лише своїх родичів. Таким горем обкипіло її серце, що вже й не ходила до них. Будуть за неї гріх мати, що втопили таку молоденьку.

Приспить, заколише дїти. Стане серед хати. Через вікно заглядає місяць. В хатї тихо, лише чути хропіт сплячого Дьордїя. Катеринї стане тяжко на серцї, що й спати не хочеть ся. Якась внутрішня сила виманювала її геть далеко в світ. Поведе очима по сплячих дїтях, підійде тихо на пальцях до дверей, відтворить обережно і сяде на приспу. Її чорне око шукає місяця, її ухо упоюеть ся квилїннєм соловіїв.

Несеть ся пісня з яру. І тодї пригадувала собі своє дївуваннє, свої щасливі днї, свого Андрія. Гіркі, нїмі проклони несли ся з її душі до тих, що були убійниками її долї.

І чогось так гірко-гірко було їй, коли переносила ся думками в минуле, коли нагадувала свою бідність, безжурність, волю.— Сидить довго, аж втихнуть піснї... Піде в сад. Аж терпне нога від студеної роси. Ще трохи посидить над ставом і верне в хату.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Тут їй не мило, душно. Лягає на лавку без подушки і тяжко засипляє. Лише півень запіє, вона на ногах...

— Бе-бе-ме — і в обору пригнала молода, струнка дівчина овечки.

Катерина скоро метнулась. В неї було ще тільки молодечої сили! Вже були в хаті і дрова і вода, вже кипів в китлї окріп. Посходились хатні, прийшов і її господар. Поволи, наче бояв ся скоро ступати, щоб не поломали ся його довгі, тонкі ноги, переступив поріг і сів на лавицю. Підпер ся руками, дрімав. Було душно. Катерина пріла і тяжко вимішувала в великім кітлї кулешу.

Поки Марія видоїла вівці, старий смачно і з великою приємністю заїдав. Нїким не турбуючись виліз на піч і зараз заснув.

Діти поснули. Тоді Катерина з своєю найстаршою засїли вечеряти. Марійка була далеко висша від своєї мами, зате риси, очи і брови були ті самі. І та сама смаглява краска її лиця. Вона була типом гарної сільської дївчини. В її очах горів огонь жадоби житя.

Марія спала сама в великій хатї. Катерина зістала ся сама і ще не могла заснути. Вийшла в хороми. Двері від сїней були широко отворені.—„Певно Марія пішла в верби,—подумала стара.— Нехай йде, тільки її“.—Якесь миле, тепле чутє загріло її. Тїшила ся, що її дочка тепер щаслива, безжурна. Підійшла до воріт. Сїла на перелаз. Сперла ся обома руками на пліт і дивила ся на вулицю. Ніс ся тихий сміх і тихе воркотїннє неначе голубів. Її здавало ся, що то не її Марія, а вона сама в вербах, що то її обіймає молода парубоцька рука. Загріла ся її кров, ще збудила ся в нїй жадоба зазнати житя. 17 років вона замужем і нїколи не обіймила її рука чоловіка, нїколи не притиснув її до себе, не сказав їй любого слова. А вона? Вона такої любови бажала, гинула за нею. Минув молодий її вік без пестощів, без любови. Знидїло, змарнїло її молоде тїло. Знидїли, повяли її молодечі пориви, бажання. Подивилась на свої мозолисті, потріскані руки, на вищерблені нігтї. Знов вслухала ся і ловила все, що неслось з верб. Чула, що від того її душа відмолоднювала, наповняла ся бадьорістю.

Бачила як скоро розбігали ся дївочі постаті на всї боки. Бачила як її Марія перескочила пліт і зайшла хильцем, через сад, задними дверми в велику хату.

Не рушала ся.

Небавом вийшли з верб парубки, взяли ся за шию і пішли співаючи широким рядом в долину.

Стало тихо.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ніде ніщо не ворохнулось. Ніде не гавкнула собака. Небо покривало ся темними хмарами. Вони повзли ліниво, поволи і де-не-де відслонювали зорі. Від сеї мертвої тишини стало їй тяжко і знов давив тягар житя її груди. І наново наповняло ся її серце їдю, чула ненависть до свого чоловіка. Їй здавало ся, що як би вмер, не було б їй за ним жаль. А освободила ся б від того тягару, що носить на плечах вже 17 років.

Такі самі чорні хмари як на небі пересували ся в її душі.

Ніс ся з далека невиразний крикливий спів. Часто вривав ся і знов протяжно, звільна розносив ся селом. Голос зближав ся. Катерина встала, підняла голову. Побачила в темряві зігнуту в двоє постать. Заточувала ся то в сей, то в той бік. Вона його пізнала. То був Андрій. Перед її ворітьми затягнув голоснійше, кілька разів спотикнув ся і пішов дальше. Її заболіло серце. Що стало ся з того гарного парубка! Висох, почорнів, зледащів. І так само бідував як вона і ходив майже що-дня до коршми, щоби забути свою журу. А Андрієва жінка водила за собою дальше цілий ряд любасів. Вже був далеко, але до Катерини ще доходив спів. Стояла аж доки цілком не стало тихо...

. . . . . .

Марія збирала ся перший раз на танець. Мама нічого їй не відказала. Скупила для неї що найкраще. Таке, чого би ніхто немав, лише її донька.

Прийшла зелена неділя. Марія вже від самого ранку була неспокійна. В полудне почала збирати ся. Приперла до вікна мале зеркало. Вбирала намисто. Вісім рядів білих перел, десять рядів червоних коралїв. Серце било ся міцно і чогось опановував її страх. А як не буде гуляти? А як не закличуть? Сором. І червона кров била її до лиця. Не буде гуляти? Закрутили ся в очах сльози. На кладї часом гуляла, але вечером, ніхто не бачив. Верх ріклї вбрала кіптар з тхорями і запхала за пояс зіля-любистку. Ще поправила квітки на голові з повагою, неначе вона вже не та Марія, той підросток, але дївка, з якою вже числять ся.

Дьордій дрімав і навіть не бачив як попри нього промайнула його гарна, неначе пава, дочка.

— Марійко, Марійко, зачекай!—кликала Катерина з саду.

Вона оглянула ся.

— Зачекай, донько. Ану, дай сюда твою ширинку. — Виймила зза пазухи кавалочок цукру і зіля любистку та кущик рути. Те все звязала в один ріжок.—Се, синку, держи за поясом і диви ся аби ніхто не взяв...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Марійка дивила ся питаючим виразом своїх гарних, палких очей. — Чи справді від сього так багато залежить? — Вона чула, що всї, що вибирають ся перший раз на танець, завязують щось в ширинку і беруть за пояс. Але щоб се було таке важне, вона над тим не застановляла ся.

— Дай Боже, аби до тебе хлопцї липли як до цукру, аби все тримала ся хороша та свіжа як рута, аби тебе любили як люблять любисток...

Марійка пішла.

Гордо несла голову, неначе королева. Але страх, що закрав ся в її серце, не опустив її. Навкруги данчища було повно жінок та дітей. Парубки заводили „волоского". Вона не приближала ся. Чекала, поки скінчуть сабаш. Бо мусїла би також ловити ся. Та коло котрого парубка? Иньші дївки мають своїх коханків.

Поволи приближувала ся. А лице від сорому палило ся. Не могла дивити ся просто на людей. Зарядом повитала ся з жінками і стала при боцї. Крадьки з під рукава поглянула до скрипників. Побачила Олексу. Соромливо опустила очи до землї і накрила уста ширинкою. Цимбали заграли дрібної. Кликали дївок. Їй здавало ся, що під землю западеть ся. Ай, а як не закличуть? Чула, що всїх очи спочивали на нїй. Жінки шептали: „Катрінина дївка зачинає дївочити".—Вже виповнило ся данчище. Вже тиснули ся Марійцї до очей сльози.—Ой, вона вже лишить ся на сором. Відвернула голову в бік і скубала збентежено ширинку.

Не зчула ся, як її хтось піймав за руку і потяг за собою. І вже була серед виру танцюючих.

— Я прийду у вечер до тебе, Марійко,—говорить їй Олекса на ухо підчас танцю. Марійчине серце тремтїло-радїло. На спітнїле лице насїдав дрібний порох.

Все гуляли, все крутили ся.

— Я заковтаю в задне вікно. Абись сеї ночи спала в великій хатї.

— Я завжди там сплю,—відізвала ся і зарумянилась неначе півонія.

Завертали танець. Каіфа мав перед. Станули при боцї. Олекса витягнув зза її пояса ширинку. Марійка зразу виривала, але далї знов пішли в танець. Ширинку сховав Олекса за пояс і приобіцяв, що принесе в вечер.

Катерина ждала на Марію коло перелазу Здалека всміхнула ся до своєї доньки.

— А що, гуляла?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Гуляла,—сказала перелізаючи перелаз.

— Ой, як нагадаю, як давно мої переди були, а яке мене щастє найшло!

Марія зайшла мовчки до хати. Задумано скидала з себе одіж. І вона буде мати коханка, так як иньші дівки. І то від першого танцю... Він прийде в вечер... Колиб його лише хто не побачив. Вона умерла би від сорому.—Марія знала, що її мама любить сидіти на перелазї в вечер.—Помогла видоїти вівцї. При вечері не могла подивити ся своїй мамі в очи. Якось небезпечно і збентежено пішла до великої хати. Не лягала. Ходила від вікна до вікна. Вже було цїлком темно. Його не було.

„Може не прийде“?

Щось легенько зашкрабало до заднього вікна. Вона відчинила. Її тягло щось за руку. Таки прийшов.

— Ти не видів мами на перелазї?

— Нї.

Марійка стала спокійна. Не буде знати мама.

— Ходи сюди до мене.

— Будуть чути мама.

— Ходи вікном!

Марія трохи вагала ся. Полїзла. Опинила ся в сильних Олексових обіймах.

— Ти від сьогодня не смієш до жадного виходити, лиш до мене. Чуєш? Тай лиш зі мною гуляти.

Марія слухала і махала потакуючи головою. Пішли над став. Посїдали на траву. Нахилила ся до нього. Він держав її сильно в опянїлих обіймах. Чули тепло молодого тїла і коли доторкали ся, горіли неначе від огню. Коли висїпнула ся від нього і хотїла забігти в хату, ловив її сильною рукою і стягав її знов в траву.

Засивів ранок.

Насилу вирвала ся від нього. Заспала ся. Катерина її не будила. Вона знала, що в Марійки в ночи був парубок. Знала, бо те все сама пережила.—При снїданню нї разу не поглянула на маму. І слова не заговорила. Кинула в горбатку шитє, пішла в поле з вівцями.

Йшла задумана, дивила ся просто себе. Серце її забило ся, як минала попри ниву Олексового батька. Може він буде в полї? І не оглядаючись зайшла на їх пасовисько. Не мала охоти шити. Підстелила собі конюшини. Вивернула ся свобідно горілиць, обидві руки заклавши під голову. Вигрівала ся в теплї сонця і випростовувала своє молоде, гарне тїло. Полем ніс ся солодкий аромат

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кошеного сіна. Передумувала, як її мило було в Олексових обіймах. Як то вони аж до розсвіту засиділи ся. Мріяла, як то вона колись буде ґаздинею, а він господарем. Як вона його буде любити, догоджати йому.

Серед таких рожевих мрій заснула. Овечки пасли ся так близько, що пасучи доторкали ся її ніг і рук. Порушила ся, обернула ся на другий бік. Спала дальше.

Олекса докінчив косити. З свого сінокосу видів Марію. Скоренько, щоби ніхто не спостеріг, побіг навправці. Усміхнув ся коли побачив її сплячу. Набрав з поблизької керниці повні пригорщі води. Тихо підійшов і влив її за пазуху. З голосним криком схопилась Марія. Обіймили ся. Сіли в буйну траву.

Скоро знов вернув ся на свою ниву а Марія почала вишивати...

Рознесло ся по селї, вже всї явно говорили, що Катеринина Марія Олексова коханка. І яка з них гожа та хороша пара. Не одні дивили ся на них зависним оком. Катерина була не мало горда на свою доньку.—„Що файна, то файна. Таки Марії нема ніде пари“.

Коли Катерина бачила щастє своєї дитини, стало її лекше зносити тягар своєї долї. Не жалувала ніколи для неї нї грошей, нї часу.

— Вбирай ся донько, абись була така файна як сонечко, а ворогам—цур їм в очи.

Зближалась осінь.

Гей, гей, кілько то вона наробила в селї смутку. Поганої, слїтної днини пішли хлопцї до бранки. Пішов і Олексик. Не помогло, що цїлий тиждень тужив на сопілцї. Пішли молодики, файні, жваві хлопцї, рівні та праві як один.

— Коли б не відобрали—благала Бога Марійка. Катерина також трохи посумнїла. Коли б не відобрали, бо ще розболить ся Марія.

Над вечер загорнула ся Марійка в сардак. Стала коло перелазу. Очи звернула на дорогу. Нема, тай нема. Вже холод прошибав її, а до хати не заходила.

— Марійко! Ходи, донько, вечеряти!

Вона пішла мовчки.

Та лиш покушає страви, тай задумаєть ся. Загавкав пес, хтось відчинив двері.

— Гей, Олексику, синку, то ти?—кликнула радісно Катерина.

Увійшов блїдий, змучений. Чоботи аж до холяв заболочені,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

навіть в горі на сардаку було болото. Сів під вікном коло Марії. Вона дивила ся мовчки і хотіла вичитати з його лиця, чи добру звістку приніс їм.

— А що за вісточку ти нам приніс? Відобрали?—спитала нетерпеливо Катерина.

Олекса тяжко зітхнув.

— Відобрали!

— Відобрали—вирвало ся Марії терпко.

Олекса дивив ся в землю, щоби не згодити ся, як йому невимовно тяжко було. Якийсь сум огорнув їх. Мовчали.

За час сіпнув Марійку за рукав і моргнув, щоби вийшла. Наперед вийшов він, а небавом вона, не оглядаючи ся на маму. Зайшли обоє до великої хати. Притулили ся до себе.

— Марійко, ти будеш на мене ждати?

— Буду, любчику, Олексику!

— А я буду що великодня приходити на „урльоп“.

— Мені щось так тяжко, Олексику, тяжко!...

Він застогнав, як ранений звір.

І знов стало тихо. Крізь вікно заглядала темна ніч і збільшала біль душі.

Пішов.

Марія ходила зажурена. Мовчала і слова не говорила. Як тяжко, як скучно було їй без милого. Вона так з ним вже звикла. Возьме в вечер кужіль або шитє, сяде на лавицю а руки упадуть. Задумаєть ся. Гей, як тяжко, в світ пішла би за милим. А вечері ставали чим раз довші, скучнійші...

Упав сніг.

Було тихо, смутно в селї.

Марія не йшла на вечерниці. Не робила й собі. На самотї в довгих вечерах думала на нього.

Змарніла. Клопотала ся Катерина. Але бо й затоскувала за ним, затоскувала. Певне злі зависні сусіди щось наслали на її дитину.

Проте Марія не тратила на красї. Мясницями мала шість пар старостів. Відказала всім. Не хоче на нікого поглянути, чекає на Олексика.

А він післав їй свою фотоґрафію.

А такий файний, файний у мундурі.

Було в неділю з полудня. Катерина пішла в село, Дьордій спав на печи, а Марія сиділа на лаві в великій хатї. Загнула під себе ноги, сперлась на вікно.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Скрипнули двері, в хату увійшов Василь.

— Добрий день, Марійко, та як ся маєш?--витягнув свою широку руку.

Сів на лавку близько неї.

— Знаєш, я хочу слати старостів до тебе, але прийшов перший раз звідати, чи не відкажеш. Не хочу, щоб слава пішла за мене селом.

Марія мовчала.

Він взяв її за руку. Вона не боронила.

— Диви, я поклав нову хату, ще покладу й стайню. Що будеш на нього ждати три роки. То багато. А хто знає, чи він тебе тоді ще схоче.

— Марія підняла очи і злісно поглянула в його здорове, повне лице. І в той мент, коли їх очи зустріли ся, стало їй коло серця якось дивно.

Впер ся широкими плечима до вікна, а ноги випростував далеко на хату.

Коли більше дивила ся на сього здорового, кремезного парубка, заворушились дивні чуття. Їй мило було, що сидів коло неї. Обійняв її. Марії стало тепло, мило на душі.

Проте висїпнулась з його обіймів.

— Чи слати старостів?

Чомусь не могла відповісти. Мовчала. Пішов з нїчим.

І як дивно почали лїзти до неї всякі думки. Сердила ся що приходили, не хотїла про щось подібного думати.

Але вони насильно займали мозок. Не відкаже йому. Василь стане її коханком. Приємна дрож проняла її молодече тїло і безсильно спустила на вікно голову. Безмірна роскіш, житєвий шал розпирали душу. Той сильний, здоровий парубок стане її коханком. Засоромила ся перед собою і сховала ся в рукав.

Буде з ним ґуляти. А Єлена як робила? Чекала на свого Івана, а тут з иньшими гуляла, а як Іван вернув, віддала ся за нього. Або Олекса вмер, щоб так за ним сумувати? Або він там нїкого не має?

Таки вчора оповідала їй матушка, що кождий жовнїр когось має. А може і Олекса вишукав собі якусь кухарку? Сидить дома як черниця, от люди з неї сміють ся.

І чула, що якась дивна сила манила її, щоби стати коханкою сього гарного плечистого парубка.

Піде в недїлю на весїлля.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Як її серце сильно забило ся, коли Василь покликав її в танець. Але-бо він гуляв, так сильно нею крутив, аж в голові морочило. Як всі на них зглядали ся.

Вечером застукав до вікна. Та як не вийти, коли гуляла з ним. То вже так водить ся.

Стала одалік і тихо розмовляла.

— Чи слати старостів?

— Ще сих мясниць не мають мама чим робити весілля—брехала Марія.

— То я зачекаю.

Змерзла, забігла до хати.

Її палка кров била ся живо. Так їй бажало ся любови. Хотїло ся їй, щоби хтось обняв, пригорнув.

Вона так до того привикла. А Олекса пішов. Три роки не видержить. В її уяві виринав Василь, їй здавало ся, що його любов буде їй мила, що їй так само любо, добре буде в його обіймах, як в Олексових.

Катерина тїшила ся, що її донька призабула трохи Олексу, що гуляла. Не боронила, що ходив до неї Василь. Нїчого їй не боронила. Утопили мене мої, запропастили мою душу, тому донцї н чого не бороню.

Марійка вигулювала з Василем. В сусїднїм селї був храм. Катерина пішла з донькою.

Аж пять сторонських данців було, а на жаднім не було такої дївки, як Марія. Що файно вбрана, що хороша. Сторонські парубки попитували, та гуляли з нею. І не одні казали, що будуть слати старостів.

Василь держав ся її. І вона вже не виривала ся з його обіймів, а розкішно було їй, коли стискав гнучкий стан. Її уста і очи горіли пристрасно. Рознесла ся по селї чутка, що до Марії ходять вже иньші парубки, не жде Олекси. Не добре про неї говорили.

Прийшла весна.

Теплої, маєвої днини було в побережника весїлле. Марія прибрала ся гарно, взяла в руки ширинку тай пішла через лїс стежкою.

А Василь вже чекав на неї. Лишень показала ся так і затягнув в танець. Цїлий час горіли його очи вогнем, як поглянув на Марійчине личко.

Стискав сильно її руки і крутив.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вона спускала свою голову на його рамя. Безнастанно грали музики, безнастанно гуляли.

Лише сонце сховало ся за синю гору, дівчата розбігли ся до дому.

Марійка скоро перебігла поляну і пустила ся в ліс. В лїсї вже снували ся тіни. Їй стало лячно. Притиснула до серця руку і йшла скоро.

За собою почула чиїсь кроки.

Мимоволї здрігнула ся. Сильною рукою задержав її Василь.

— Чекай, маю з тобою щось поговорити.

Марійка стала. Його очи іскрили ся, якось так дивно дивив ся на неї, як ніколи. Їй робило ся роскішно від того його зору і пянило. Обняв сильно, сїли на мох.

— Ретельно мене любиш?

Мовчала.

— Станеш моєю?—і сильно притискав до себе. Вона мовчала, але те ясно чула, що не в силї оперти ся сему чоловікови, що з нею може все зробити, що схоче. Склонила ся до нього. А він притискав сильнїйше...

Більше вже нїчого не тямила...

Темний вечер огорнув їх. Нїжно, сонно гойдали ся листки...

. . . . . .

Бігла до дому непритомно, скоро. Лопотїла голосно підтичка. Ударяла ногою до каменя і не чула болю. На перелазї сидїла Катерина.

— Ти де, донько, так забарила ся? Вже вибирала ся йти тобі на зустріч.

Вся кров вдарила їй до лиця. Вона не дивила ся на маму.

— Менї кров пустила ся з носа та я повертала до матки Ґафини.

Стара повірила.

Марія скоро забігла до хати, щоби її мама ще чого не питала. Вона чула, що дальше не зможе брехати. Їй видавало ся, що вона вже не та сама Марія, бо ступила ногою в якусь пропасть а відтам вже не було їй виходу. Скидала з себе все на стіл. Не йшла їсти а вимовила ся, що їй щось болить.

Що вона тепер зробить? І чому вона Василя не відтрутила від себе? Чому не набила його? Її очи заіскрили ся як в дикого звіря. Відчули велику лють на того чоловіка, що зрабував її невинність. Ах, що вона тепер варта?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Впала на коліна під образи. Молила ся щиро, горячо як ніколи.—Боже хорони мене від всего злого. А може сей раз не повадить?—І знов била ся з думками.

Другий день ходила задурена. Уникала всїх, щоби не дивити ся нікому в очи. Брала ся за роботу, але безсилі руки опадали. В вечер прийшов Василь. Якось холодно його зустріла. Чула до нього великий жаль. Мовчки пригорнув її до себе. І на думку не приходило вириватись. В його присутности опановувало її безсилле, не мала при нім своєї волї. Коли покидав її, була дуже стурбована.

Ходила мовчазна—блїда.

Прийшло сапаннє.

Василь не приходив вечерами. Для неї були сї вечері не виносимі, не мала спокою. Що буде? Що з нею станеть ся. Віддасть ся за Василя. . . . . Скаже мамі і за кілька неділь буде весїллє.

Та Василь чомусь не повертав. А люди собі селом всякої говорили. Те Марію занепокоїло. І виринула страшна думка: а як він її тепер покине? Таку безпорадну! Серед терпіння, мук лишить саму. А вона йому все віддала: свою честь, свою любов, себе.

Брала ся її розпука. Вона чула часами до сього чоловіка то злість, то якесь дивне привязаннє.

Прийшла з поля.

Не могла спати. Було темно, понура ніч. „Ах, нема Василя, не приходить“. Ждала довго. Відчинила вікно. Накинула на себе сардак і пішла в пітьму. Ішла безпечно, не бояла ся. Лише одна гадка проняла її—ратувати ся від чогось злого.

Спустила ся в яр, минула верби, збігла скоро в долину, сильно обтуливши ся сардаком. Вийшла за село, оглянула ся, віддихала ся. І знов скоро бігла до самотної хатчини під лїсом.

Зупинила ся під вікном. Тихо було тут, лише позаду хати здіймав ся грізно-темний лїс.

Непевно застукала в вікно.

Небавом озвав ся храпливий голос. Закалатала клямка, дзоркнули двері і перед нею стояла похила постать, оперта на палиці, циганки Мотрі.

— А що тебе принесло так пізно до мене, донько?

— Ой лишенько, лишенько—і Марія склонила ся до циганки і заплакала голосно.

— Цить... цить—зашептала стара,—наче-б зісохле гіллє зашелестїло. Вона вже знала, що за лихо провадило до неї дївчат.—Сїдай тут!—вказала пальцем на приспу.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Марія опустила ся обезсилена. Стара зайшла в хату. Пугукала лячно сова. Циганка винесла малий глечик.

— Маєш. Завари се зїллє і напий ся тричі до схід сонця. Нічого не буде.—Марія держала в дрожачих руках свою долю.

Зірвала ся і бігла скоро в село, неначе-б її хто ловив.

. . . . . .

Всї спали.

Марія варила своє зїллє. Обережно підсувала в грань свій глечик і напружено наслухала чи не збігає. Від сього зїлля залежить її цїла доля—її бутє—і небутє. Коли-б помогло! Червоні полумяні язички лизали камінний горщок, кидали ясну тїнь на мисник. Коли-б помогло!—слала ся з душі молитва до неба. Сидїла на стільцї, дивила ся в полумінь. Не приходить Василь. І чому? Звів її і занехав. Знов їдь наповняла її серце. Ах, коли-б так все проминуло, щоб сорому не зазнала...

Далеко до сходу сонця встала Марія. Взяла глечик в праву руку, пішла розперезана в сад. Звернула ся до сходу і тричі напила ся чорної, гіркої ющки. Аж язик від неї затерп, аж коло серця заболїло. Так дуже слабо їй зробило ся, що аж присїла в траву. Підняла обезсилену руку і кинула глечик в став.

Слухав людей, вірив злим бесїдам і тому до неї не ходив. Та й його родичі були супротивні.

Се її найдужче вразило. Він її честь уриває і ще сам зле виговорював ся на Марію. А її Бог свідок, чи вона з ким ще щось мала. Так тяжко було їй ті удари зносити.

Ті удари ламали їй неначе вітер суху билинку. Але ще не тратила зовсїм надії. Може, ще перемінить ся на все добре. В сїм клопотї і терпінню забула про Олексика. А як нагадала, то душе тужила. Коли-б був не пішов в ті кляті рекрути то певно її минуло-би було се нещастє. Коли-б вже хоть Василь навернув ся.

Катерина журила ся своєю дитиною. Вона Марію з усїх найбільше любила. Її доля, її житє зависїло від щастя тієї дитини. Вона ще не знала, що то так змінило її доню. Марійка на всї запити мовчала.

О, певне вороги, злі люди, щось наслали на доньку. Ті лихі, зависні люди, що радують ся як чоловік в нещастю. А може чимсь лихим підсипали, а Марія вбрила? За лихе не тяжко.

Катерина ходила в село примовляти донцї від уроків. Не помогло. Марія цїлком змінила ся. Ходила сумна, зажурена і очевидячки марнїла.

Марія встала рано.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вперезала ся тісно широкою, червоною крайкою. Накинула на плече хустку, пішла з вівцями на стерню.

Так пусто було в її душі, так безнадійно дивили ся ті темні огненні очи. В них дотлівав огонь житевої жадоби. З дня на день меньшав блеск її очей. Одна думка її гризла, не відступала від неї.

Чула ся покривдженою в своїй гордости. Колись вона всіми погорджувала, на будь кого не хотіла поглянути. А тепер?—Серце боліло. Вона, що колись була королевою краси на сторожських храмах, де всюди були її переди її сабаші. Вона сиділа в двоє скулена над керницею. Хто-б сказав, що се та сама горда, гарна Марія.

Коли-б знати наперед свою долю, не була-би в щастю горда.

Піде в вечір до циганки, та їй ще може порадити. Всї надії спочивали в руках тої старої, похилої баби.

Вечером гонила вівцї домів. Не казала нікому „добрий вечер". Насунула хустку глибоко на очи. Ступала наче злочинниця в густім пилу, що здіймав ся курявою за вівцями. Загнала вівцї на обору. Не входила в хату. Меньший брат виніс їй дійницю.

Здавало ся їй, що вона не належить сюда до сієї хати, що вона чужа, навіть мати здавала ся її далекою. Щось насильно ставало між нею і її ріднею.

Сїла на приспу, чула ся утомленою. Не тїшило її нї щебетаннє, нї тьохканнє. Якийсь сїрий світ, повен турбот, огорнув її. Налякала ся, коли спочила на нїй Катеринена рука.

— Синку, я тобі страх зіллю. Може тебе хто налякав.

Марія мовчала як все.

Катерина зажурена, сумна зайшла в хату. В печи горів огонь. Здіймала із-за сволока воскову свічку, стопила в глечику. Висипала його в миску з водою і шептала по тихо. Три рази топила і три рази зливала. І кождий раз формував ся віск в довжезну фіґуру. Від якогось чоловіка дістала страх. Вийшла на двір з мискою. Змила тою водою доньцї лице і дала тричі напити ся. А решту вилила під вугол хати. Може вже буде їй лекше, то страх її так пер. Трохи успокоїла ся Катерина.

Темна, тиха ніч огорнула землю. Блїдо світили зорі. Марія вилїзла через вікно. Задержала ся коло воріт, а потім скоро бігла під ліс до самотньої хатки. Знов застукала, знов вийшла стара циганка.

— Бабусенько, не помогло ваше зіллє.

Циганка похитала поважно головою.

— Не помогло?

— Ой нї, бабунько—і приперла ся до стіни.—Зробіть, бабунько,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

щоби навернув ся до мене, щоби посватав, як ні, я пропала. Робіть, що знаєте а я вам нічого не пожалую.

— Його треба підсипати—рішучо сказала циганка і сперла ся вся на палицю.—Він тебе візьме. В опівночи нарвеш любистку з гробу, але у самій опівночи. Я тобі дам примовленого попелу. Підсиплеш під його двері і ворота.

Знов блиснув огник надії для Марії. Не на цвинтар, але в пекло пішла-би, щоби лише вратувати ся від сорому—та від людської наруги.

Циганка зайшла в хату. Довго сиділа Марійка сама на приспі. А як се не поможе?—спитав ся якийсь внутрішній голос і смертельний ляк обезсилив її. Тоді вона пропала. Її напружений мозок не міг дальше думати. Циганка подала їй вузлик попелу.

Дома сховала Марія вузлик за святі образи. Рано знов пішла в поле.

Друга ніч має рішити її долю. Коли-б на ліпше. В душі чомусь родили ся безнадійні думки і страх. Ходила подразнена, розстроєна. На цвинтар треба йти в опівночи. І чомусь тепер сього не страхала ся. Божевільна відвага заволоділа нею. Ратувати себе.

Не лягала спати. Чекала на „бердо“. Коли почула перший раз, взяла в пазуху вузлик з пепелом і побігла садом. Поки другий раз крикнули вартівники, була під самим цвинтарем. Зупинила ся, розглянулась на всі боки, чи її хто не бачить. Перелізла пліт і зникла між гробами, шукаючи любистку. Здавало ся їй, що не дихає, серце било ся божевільно.

Найшла. Зігнула ся зривати. І почула щось холодне на плечах. Страх переняв її. Не могла зірвати. Їй здавало ся, що з гробів встають вмерлі: опирі та нехрещені діти, що якийсь опир йме її за руку і потягне в свій гріб. Геть відси.

Як нагадала сама Василя, знов виринула та божевільна відвага. Нарвала повні руки любистку. Скоро перескакувала гроби майже безпритомна перескочила пліт і бігла що сили до дому.

Так ще в своїм житю не бігла.

В саду впала. З півгодини перележала. Зірвала ся.

Ще підсипати його. І вже скінчила ся робота... Тихо було в селї, нікого не здибала. Зупинила ся перед Василевими воротами. Трохи постояла. А коли нічого не рухалось, перелізла перелаз, скоро розсіяла попіл і любисток під двері, вікна і ворота.

Бігла домів.

Віддихала ся на приспі.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Спала твердо і вже сонце давно зійшло, але Катерина її не будила.

Тієї днини було їй лекше, неначе увільнила ся від тягару, від всего, що давило її душу. Наче згоїв ся великий боляк.

Витягнула ся свобідно на стерні, і заспівала тужну пісню.

На зеленім барвіночку
Пасла качки та й качура
Пасла, пасла відгубила
Доле-ж моя нещаслива.

Говорила з вівцями. Вони піднимали до неї свої погані морди і глупо дивили ся. Коло керниць мила ся.

Вечером говорила до пізна з мамою.

Рознесло ся селом, що Василя хтось підсипав. А він пішов в гори на роботу.

Утїк Василь, бояв ся, все його гризло сумлїннє.

Зближав ся сїльський храм.

Настав рух. Жінки, дївки бігали до глиннища, а господарі возили збіжє в млин. Хто дотикав кросна, щоби викинути їх з хати, иньші допрядали кужілї. Всї старали ся почату роботу довести до кінця.

Двері стояли широко відтворені. Ритмічний глухий стукіт ніс ся з під Марїїних рук. Скоро зтирала, при чім кросна прикро скрипіли, скоро і зручно перекидала човник з барвною ниткою.

Катерина повиносила скорци, кожухи і порозвішувала на плотї. Сама допрядала кужіль. Насилу стягнула чоловіка з печи, насилу вислала в млин.

Ще скільки разів вдарила бердом і кінчила. Послїднїй раз вдарила і вилїзла із-за кросен. Вибрала звій ручників. Розбирала кросна і виносила до комори. Хата стала як не та. Простора, широка.

Поглянула в зеркало.

Як довго вона в нього не заглядала. Від тієї страшної недїлї. Душа трохи притихла. Їй здавало ся тепер, що з нею нїчого не стало ся, що вона та сама. А те все з Василем, з циганкою, цвинтарем був лише поганий сон.

Марія ще не споганїла, лише зблїдла. А що-ж шкодить? Гордість знов наповнила її душу. Збереть ся вона гарно і піде на танець. А люди? Вони ще нїчого певного не знають. Здогадують ся, на ухо шепчуть, те байка..

Дивно було їй на серцю. Витягнула руки високо понад голову і глибоко зітхнула.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Взяла кропивяну верету і сапу і пішла в глинище. З усіх сторін виринали дівочі постаті і всі сходили ся в глибокий яр під лісом.

Якось дивно дивили ся на Марійку. Пошіптували з тиха і накривали лице соромливо руками. Марійка відчувала те, та чомусь була сьогодня на все байдужа. Нехай їм. Ніхто від свого нещастя не скриєть ся.

Накопала, нагорнула повну веретку ясно жовтавої глинки. Сіла на край берега відпочити. Загадочне шептаннє втихло. Всі говорили про що иньше. І що то не розказувано. Хто свою жінку бив, котрі сусіди посварили ся, що поселюжник Семен вже третю курку вкрав та що Василеву хату хтось підсипав.

При сих словах щось кольнуло її в серце і филя крови залила бліде лице. Їй здавало ся, що люди знали, напевно, що то вона. Не мило їй було, не могла дослухати до кінця тої бесіди. Пішла задумано до дому.

Прала в ставі.

Низше колін стояла в воді, високо підкасана. Сукала грубі сорочки, перевертала на лівий бік. Викидала на траву. Вдарила кілька разів пранником аж залунало. Викрутила послідну сорочку.

Спадали мягкі вечірні тіни.

Марія розперезала ся, скинула сорочку і скочила в воду. Заткала вуха і пірнула з головою. Зайшла аж в трощу, качала ся свавільно по зеленковатих филях, а напів розплетена чорна коса сплила далеко.

Сіла на плиту. Намилювала ся. Гарно сформоване тіло вигинало ся мягко. Наче лоза вигинав ся стрункий стан. Знов скочила з великим розгоном в воду. Рознесло ся голосне плюсканнє.

— Ану чи страшно втопити ся,—подумала Марія. Заперла віддих і сховала ся під воду. На силу сиділа довго. Виринула. Цюрком спливала вода. Якось не було їй страшно.

Поволи витягала ногу з води і ставала на сиву гладку плиту. Скрутила косу і пустила на рамена. Почула в кокорудзах шелест. Хтось йшов. Не встигла вбрати сорочку. Вхопила в руки і наче вивірка побігла в долину садом і скрила ся під калину, котрої кущі широко розлягли і доторкали ся до землї. Скулила ся і натягнула сорочку. Змерзла—дрожала. Побігла назад над став і скоро вперізувала ся. Слала прані сорочки на праве рамя і в ліву взяла праник і пішла на обору.

Застала людей, що прийшли питати складки і торгували в

Generated on 2015-08-08 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Катерини свиню. То сусіди на правці ішли городом і так її налякали.

На лаві стояли печені книші, в печи варив ся студенець. Катерина робила голубці. Приїхав господар з млина. І не розпрягав волів, не здіймав міхів, але стогнучи неначе циганський міх, виліз на теплу піч.

— Добре, що хоть змолов,—сказала Катерина до Марії і заносила до комори міхи. Завела до стайні воли, затрутила до возівні віз і вернула в хату. Марійка зашивала в плечно лелітки, вичищувала рублі, обсновувала червоним шовком ширинку. Голосно горів вогонь, збігало в горщках. В хаті було не мило, душно. Великі каплї поту неначе горох котили ся з жіночих лиць. Дьордій від часу до часу обертав ся на другий бік, коли його добре припекло.

Майже аж на зорях полягали. Два дні пройшло в приготовлюванню, в праці. На храм випогодив Бог красну днинку. Чисте небо, ніде ні хмаринки. Так голосно дзвонили дзвони, так мило було на душі. І Марія вибрала ся до церкви. І сьогодня несла високо голову. Держала ся рівно, неначе сосна. Поважно, звільна поступала. Скрипали нові, густо обиті жовтими капслями черевики. Брящали рублї і ніс ся від неї запах любистку і васильку. Перед церковним порогом задержала ся. Спустила кінці своєї горботки. Запах ладану і церковний спів збудили в ній якісь дивні чутя. В душі ширшало. Відчувала могучість, силу Бога. Зітхнула тяжко і молила ся. Ставало їй лекше. Вона свою долю вкладала в руки того сильного, невідомого Божества.

— Боже, татку небесний, ти даєш нещасним поміч, виратуй і мене.

Коли священник зближав ся з кадилом, згинала низько голову і дивила ся в землю.

По церкві застала дома за столом кілька сторонських ґаздинь. Катерина з виразом найбільшого щастя держала в руці чарку і приговорювала.

Жінки за кожним куском облизували ся та втирали ширянкою губи. Дьордієви не хотіло ся лізти за стіл, та якось і сором було на печи лежать в таку днину. Він сів на приспу під заднє вікно.

Туркотали вози, їхали сторонські люди. То в гору, то в долину минав хтось попри хату. Кипіло житє в селї.

Все йшло, все спішило на схід.

Марія заперла ся в хатині. Вбрала иньшу сорочку, а гор-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ботку проміняла на шовкову ріклю. Здіймила з клиня вінок, з якого висіли широкі шовкові стяжки. Поклала на голову і тісно припяла до коси. Аж віджило її бліде лице від цвітистого вінця і стяжок. Верх рублів привязала ще червоні коралї, а близько шиї попри червону стяжку шість шнурів дрібних воскових перел.

Здавало ся їй, що все ще за бліда. Сягнула рукою за китичкою калини. Розтиснула дві ягідки і розтерла по твари. Чекала, щоб сок присох. Вбрала кіптар.

Розтерла в руках стебло васильку, кілька листків любистку тикнула за пояс. Вийшла за ворота. Поглянула в гору, в долину, якимсь вирахованим кроком пустила ся долів. Легенький пил здіймав ся за її ногами. Не далеко сходу обтерла черевики хусткою. Великий схід, такого ще не затямила. Аж шість сторонських танців, а їх семий. І коло кождого густо натовпили ся люди. А дальше фіра в фіру.

Всякі тони скрипок мішали ся в хаос невиразної музики. Від часу до часу затягне тонесенько скрипка, наче плаксива дитина, або забренять цимбали, тонко як муха. Розмова, сміхи і знов тихо.

Нараз задуднить бубінь—в-у-у-у...

Або вирветь ся голосне: „Та згори, а ще раз“. І низько присїдали здорові парубоцькі постаті. Без впину виводили всякі варіяції свого парубоцького танцю. Лиця горіли. Лив ся піт цюрком. Ніхто не спинявсь. Все вперед. Люди приглядали ся то коло сього, то коло иньшого танцю.

Марія проминула весь схід. Скоренько перебігло її темне око по людях. І якось непевно задержала ся біля сільського. І тут ще не гуляли з дівками. Лише виводили парубки свій танець. „Та вперед“—почула коменду сільського калфи, здорового, чорнявого парубка. „Зміни крок, раз, два, три... І ще раз“. Чутно ритмічне глухе гупаннє наче з під землї.

Побачила на боцї Василя. Серце забило ся, заболїло. Слїдила за ним.

Розбігли ся парубки. Лишили ся серед данчища лише сидячі на довгім ослонї скрипники.

І знов чула, що всїх очи спочили на нїй і кожде щось тихо шептало.

„Чи буде гуляти?“—промайнула думка.

Василь певно її тепер не візьме. Стояти коло танцю?—який сором! Нервове зворушеннє потрясло нею, ноги легко задрожали.

Рознесло ся дрібне граннє. Пара за парою пускала ся в шале-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ним вирі наоколо музики. Марійці дивно, розкішно стало на душі, її пірвав шал житя. Тепер пригорнула би всіх до свого серця. Так могуча любов збудила ся в ній.

Підлїтали в повітрі стяжки. Підіймав ся пил. Стиснули ся люди, рухнули лавою вперед. Її хтось штуркнув. Вона оглянула ся— а біля неї Олекса. Який гарний, в мундурі, в червоних штанах та пасованих чоботах. Шапка на бакер, затикана васильком. Так його налякала ся. Нічого не сказав, потягнув її в танець. Так легко їй гуляло ся, неначе летїла.

Олекса задержав ся, сказав щось скрипникам. Кождий знав, що то його сабаш, Марійчин перед.

Всї задержали ся. Олекса з Марійкою обійшов цїле данчище і став на переді. Вперед, вперед йшов танець, шалено скоро, аж в голові Марійці закрутилось. Він держав її сильно спітнїлими, вогкими руками. Вставав густїйший пил і насїдав на зіпрілі лиця. Василь стояв з боку і дивив ся лихим оком на Марію. Де він сподївав ся, що потім, що стало ся, Олекса візьме її в танець. І те йому не було всмак. Він чув, що його чутя ще не погасли до неї. Зразу хотів її посватати, та його родичі були противні тому. Кождий приносив йому про неї погані сплетнї, кождий відраджував йому. Все якось так склало ся, що він навіть не був свідомий, як перестав ходити до Марії. Тепер його злість зростала. Він бачив, яка вона ще гарна, як легко гуляє. Насунув на очи капелюх і пішов до сторонського танцю.

Марія гуляла до вечера.

Всї дивили ся зависним оком на неї. В її очах горіло житє, погорда до всїх.

Бігла до дому.

За нею пустив ся Олекса.

— Марійко, Марійко!

Задержала ся в вербах.

„Що він їй скаже“—думала.

Взяв її за руку.

— Ти не диви ся, що тобі люди говорять. І я на те не дивлю ся. Тримай ся ретельно того, що ми з собою говорили!

Так сумно сичали верби, неначе протестували проти того.

Марія мовчала.

— Ей, як би я до тебе пішов сеї ночи... Але біжу на колїю, мушу бути сеї ночи в касарни.

Сумно подивив ся на неї, обіймив і побіг в долину. Червоні штани, шапка, відбивали ярко від зеленої толоки. Трохи зникне

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і знов вирине. Марія дивила ся за ним виразом повним жалю. Навернув і зник в вузькій вулиці села.

Йшла до дому.

Але собі погуляла. Сумне задоволеннє загріло її душу. З хати несли ся їй на зустріч хрипливі голоси:

На Івана зіле рвала
На Спаса маїла,
Не дав мені того Бог,
Кого я хотіла.
Лишень мені того дав
Що я його не знала
То за тії перебори
Щом перебирала.

Марія розбирала ся в хатчині. На постелї спали діти.

Катерина дістала гумор. Затягнула до товариства і Дьордія. Але з нього не мали молодиції великої потїхи. Він задрімав за столом з лижкою в руці.

Марія не йшла до великої хати.

Постелила собі на лавці під задним вікном. Загасила каганець. Почула тихий стукіт. Як давно вже не чула... Міцно забило ся серце. Підійшла до вікон, притулила лице до шиби. Побачила руку. Знов пальцем пошкрабав в шибу. Нахилила ся парубоцька голова, заглянула в вікно. Заздрість навернула Василя знов до Марії.

Їх очи зустріли ся. Студений холод повіяв від нього і охолодив її. Вона йому тепер не довіряла. Дивив ся знов так дивно неначе хижий птах. Вона той зір знала, розуміла добре.

Немов приросла до лавиці, не рухала ся. Він моргнув, щоби вийшла. Зник за хату. Думала довгу хвилину. Кинула на плече малий кіптар. Щось виперло її, щось сильне.

Вийшла.

В темряві нічого не розріжняла. Василь сховав її під свій сардак. Мовчали, близько притулені до себе. Сова погукала на перекір соловійови голосно—не мило.

Хотіла робити йому докори, що покинув, що вона дуже нещасна. Сором і гордість запирали сильно уста. І лиш важкі, німі стони зраджували муку душі.

— Чому ти гуляла з Олексою?

— Або що?

Він мовчав лютий. Він на самий храм не гуляв. Таке йому ще не лучало ся.

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Має щастє, що так зарання пішов, а то зле мав погостити. Її се заболїло. Що йому Олекса винен?

— Ти, Василю, задурно сердиш ся. Що він тобі злого зробив?

— Я знаю, що в тебе нїщо не зле. Не зле навіть, як до дївки ходять по десять парубків.

Ах, се її розсердило. Вона знала, що він хотїв її сим уколоти.

— На що ти се говориш?

Висунулась з під його сердака. Яким чужим він їй тепер видавав ся.

— Я тебе знаю,—говорив з пересердя Василь,—знаю, ти шельмо! Люди за дурно таке не говорять.

— Як хочеш людей слухати, слухай!

Хотїла забігти в хату.

Він задержав.

— Слати старости?

— Шли!

Хтось рипнув дверми. Марія забігла до середини. Він ще трохи постояв і вийшов на вулицю.

Марія опісля жалувала, що йому нїчого не сказала. Не сказала того, що їй затроювало житє. Коли не приходив, мала то одно бажаннє: зійти ся з ним, розказати йому все. Ось він був, а вона і одним словом не спімнула.

. . . . . .

Марія дістала малого братчика. Мала більше, як звичайно, роботи. І коло хати і в полї.

До хрестин сама варила, сама пекла.

При тій шатанинї призабула трохи своє горе.

Василь знов не навертав ся.

По хрестинах вже й Катерина взяла ся до роботи.

Осїнь була погана, слотава.

Робота тяжка. Обидві звозили хлїб.

Лише скінчила ся робота, прийшли довгі зимові вечери і з ними чорна жура, що гадюкою звила ся округ серця.

Не посилав Василь старостів. Вона добре знала, що його родичі не хотїли на жаден спосіб її за невістку. Чому вона тодї йому нїчого не спімнула. Коби лише побачила його, а на певно йому скаже.

Марія від давна вірила твердо в чари, примівки. Малою дитиною наслухала ся про те все. Їй видавало ся те страшним і вона бояла ся дуже того незнаного. Хоч не раз їй дивно було, для

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чого Мотря така бідна, так нужденно жиє, хоч має в руках таку силу. Лячно їй ставало, коли хто говорив про підсипаннє.

А в нещастю з яким довірєм пішла вона до тої циганки. Без боязни, без ляку. І оповіла циганці все, неначе якій вірній подрузї. З великим довірєм брала від неї зїллє і покладала на нього послїдні надії. Те все не помогло... звело ся в нїщо... Тепер сумнївала ся. Не могла тепер вірити в силу чарів. Те, колись страшне, стало для неї марним, безвартним.

Як прийшла їй страшна думка, що мусить стати покриткою, брало ся її божевіллє. Хотїло ся десь втечи, десь далеко в світ. Далеко від людей. Вона, колись така горда, буде мусїти на всїх дивити ся з покорою. Десь низько з землї—бо вона грішниця.

Нарікала на свій нерозум. Ненавиділа себе. Над нею щось таємне глузовито всміхало ся—покрит-т-к-а-а-а...

Жахала ся того привиду і бояла ся всього. Здрігала ся, коли хто застукав в сїнях, коли мама відчиняла двери. Дико дивили ся її очи на людей. В кождім бачила свого ворога, що колись кине глумом на неї. З недовірєм відносила ся до мами. Відчувала, що й та осудить її.

Щось сильне, якась мара тягла її до пропасти. Вона опирала ся, зволїкала але мусїла там опинити ся.

Спала неспокійно і зривала ся по ночах. Бігла до дверей; ослаблена, змучена сїдала на лавицю. Крутила ся з нею хата, держалась мисника, щоби не впасти...

Подув теплий вітер.

Топив ся, нидів снїг. Добували ся великі, чорні плями. Більшали і послїдні слїди зими. Земля затягала в себе воду. Почала дихати освободжена з мертвих оков. Небом гнали ся хмари. То низько звисали над землею, то піднимали ся висше. Відслоняли на хвилину блакитне небо.

Ніс ся скрізь в природї таємний шепіт. Все напружено наслухало. Ще сїріло торічне сухе бадилє, ще держали ся погані сухі листки по деревах. Вулиці розгрязли. На толоцї в видолинках збирали ся калюжі води.

Той теплий вітер невгамонно пер хмари, яким, здавало ся, нема нї початку, нї кінця.

Сум—мелянхолїя переповняли природу. Все тужило за сонцем. Ще хвилину і висвободить ся із-за сїрої верстви і погляне весняним, любим зором.

Цїлу ніч невпинно працював вітер і розгоняв та роздував наїжені хмари. Над ранком ляг змучений спати.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Всміхнуло ся до землї чисте, синє небо. Поцїлувало землю своїми золотими, роскішними лучами сонце. Всміхнула ся радісно природа. Дихнула глибоким, роскішним подихом земля.

У всесвітнїм просторі ніс ся дивний, могучий акорд „весна". Листки нахиляли ся один до другого, оглядали ся. І ніс ся лїсом милозвучний шелест „весна".

Сміяли ся лїсові пупінки і в реготї розпукали ся в цвітки.

Блїда Марія поволїкла ся до вікна. Поглянула крізь брудні шиби. А там таке гарне житє, таке роскішне. Вона лише стиснула сильно губи і погладила змарнїлою рукою волосє. Жаль її обхопив, жаль за житєм. Вона мусить сидїти в хатї, як заклята. Не піде на світ божий. Полили ся сльози, гіркі, дрібні. Голова болїла, в ротї висхло. Відчинила вікно.

З надвору дихнуло роскішно теплом. Зашелестїв сад таємне, казочне слово: „Весна". Дивила ся тужно благаючим виразом своїх темних очей, неначе простріленa ланя. Дивила ся в блакитне небо, неначе виглядала відтам поратунку. Їй видавало ся, що десь далеко, в світових просторах є щось, що дало-б їй поміч, але те щось не могло її осягнути. Тихо, нїмі стони виривали ся з душі і губили ся серед весняного реготу природи.

Пес вигрівав ся при будї. Так ласкаво дивив ся на Марію, неначе з нею співчував. Ніс ся до неї радісний крик дїтей. Те все так не годило ся з її душею.

Вирвав ся з її спалених уст гіркий, терпкий проклін на долю. Зарила голову в білу вереню і плакала.

А в природї все так сміяло ся... Мовчки ходила зажурена Катерина, за щоденними клопотами не мала часу подавати ся в сум. Темно, тихо було в великій хатї. Марія на силу вилїзла на піч. Потягнула дрожучою рукою на себе клочану вереню. Дрож пройшла тїло, зробило ся їй слабо. Здавало ся, що мусить вмирати.

З страху і болю стратила притомність...

. . . . . .

...Підвела вії. Впялила очи в темний кут. Тїло було немічне, неначе побив хто раз коло разу. Не могла підняти, порушити ногою. В горлї пекло, прагла води.

Як прийшла до свідомости, що з нею стало ся, не важила ся заговорити. Бажала собі, щоби з нею піч запала ся десь під землю, щоби не треба було дивити ся на маму, на світ божий.

Почула, що хтось її порушив, а далї й побачила над собою лице мами.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Синку,—промовила тихенько, а в її голосї було тілько болю— синку, може тобі чого дати?

— Води—притулила гарячі уста до лїтри.

Ніс ся гуркіт з хоромів. То запирали ся то відчиняли ся від хатчини двери.

Марія знала, що то цікаві сусїди.

— Най менї сюди нїхто не входить! Ви чуєте, мамо?

І знов тихо було неначе в гробі. Аж доки тонесенький плач дитини не перервав тої тишини.

В тиждень пізнїйше злїзла з печи. Блїда, навіть губи стратили краску.

Чого було так сумно—пусто коло неї? Брала дитинку на руки, приґортала, голубила і клала назад в колиску. Ах, воно нїме, дурненьке, де воно знало, що тілько болїв завдало мамі, тілько мук.

Ай цю лю-лю,
лю-лю, лю-лю...

Співала тихим, мягким голосом і колисала правою ногою.

Василь тепер мусить її взяти. Вона мама а він тато сїй дитинї. Навіщо так турбуєть ся. Ах люди... сором... Або вона перша? Або щось такого вчинила, що ще на світї не було? Таке і між панами водить ся. При сих думках лагіднїли її риси.

Може тепер навідаєть ся до неї Василь? Не було його, не приходив.

Зближав ся Великдень.

Марія помагала мамі. В день на подвірє не показувала ся. Так любязно дивила ся на маму, і чого тільки не було в тім поглядї: любов, вдячність і покора. Мама не робила їй докорів. Само собою розумієть ся, тепер Василь мусїв її посватати.

Пекли паски, в хатї випрятували. Вечером вийшла Марія в сад. Мило стало їй тут. Хотїла пригорнути до себе кожде деревце. Так давно вона вже не виходила. Тут під сим горіхом сидїла з Василем; при сїй думцї щось гаряче спалахнуло в нїй. Виринула перед нею здорова його постать, чула на собі гарячі його обійми. Збудив ся в нїй могучий, сильний порив до житя. Чомусь в сїй хвилї не жалувала за своїм вчинком. Їй здавало ся, що так мусїло стати ся... і так стало ся. І те, що стало ся, було природне, гарне... Вона тодї була щаслива. Бажала собі й тепер того щастя. На рисах виринуло радісне сяйво, а очи блукали далеко по зорянім небі. Чула привязаннє до Василя, хотяй не була з ним звінчана. Відчувала те, що стала його жінкою.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Так довго, довго роздумувала.

— Марійко, ходи, дитина плаче.

Поволи оглядаючись пішла в чорний отвір задних дверей.

...Дзвонили на „воскресеннє". Катерина збирала ся до церкви. Всї хатнї збирали ся, крім Дьордія і Марійки. Було по опівночи. Марія вирядила їх аж до воріт. Мама з своїми пятьма меньшими пішла в долину доріжкою. Марійцї стало тяжко. Йшли дївки пишно вбрані, в салбах, в нових кожухах. А вона із за воріт споглядала на них крадьки. А вона мусить сидїти дома. І щось так стисне за душу. Та бо вже й цвітів і стрічок не вбере, а мусить покрити ся хусткою.

Зайшла в хату. Схилила ся коло колиски і приглушено плакала...

В провідну недїлю знов сидїла Катерина на перелазї. Коло неї зупиняли ся прохожі жінки. Перекидали ся з нею словами.

Марійка з хати приглядала ся, як мама з прохожими розмовляла. Нараз Катерина зірвала ся і вбігла в хату.

— Ой, Марійко, донечко... лишенько! Василь посватав Ілашеву Мокрину.

Марійка мовчала і дивила ся на маму. Не могла повірити.

— Посватав, Ілашову, довгоносу. А грім темний аби його побив,— заголосила голосно.

Марійцї стало страшно. Вона пропала.

— Аби я була не дочекала сего. А бодай був ся запав,—падали з Катерининих уст проклони, нарікання. Неначе камені вдаряли вони Маріїну душу. Вона сього найгірше бояла ся. Нею неначе щось потрясло. Вже прийшла та чорна, страшна година. Був вже початок того грізного. Мовчки висунула ся з хати. Пішла в сад. Присїла під тином. Василь мусить її минати, йдучи до своєї молодої, як то правда, що посватав довгоносу Мокрину. Зависть відала ся в її душу. Вона би ту другу задусила! Як могла Мокрина приняти від нього старостів? Прецїнь все село знає про Василя. Знов щось закипіло в душі. Гей, де її сумлїннє, відбирати Марії чоловіка, а дитинї тата.

Почула чийсь хід. Заперла в собі віддих. Пройшла мимо сусїда. Ждала, довго його не було. Вечірнїй холод пробирав ся до неї. Почула глухий тупіт і побачила його. Йшов задуманий, зігнувши в долину голову.

Вона неначе божевільна перескочила пліт і задержала Василя. Хвилину дивила ся дико неначе лев, що кидаєть ся на здобичу. Чогось заперло їй віддих, чомусь не могла промовити.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Аж за якийсь час прийшла до себе.

— Василю—промовила тихо, не так як здумувала—ти посватав Ілашеву дївку? А що зі мною буде?

Він дивив ся в бік і легко висїпував свою руку з її руки.

— Та скажи, то правда?

Його розчулив той мягкий голос, повний жалю.

— Я тобі на дитину дам шнур поля.—Дивив ся все в бік.— Мене неньо так посватали.

Неначе стрілою пробив її серце тими словами. Із ніжної, гарної жінки, став дикий звір. Хотїла кинути ся на нього. Задержав. Не могла більше говорити. Блїда, неначе богиня пімсти, стояла біля нього. Він легко висвободив ся з її руки. Пішов поволи в долину, посвистуючи тужну думку. Стояла ще довго на тім місцї. Бачила, як зайшов у Ілашеві ворота, як угнув голову і зайшов в сїни. Холїтаючись, як пяна, підійшла до плота. Сперла ся на колик а коло серця так вялило, наче отруя. Перелїзла пліт і поволїкла ся в хату.

Сидїла довго в темній хатї не думаючи нїчого.

Злість стихала, робила місце великому жалеви. Для дитини дає шнур поля. А що їй дасть? Чим годен заплатити її сором. І чи вона вже не має права до житя? І для чого? А в її жилах плине така гаряча кров, ще чує в собі молодечу полумінь. Для чого він так байдужо відкинув її від себе? Тому що вона дївчина стала мамою? Чи вона не та сама, що по шлюбі? І для чого йому ся дитина не така дорога, як би походила з подружя? Чи воно не те саме? І для чого гріх віддати ся запалови молодечого жару перед шлюбом? А чому по шлюбі не гріх? І чого всї дивлять ся на неї як на яку злочинницю? А вона така сама жінка як иньші, а може ще з лїпшою душею.

Василя посватали його родичі а він не спротивив ся. Марійка знає, що її не могли би присилувати.

Роздумувала довго в ніч. Якось тихо, спокійно. Так тихо спокійно і заснула.

В день сидїла в хатї, вечером виходила в сад. Не хотїла стикати ся з світом, з людьми. Чула до них відразу. Коли почула, що хтось зайшов на обору, зараз скривала ся.

Субота зближала ся до кінця.

На дворі було душно. Воздух тяжів запахом акацій. Лише смеркло, Марія вибігла в сад. Мило ставало їй від холодного вітру, що подував з над ставу. Говорила сама до себе, як вже звикла в послїднім часї. Очи якось дико, страшно спочивали на деревах.

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Щось страшне діяло ся з нею. Розплетені коси звисали по раменах, сорочка розчінкана. З пазухи виглядали смагляві груди. Конець горботки волочив ся по землї. То сїдала, то вставала і неспокійно оглядала ся.

Розніс ся звук цимбалів і голос бубня, Марія підійшла до плота. Притиснула до кола сильно праве лице.

Дорогою минали свашки, плескали в долонї, гойкали. Йшли до молодої, несли дари. Сьогодня заводини в її Василя... А завтра стане він до шлюбу з довгоносою Мокриною. Так щось сильно стискало її за серце, здавало ся вискочить з грудей, буде кінець її терпінням.

...Наша молода грошей не має,
від молодого дар не приймає...

співали свашки на оборі в Ілаша.

...Іга ...гоп—гоп...

Не в неї весїлле.

Так радив їй той спів, музика. А проте слухала. Пусто, сумно було наоколо. Ах сумно. Чи вже для неї нема житя? Звіяв ся вітер. Щось тяжке засичало до неї:.. покрит... к-а-а... Вхопила ся рукою за серце і повалила ся на пліт.

Загув голосно бубон: „Гу-у-у-у“... Дорогою йшов гурт парубків. Між ними на передї Василь. В новім кожусї, в шапцї затканій позолоченим барвінком. Вона довго дивила ся на той гурт, поки не зник в тїнях ночи.

...А наш молодий хороший пишний,—

привитали молодого свашки.

Ах пишний, чому нї, дитина має шнур поля. А вона що? Лиш сором і біль в души.

Відскочила від плота як би когось налякала ся. В ухах шуміло. Вдарила сильно головою в дерево. Іще раз. Побачила привид.—Ах, то ти Олексику? Гей, гей, який з тебе хороший вояк. Тай ти прийшов до мене? Кобись був не йшов в ті рекрути... А так диви, що з мене звело ся. Але я знаю, ти на то не дивиш ся,—розкидала руками, шептала до себе.—Та куда ти мене провадиш? До ставу, Олексику? Та чого лїзеш убраний в воду? Чекай, я розберу ся. Гей, та сховаєм ся від людського сорому.

Скидала з себе і кидала все під калину.

— Гей, та сховаєм ся під воду, любчику, аби нас люди не виділи. Від сорому лиш під воду втечеш.—Станула гола на плитї. Цїлі плечі покрили ся чорним, розплетеним волосєм.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

..А я свашка над свашками.
В мене ручник з лелїтками...

несли ся весїльні співи.

Щось думала хвилину. З великим розгоном скочила. Филї голосно вдарили в беріг. Бовтнуло глухо. І знов тихо стояла поверхня ставку. За час підняло ся розпущене чорне волосє.

Місяць кидав блїду, синяву тїнь. А з прозорої води білїло Марійчине тїло.

. . . . . .

Катерина пробудила ся пізно в ночи. Тягнена якоюсь дивною силою зайшла до великої хати. Дитина спала. Марії не було. Вийшла розперезана, розгорнена на двір. Тиха, мягка, зоряна ніч сповила все. Пішла в сад. Нїде нїкого. Закликала дрожучим голосом—„Марійко"—і лячно залунав її голос. Шукала всюди. Нарештї побачила під калиною щось біле. Прибігла. Все ясно стало перед нею. Вона знала, що стало ся з донькою. Крикнула, побігла до ставу. Полїзла в воду. Тягнула на беріг мертве тїло.

Трясла донькою, дивила ся чи ще тепло коло серця. Надармо, Марія лежала на березї неначе темна русалка з розпущенним довгим волосєм.

. . . . . .

Хто йшов на весїллє, повертав подивити ся на мерця. Та файно прибрала Катерина в послїднє свою доньку. На чолї блищав позолочений вінок а в жовтих руках пишала ся цвітиста ширинка.

— Гей княгиня моя, княгиня—голосила Катерина.—Отто дочикалам ся весїллячко справляти.

З хоромів, з надвору ніс ся голосний регіт та сміх. Били лубка, обкидали ся репляками. Ніс ся з весїлля гук музики та спів. Молодь бігла дивити ся то на весїллє, то на мерця, з однаковим одушевленнєм.

В кутї сидїв задуманий Дьордїй, з його малих, сивих очей плили слези. Він на нїкого не дивив ся, нїким не турбував ся. Десь над ранком, коли всї позабирали ся, прийшов Олексик. Гей, та як затужив в сопілку, то аж мерчих порухав ся. Аж свічки погасли. Другої днини пішов знов до війська. В кутку на цвинтари поховали Марію. Гріх, щоби душогубка з иньшими мерцями лежала.

. . . . . .

Катерина доглядала, кормила своїми грудьми маленького внука. Та він чогось сох, нидїв. За мамою затужив,—казала Катерина. Відай вона тебе синку возьме?

Тяжко було їй привикнути без доньки. Поховала в могилу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

всї свої рожеві мрії. Так чогось скоро старіла ся. Знов було сумно, пусто коло неї. Знов сердило її спаннє чоловіка. Кляла на долю, та на лихих сусїдів, що зчарували її файну дитину. Правувала ся з Василем. Ходила часто на терміни.

Прийшли з жовнїр парубки, та Олексик не вертав, хоть вислужив своє. Поїхав до Канади—розказували товариші. Дуже затоскував за Марією. Та нащо вона таке зробила, він був би взяв її покриткою. Катерина лише безнадійно помахувала головою слухаючи тих слів молодих парубків. Їй було жаль, що не розважала дочки, та часом докоряла. Роздумуючи таке плакала, ще гірше сердила ся на чоловіка. „Нїби вона тата мала як належить ся нїби було кому за нею вступити ся?

Гей, гей, цїле своє житє проспав. Минув марно мій вік з „страшним, довгоногим“.

Ще заграло сонце золотими тїнями на мертвих листках. ще раз усміхнула ся конаючи природа. Сонце дивило ся наче крізь решітку через прозорні хмаринки.

Ховали малого Олексика, Марїіного синка.—Таки взяла до себе Марійка, аби не скучно було їй лежати. Катерина казала викопати яму близько Марїіної. Він любив її дуже щиро та ретельно. „Оттак най лежать мерчики при купцї, щоби довго не шукали себе на страшнім судї“.

З Марїіної могили стелив ся зелений барвінок і пнув ся до білого, малого хреста її сина. Хотїв обняти її своїми зеленими раменами. Хотїв зсунути обидва гроби близше до себе, сполучити їх в одну зелену могилу.

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ДМ. ДОНЦОВ.

Енґельс, Маркс і Ляссаль про „неісторичні“ нації.

Кінець [1]).

Більшу, як на перший погляд видаєть ся, вагу мають вказівки Маркса на ролю ґеоґрафічної констеляції, в котрій живе нація, на шанси її розвитку. Нація, що не має певних конечних для неї ґеоґрафічних умов, засуджена або на смерть або на веґетованнє, як напр. Московщина, поки вона не здобула Балтійського і Чорного морей. Одначе тут треба бути надзвичайно обережним в ставленню гороскопів: чи дана нація має згинути чи ні через те, що їй брак конечних ґеоґрафічних умов? Маркс пише, що незалежність Славян є утопією з тої причини, що ні Австрія, ні Угорщина не дадуть себе ніколи відтяти від Адріятику. Сї арґументи недавно трохи відсвіжила віденська преса з нагоди останньої балканської війни і звязаних з нею великосербських і тріялїстичних плянів. Однак уже дальші слова згаданого в горі висказу Маркса позбавляють його арґументацію всякої сили. Маркс каже, що Славяне тому не дістануть ніколи берегів Адріятику, що сї береги так само конечні для Австро-Угорщини, як... для Польщі береги Балтику. Отже, коли конечність посїдання австрійських берегів так само мало буде в станї утримати їх за Австрією, як конечність володїння Балтійським побережем для Польщі була в станї ґарантувати їй се володїннє,—тодї справа з національною незалежністю Славян не стоїть ще так кепсько!

Річ в тім, що багато територій або пунктів буває заразом ґеоґрафічною конечністю для кількох націй. Для котрої з сих націй ся конечність покажеть ся „конечнїйшою“—се в кождім конкретнім випадку сказати наперед досить трудно, аби від таких непевних даних робити залежним право і шанси нації на національну незалежність. Чеський король Оттокар Пшемисл ціле житє намагав ся добратись до Адріятику, а через него до світового ринку. Його спроби не вдали ся, і Чехія, щоб не бути відтятою від моря (і від світового ринку) мусїла увійти в склад чужого державного орґанїзму, котрий віддїляв її від Адрії. В таких обставинах все рішаєть ся взаїмним відношеннєм сил конкурентів. Для Чехії море також було „ґеоґрафічною конечністю“, одначе—так само як і Польща—робити ужиток з сеї конечности вона змогла лише в рамах чужої держави.

---

[1]) Початок II кн. Л.Н.В.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Не потребую згадувати, що певне ґеоґрафічне положеннє—так само як і число населення—є конечною умовою для державного, але не для національного істновання взагалї даного народу. Підсумовуючи погляди Маркса і Енґельса на причини, завдяки котрим вони заперечували можність національного істновання неісторичних націй—мусимо констатувати, що де-які з них (полїтичний централїзм) в сутї річи не істнують, де-які знову (ґеоґрафічні, територіяльні)—вправдї істнують, але яко конечні умови лише одної (правда найдоскональшої) з форм національного істновання народів.

Мій перегляд думок Маркса і Енґельса в інтересуючій нас справі був би не повний, як би я не взяв під увагу тих поправок і застережень, які вони самі внесли в свої погляди. Зважати на сї поправки тим конечнїйше, що де-які з них значно змінюють або бодай ослаблюють катеґоричність де-яких тверджень наших авторів.

Сї уваги торкають ся в першій мірі тези про т. зв. контр-революційність Славян та реакційність національних рухів неісторичних народів. Захопленнє австрійських Славян панславістичними ідеями було для Енґельса й Маркса одним з головних виявів сеї реакційности. Одначе, з де-яких статей, писаних Марксом до „New-York-Tribune“, — можна переконати ся, що залежність Словян від панмосковських впливів не була вже такою доґмою для Маркса, як се могло би здавати ся з уже цитованих уривків його творів. Підносячи поступ, котрий зробила Сербія на всїх полях громадського житя, Маркс звертає увагу на повстаннє—в славянській і православній Сербії—антиросійської поступової партії. Далї, переходячи до висновків загального характеру, пише Маркс: „Нема сумнїву, що коли греко-славянське населеннє (Туреччини) здобуде власть в країнї, котру воно залюднює та де воно творить три чверти цїлого населення, з тою самою конечністю народить ся антиросійська поступова партія, істнованнє котрої все було неминучою консеквенцією частинного унезалежнення від Турції якої будь її части“ [1]). Анальоґічні ідеї висказував Маркс і що до Славян австрійських,—лише не в такій катеґоричній формі. Признаючи „велику небезпеку“ для Австрії від панславізму та конечність для неї самооборони, Маркс з жалем зауважує, що хоч Метернїх і ставив опір панславізму, але „одинокий властивий засіб (боротьби з сим рухом) — повна свобода розвитку (австрійських Славян) не належала до системи його полїтики“ [2]). Отже тим самим автор визнає, що небезпеку панславізму при певних умовах можна відвернути!

---

[1]) „The Eastern Question“ p. 9.
[2]) „The Eastern Question p. 549.

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сї вискази стоять в різкім контрасті з загальними виводами Маркса в сїй справі. Замість безнадійности—віра в можливість для Славян власними силами увільнити ся від чужих полїтичних впливів. Замість анатеми „вічним реакціонерам“—несмілива надія, що може сї „відпадки народів“ таки знайдуть силу визволити ся з пут реакції і панславізму. Цїлком несподївана у Маркса віра в можливість самостійної, поступової еволюції тих, кому відмовляло ся всякої будучини, котрих називало ся „природними реакціонерами“. Ще більш характеристичний висказ знаходимо що до Славян балканських, там де Маркс обговорює полїтику европейської дипльоматії супроти Оттоманської імперії. Ключи з безсилости дипльоматії посунути ся хоч на крок в розвязанню східного питання, з її стремлїнь за всяку цїну утримати status quo на Балканї, Маркс пропонує свій спосіб рішення сеї проблеми. Сей спосіб є „реконструкція Оттоманської імперії через заснованнє грецької імперії або федералїстичної республїки славянських народів“[1]). Про „федерацію незалежних держав“ Нїмеччини писав і Ляссаль. Отже те гасло,—федералїзм—за висуненнє котрого австрійськими Славянами, безповоротно зачислено їх до націй умираючих, що тримають ся старих реакційних кличів, се саме гасло (федералїзм) поручає сам Маркс яко форму будучого устрою балканських Славян! Як нї дивити ся на щойно наведену думку Маркса, в кождім разї вона значно ослаблює ту його арґументацію, де він старає ся виказати реакційність австрійських „наційок“ власне їх змаганнєм до федералїзму. Федералїзм для балканських бодай Славян—се є люка, се є неконсеквенція в загальній концепції Маркса в тій справі, яка позбавлює її певної викінчености і цїлости. Подібну неконсеквенцію здибуємо і в Енґельса. З одної сторони Славяне австрійські зостануть ся, на його думку, завжди („аж до їх повного загину або винародовлення“) носителями контр-революції[2]). З другої сторони він дивуєть ся, чому Українцї в 48-ім роцї звернули ся проти Поляків, а не проти Метерніха, котрий прецїнь є їх „спільний гнобитель“! Ergo, реакційність Славян (Українцїв) пояснюєть ся тут не їх соціяльно-полїтичним положеннєм (а тільки тодї й можна було б говорити про їх природну реакційність), а браком полїтичної свідомости (бо повинні б були пізнати, хто є їх „спільний ворог“). А сей факт—сам по собі—ще нїколи не був причиною смерти жадної кляси, жадної нації. А вже цїлком неоправданим було б приписувати сьому моментови перманентний характер. Що Енґельс взагалї сам не брав своїх поглядів на неісторичні нації за доґму,—видко з багатьох місць „Лї-

[1]) „The Eastern Question“ p. 75. Lassal—Reden u. Schriften II B. s. 401—2.
[2]) „Aus dem lit. Nachl.“ s. 237.

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тературної спадщини". Так говорючи про конечність політичної централізації і ergo повну безвиглядність національних (федеральних) рухів неісторичних націй, Енґельс пише: „Се все одначе не мало б рішаючого значіння. Коли б Славяне в яку будь епоху свого пригнічення зачали нову революційну історію, вони вже через се довели б свою здібність до житя...

Від того часу революція мала би інтерес в їх визволенню і спеціяльні інтереси Німців і Мадярів зникли б перед важнійшими інтересами европейської революції". Формула — що правда, унята, в гіпотетичну форму—одним ударом перекидає до гори ногами всї безапеляційні засуди автора неісторичним народам. Ся формула не могла б бути написана, коли б Енґельс безумовно вірив в слушність своїх гороскопів про природну реакційність Славян, виключаючу всяку можливість революційного їх піднесення.

Взагалї, може се бути велика смілість, але я думаю, що в своїх розумованнях про долю і політичну вартість неісторичних націй, Енґельс і Маркс (а тим більше Ляссаль) виходили не стільки з обєктивного досліду їх соціяльно-економічних і політичних відносин, їх історії (сеї останньої, як ми бачили на прикладї Українців, вони не все добре знали), як піддаючись, може несвідомо, гіпнозови факту. Народам, що нічим майже не виявляли себе в історії, що в великій історичній драмі 48-го року грали лише неґативні ролї,—наші автори відмовляли будучини і здібности до розвитку. З усїх Славян (крім Поляків) найбільш енерґічно відстоювали своє національне істнованнє Славяне турецькі—і ми вже бачили, як під впливом сього факту зміняли супроти них Маркс і Енґельс свої загальні національні концепції. Найбільшу-ж революційну енерґію розвинули в тім часї Поляки—тому погляди на них наших авторів зовсїм відмінні від поглядів ґа иньших Славян. У Енґельса читаємо: „Що Польщу не дасть ся умертвити, се вона довела в 1863 р. і доводить щодня. Її претензії на самостійне істнованнє в европейській родинї народів не заперечне" [1]). Яснійше трудно представити залежність поглядів Енґельса на живучість даної нації від фактичних доводів, зложених нею на уґрунтованнє свого права на істнованнє. Не потребую згадувати, що між фактичною активністю даної нації та її здібністю до житя є дуже тїсна залежність. Тому погляди Енґельса почасти узасаднені. Але з другої сторони нїколи не є оправданим запереченнє рації істновання за якоюсь нацією єдине на підставі її хвилевої політичної безсилости. Сей гіпноз факту, під котрим були і Енґельс і Маркс, не дав їм зрозуміти, що цїла т. зв. „контр-революцій-

[1]) Engels.—„Internationales aus dem Volksstaat". s. 39—40.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ність“ Славян (особливо австрійських Українців) була ні що иньше, як протест проти реакційної сторони революційно-національних рухів 48-го року (польського, мадярського); тої реакційної сторони, котра для стороннього ока була ще невидною, і котра (в виді польського і мадярського гнету над иньшими „національностями“) щойно тепер стає очевидною для всїх.

На перший погляд може здати ся дивним, що Маркс і Енґельс оперували такими сумарними понятями, як „нарід“, „нація“, дивними в устах ідеольоґів певної кляси, теоретиків клясової точки погляду на явища суспільного житя. Перша причина сього, розумієть ся, є та, що—правда рідко—але є моменти в історії націй, коли з повним правом можна говорити про загально-національні інтереси цїлого народу. Подібних „єресей“ з точки погляду вульґарних марксистів можна знайти досить не лише у названих авторів, а також, напр., і у Ляссаля, котрий, напр. називав італійське повстаннє користним для нїмецької нації, а війну проти Данії „житєвим інтересом нїмецького народа“ [1]). Власне в 48-ім р. стояли перед нїмецькою і мадярською націями цїлї, котрі можна було назвати загально-національними, в обороні котрих ставала (або повинна була стати) цїла нація без ріжниці кляс. Крім того з де-яких місць у Енґельса видно, що під „нацією“ він розумів активні її кляси, що виступають яко свідомі актори в історичній драмі. Решту народу (котра ідейно може бути навіть в опозиції до „акторів“) зачисляти до сеї активної части, і обіймати їх одним понятєм „нації“ дає право власне пасивність сеї другої частини, що своїм чинним протестом не відбере иньшим леґітімації виступати в її імени [2]). (В сїм сенсї слово „нація“ уживаєть ся і в нашій статї). В тих обставинах, здаєть ся менї, належить шукати пояснення термінольоґії наших авторів.

---

1) Lassal.—„Reden u. Schriften“, II B. s. 402 і 442.

2) Ось сї місця: „Вина за всї підлоти, зроблені в иньших країнах з помічю Нїмеччини (автор говорить про національні утиски.—*Д.*) падає не лише на самі правительства, але в великій мірі на нїмецький нарід. Без його заслїплення, без його рабскости.. нїмецьке імя не було б так зненавиджене за границею, а пригнїчені Нїмеччиною нації давно осягли б стан вільного розвою“. (Aus dem lit. Nachl.“, s. 113).

В ті часи пасивність нїмецької громади дала право активнїйшій її части (в даному разї правительству) репрезентувати „нїмецьке імя“, промовляти в імени нїмецького народу.

В другім місцї Енґельс каже: „Як що коли-небудь робітнича кляса в Росії... створить полїтичну проґраму, і та проґрама заключала-б в собі визволеннє Польщі, тодї, але не скорше—і Росії, як народу, не треба буде винити (за гнїт над Польщею), наш акт обжаловання спаде тодї тільки на російське правительство“ (Енґельс—„Роб. кляса і польське питаннє“). Те саме ідентифікованнє нації з її активнїйшою частю.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Крім того, розумієть ся, ще й в тім, що за тих часів де-які нації, як Українці, в котрих процес соціяльного ріжничковання щойно зачинав ся, фактично скорше можна було назвати клясою, як нацією. Оба сї понятя фактично покривали ся одне з другим.

Заки перейдемо до методу Енґельса і Маркса, пригадаємо в памяти головні висновки з їх поглядів на неісторичні народи.

Сї виводи будуть такі:

1) застереження і поправки, пороблені нашими авторами, відібрали їх твердженням про неісторичні нації катеґоричний характер.

Се відносить ся як до т. зв. контр-революційности неісторичних націй, так і взагалї до їх права на істнованнє.

2) Де-які з сих рухів вважало ся можливим навіть підтримувати, яко такі, що лежать в інтересах поступу і цивілїзації.

3) Запереченнє можливости національної незалежности неісторичних націй відносило ся скорше не до сеї незалежности, яко такої взагалї, лише до одної з її форм.

4) Згадані вище три кардинальні помилки наших авторів, а також недоведеність їх головних арґументів (роля централїзму і ґеоґрафічних умов)—значно ослаблює вагу їх, некористних для неісторичних націй, поглядів.

5) Все, що писали Енґельс, Маркс, а навіть Ляссаль в квестії, що нас обходить, переймає якесь темне, не ясне передчуттє, що та реакційна сила славянства, котра допомогла задушити революцію—все-ж є рухом нижчих верств, рухом демоса, який лише хвилево може мати антидемократичний зміст. Се передчуттє нових великих національних рухів, нових історичних бур, що стають тепер історичним фактом. Се-ж передчуттє і позбавляло твердження наших авторів їх безапеляційної сили, не згадуючи вже про поправки самої історії.

V.

В певних українських кругах є дуже поширений сентіментально-прекраснодушний погляд на національні справи, котрий за кождою нацією, навіть за кождим напів-культурним племенем визнає „право на самовизначеннє“. Сей quasi лїберальний погляд знайшов надзвичайно різку оцїнку зі сторони Маркса і Енґельса, котрі підходили до національного питання з цїлком иньшим, здоровійшим критерієм. В сїй справі обидва великі соціялїсти знаходили ся—так як і в богатьох иньших—під сильним впливом Геґеля. Особливо кпини Енґельса з тих сентіментальних душ, що з „моралїстичної“ точки погляду осуджували всякий поступ в історії, коли лиш він був сполучений з „насильством“ — пригадують ґеніяльний сарказм Геґеля (в „Philosophie der Geschichte“) про

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

професорів-моралїзаторів, котрі не могли дарувати великим людям брак тих маленьких чеснот, що їх посїдали вони самі.

Як ми вже бачили, наші автори підпорядковували справу визволення неісторичних націй інтересам великих культурних народів. Лише ті національні рухи діставали placet, котрі не колїдували з революційними змаганнями сих більших націй. Звідси се Quos ego!—кинуте Енґельсом на адресу балканських „хлопаків“, що були так не делїкатні нечислити ся з сею найвищою засадою. Що безумовне приложенне сеї засади не дасть ся перевести, згадував я вже вище. Тодїж наводив я і неґативне відношенне до сього прінціпу Менґера. Зрештою пізнїйше прийшло до змодіфікованя вихідної точки, з котрої оцїнювали ся національні змагання тодїшнїх націй: не їх згідність чи розбіжність з вищими культурними інтересами великих народів, лише їх — без відношення до кого-б то не було — революційна чи реакційна роля в історичнім процесї; міродатним стало: чи йде даний національний рух на користь цивілїзації чи нї? Чи задачі, які він має реалїзувати, не колїдують з тенденцією історичного розвитку? Сей критерій застосував м. и. Маркс вже в своїх поглядах на турецьких Славян. Сей критерій і можна уважати як одиноко слушний і обєктивний, майже виключаючий чисто-припадкову оцїнку вартости національних рухів в залежности від субєктивних симпатій та антипатій. Практичну ж директиву для демократії в національних справах Енґельс сформулував так: „Виступ в обороні кождого революційного народу“... Значінне і цїнність методи Енґельса полягає опріч того на тім, що він раз на все зробив порахунок з тими сентіментальними полїтиками, що оперували в справах національних понятєм абстрактної „справедливости“ та иньшими моральними катеґоріями. Аматорами сеї останньої методи були передусїм тодїшні панславісти з Бакунїним начолї, тому проти них головно звертаєть ся Енґельс. Висміваючи Лямартіна та иньших чулих полїтиків, у котрих раз-у-раз була на устах фраза про „братерство і щасте всїх націй“, Енґельс пише: „На сходї... все ще істнують нїби демократичні, революційні фракції, котрі нїколи не устають носити ся з сими фразами і сентіментами, та проповідувати євангеліє братерства народів“ [1]). Тимчасом історичний процес немає з сими сентіментами нїчого спільного. І найлїпша „прекрасна ідея“, в тім числї і „свобода народів“ або народа,—засуджена на смерть, коли немає по своїй сторонї нїчого крім—„права“ і „справедливости“. В такім випадку ся ідея лишаєть ся тілько „leeres Traumgebilde“. Незалежність і інтеґральність Мексика—(як і всякого иньшого народу) — є

[1]) „Der demokratische Panslavismus“ v. Engels (Aus dem Lit. Nachl.)

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дуже справедлива і гарна річ, але се не перешкодило і не могло перешкодити тому, що в сорокових роках минулого віку частину мексиянської Каліфорнії анектували Сполучені Держави. „Незалежність“ деяких еспанських Каліфорнійців або Техасців мусіла від того потерпіти, „справедливість“ і моральні засади могли бути також тут чи там ушкоджені; але що се все значить супроти великого факту світової історії?“ [1]). Справедливість була може по стороні Мексика, але інтереси світової цивілізації—по стороні його противників. Так само в інтересах цивілізації (европейської!) в XV і XVI в. було стопити всї маленькі нації Австрії в одну централізовану державу, не зважаючи на те, що „справедливість“ певно промовляла за „свободою кождої нації на самовизначенне“. Подібна річ маєть ся з Чехами. Можуть собі сторонники чеського державного права скільки хочуть реклямувати право па державну самостійність земель „корони св. Венцислава“ — тенденція історії в супереч з засадами „справедливости“ іде своїм шляхом, і то в напрямку цілком протилежному історичним фантазіям сентиментальних політиків. Чехія остілько економічно зросла ся з Австрією, що політична сепарація була-б для неї економічною руїною. Се зачинають вже розуміти там, і тому такі визначні чеські політики і публїцисти, як К. Крамарж і Ю. Пеніжек—в специяльних розвідках—отверто виступають яко австрійські патріоти і противники чеського державного права. Крім того мусить абстрактна справедливість спасувати перед конкретними обставинами міжнародньої ситуації, котра зробилаби незалежну Богемію васалом одного з її могутніх сусідів і таким чином її „самостійність“ чисто фіктивною. На се вказує між иньшим Каутський в своїй „Nochmals der Kampf der Nationalitäten in Oesterreich“, друкований в „Neue Zeit“.

Що більше, перед сим вищим критерієм — інтересами поступу, цивілізації мусіла схилити чоло і та одинока серед славянських націй, що уважала ся Енґельсом і Марксом носителькою поступу—Поляки. В 48-ім році Маркс був рішучим прихильником відбудовання Польщі в історичних границях, хоча-б для того треба було пожертвувати частиною німецької території. Кілька літ пізнійше він уже сумнїваєть ся, „чи можуть цілі краї, заселені переважно Німцями, цілі зовсїм німецькі міста бути видані нації, котра ще не виказала себе спосібною вийти зі стану основаного на неволї сільського населення феодалїзму“? [2]).

В кількох иньших місцях узалежнює Енґельс можність нації самій

---

[1]) Ibidem
[2]) „Aus dem lit. Nachl.“ s. 38.

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

порядкувати своєю долею від „ступня цивілїзації“ нації, від її „історичного становища“, „ступня суспільного розвитку“. Можна було б спершу приняти, що сї слова висловлюють нїщо иньше, як звичайні погляди наших авторів: право на житє тих, що живуть (великі історичні народи); присуд смерти напів мертвим народам. Але так не є. В дійсности „ступень цивілїзації“, „що дає нації леґітімацію на істнованнє, не містить ся тут стаціонарно, лише еволюційно, як комплекс певних умов, що дають даній нації вигляди осягнути, бодай з будучинї, певний ступінь цивілїзації, як властиву (некождій!) нації потенціяльну енерґію, що з часом може замінити ся на енерґію кінетичну, як здатність нації до розвитку взагалї. Доказом того є хоч би щойно наведені слова Маркса про Поляків, в котрих припускаєть ся, що певні народи, що навіть вже осягли потрібний „ступінь цивілїзації,“—в своїм дальшім розвою можуть з нею розминути ся. Доказом можуть бути й думки Маркса про турецьких Славян (і Греків), в котрих він бачив аванґард цивілїзації, незважаючи на те, що „ступінь цивілїзації“ сих народів ледві тодї був вищим, нїж тепер—Албанцїв. Се видно зрештою з одного вже цитованого місця з „Лїтературної спадщини“, де каже Енґельс, що колиб Славяне зачали „нову революційну історію“—„революція мала-б інтерес в їх визволенню“, а „партикулярні інтереси Нїмцїв і Мадярів мусїли-б зникнути перед вищими інтересами европейської революції“ [1]). В сих словах є нїби передчутє тих великих бур XX ст., в котрих колишнїм „революційним“ і „реакційним“ поглядам довелось поміняти ся місцями. Тут же цїлком виразно признаєть ся, що найвищим, суверенним критерієм живучости нації є не той факт, чи її змагання колїдують, чи нї, зі змаганнями більших культурних націй, лише, чи її справа звязана зі справою революції соціяльно-полїтичного поступу, чи нї? Або, иньшими словами, даний національний рух лише тодї має право істновання, коли має здійснити гасла революції, спричинити ся до піднесення, до поступу цивілїзації незалежно від його відношення до інтересів великих націй. Установленнє сього критерія—є найважнїйшою заслугою наших авторів. Абстрактну-ж засаду загального „братерства народів“, сентіментальне обстоюваннє прав кождої нації й племени, незалежно від даних конкретних обставин, Енґельс не вагаєть ся назвати засадою реакційною. Сю останню засаду Енґельс називає „засадою національностей“, в противність до „національного прінціпу“. Перша засада „підносить... питаннє права до національного незалежного істновання тих численних дрібних позісталостей народів, котрі істнували довший або коротший час на істо-

[1]) „Aus dem lit. Nachl.“ ст. I. від. 14—п р. 49.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ричній арені, але остаточно були поглинуті, яко інтеґральні части більш потужними націями, котрі були більше здібні — через свою більшу житєвість—до поконання більших перепон“ [1]). Після сеї, відкиданої Енґельсом, засади національностей „Уельсці або мешканці острова Мен, коли б собі того бажали, мали б—хоч то би і було нонсенсом, рівне з Анґлійцями право на самостійне політичне істнованнє. Є се вже абсурдом убраним в популярні шати, аби милити очі людям з плитким розумом, служити до ужитку, як вигідна фраза, або бути відкинутим на бік, коли обставини того вимагають“ [2]). Сю засаду засвоїла собі і Росія, котра виставила її проти Польщі, а тепер проти Австрії. Проти Поляків—Росія висуває право на самовизначеннє... кашубської „нації“, застосовуєть ся ся реакційна засада і супроти Українців. Знана річ, що коли націоналїстам російським бракує арґументів напр. проти націоналїзації школи на Україні—в тій хвилї висуваєть ся „право на самовизначеннє“... Киян, Чернигівців, Прилучан, мови котрих прецінь ріжнять ся між собою занадто, аби їм можна було накинути одну літературну українську мову.

Відкиненнє, отже чисто абстрактного погляду, погляду „моральної справедливости“ в національнім питанню, відкиненнє реакційної „засади національности“—се є перша заслуга Енґельса і Маркса, їх методи. Другою, як я вже сказав, є усталеннє певного критерія для оцінки вартости даного національного руху, критерія, що його й тепер ще може прийняти кождий демократ (згідности або незгідности з головними тенденціями розвою даної доби).

Прикладаючи сю методу до теперішніх національних відносин в Европі, мусимо признати, що національні рухи неісторичних народів сходу Европи— є безперечно рухами, що заслуговують на піддержку кождого консеквентного демократа. Як я вже в горі вказав—ситуація політична тепер змінила ся. Під впливом демократичних змагань неісторичних націй—старі, колись революційні, народи починають звертати свій зір не в будучину, лише в минувшину. Не вільний союз націй—лише дуалїзм і автономія Галичини в Австрії, „ единая и недѣлимая“ в Росії—стають їх гаслами. Сей здвиг в сторону реакції (і власне під впливом національних рухів підбитих народів) зауважив ще Енґельс. „Що до Прусії—читаємо у нього—то часть Польщи, що до неї належить... тяжить на ній, як змора. Се привязало її до тріумфального возу Росії, позволило правительству пруському—навіть в 1803 і 1864 р.—в пруській Польщі без опору ламати закон, робити замахи на особисту віль-

[1]) „The Commonwealth“ 1866 (Енґельс—робітнича кляса: польське питаннє).
[2]) ibidem.

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ність, права зборів, вільність преси, що так скоро потім застосувало ся до решти Прусії; здеморалїзувало цїлий лїберальний міщанський рух, котрий зі страху перед утратою кількох квадратових миль над східною границею дозволив правительству не числити ся супроти Поляків з жадним правом“ [1]). Про той самий здвиг в сторону реакції згадує і Каутський, кажучи, що „ті самі Нїмцї, котрі поборювали як найрішуче абсолютизм там, де він був звернений проти Нїмців, апробували його там, де він уярмлював иньші національности“ [2]).

На подібний факт вказував і Бауер в Австрії. Зрештою кожний уважний обсерватор галицького житя легко запримітить, яке „здеморалїзованнє цїлого лїберального міщанського руху“ польського там викликало загостреннє українського питання. В Росії та сама причина викликала ті самі наслїдки: „гріхопаденнє“ російського лїбералїзму, зрада ним елементарних прінціпів демократизму стала фактом доконаним. Все се управнює нас говорити в данім випадку про певну не припадкову тенденцію в еволюції полїтичної ідеольоґії пануючих націй. Причиною сеї еволюції, сього „здвигу в право“ історичних націй є конечність зміни де-яких застарілих (як напр. австрійський дуалїзм або російський централїзм) інституцій, котрі лежать в інтересї виключно націй пануючих (колись революційних) і котрі стоять на дорозї вільного розвитку плебейських народів. Давнїйше реакційні, тепер сї останнї є передовими борцями европейської демократії. Тому підтримувати сї рухи неісторичних народів—є елементарною повинністю цїлої правдиво-демократичної Европи.

До сього висновку прийшла тепер і західно-европейська соціял-демократія. „Модерна національна ідея — пише Каутський, — розцвіт котрої йде в парі з еволюцією модерної держави, не є жадним ошуканством... лише лежить глибоко в потребах народів... Пролетаріят не лише не відносить ся ворожо до сього роду національних рухів, але як найживійше заінтересований в їх вільнім розвою“ [3]).

Навіть коли стати на точку погляду інтересів західно-европейського пролетаріяту—навіть тодї право націй на самовизначеннє не може бути неґоване. Навпаки, нормальний розвиток клясової боротьби в середині кождої нації—становить передумову сили й поступу пролетарського руху. Що сей поступ майже неможливий там, де увагу робітничої кляси відвертаєть ся на бік національними справами — найлїпше свідчать приклади ріжних конфлїктів між національними с.-д. орґанїзаціями:

---

[1]) Ibidem.

[2]) Kautsky—„Der Kampf der Nationalitäten und das Staatsrecht in Oesterreich“.

[3]) Kautsky—ibidem.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

російської з жидівською і з українською, української з польською, чеської з німецькою, румунської з мадярською etc.; зявище — котре не є припадкове і котре дасть ся усунути лише національним унезалежненнєм нації. Каутський пише: „Самостійність націй є конечна і природна підстава кождої модерної клясової боротьби; нарід мусить бути свобідним під кождим взглядом, щоб пролетаріят був в стані і хотїв з цїлою силою виступити проти свого соціяльного противника“ [1]).

Коли підтриманнє національних рухів неісторичних націй взагалї лежить в інтересї европейської демократії, то спеціяльно на се заслугує український рух. Ми вже знаємо, що коли Енґельс і Маркс писали про нашу націю sine ira, вони визнавали її одрубність. Навіть більше, узнаючи велику ролю ґеоґрафічного положення нації, її числа і великости території, вони посередно признавали нашу націю здібною до висших форм національного істновання.

На се маємо зрештою і безпосередні вказівки у Маркса. Я вже цитував те місце з „The Eastern Question“, де Маркс констатував, що Українцї (також Поляки й Серби)—в міру розвою їх цивілїзації і полїтичної активности, з конечности змагатимуть до консолїдації в одне національне тїло.

Не можуть, розумієть ся, промовляти на некористь Українцїв також такі арґументи, як брак історичної традиції—бо Українцї її мають. Рівнож не підлягає сумнїву, що лише брак належного знання історії перешкодив Марксови бачити в Українцях націю революційну не лише в будучинї, але й в минулім. Маркс уважав, що польська революція є заборолом европейської демократії. Рівнож признавав він, що аби бути переможною, ся революція мусить бути аґрарною революцією. Піонерів сеї аґрарної революції він бачив помилково в польських ґрафах, князях і взагалї повстанцях. Знаннє історії нашої нації вказало-б йому на одинокий революційний чинник Польщі — українське селянство. А се могло-б цїлком змінити його думку як про польсько-українські взаємини, так і про ролю Українцїв, яко нації взагалї. Що український рух тепер є рухом живим—про се не може вже бути двох думок. Демократизація публичного житя — в краях мішаних, де демос належить до нації упослїдженої—в тій хвилї прибирає характер націоналїзації сього житя. Беручи участь в публичнім житю, маси витискають на нїм свою національну печать. У нас на Українї ми могли обсервувати сей процес на ріжних зїздах (кооперативний), згромадженнях (Дума), полїтичних стоваришеннях (полїтичної партії, селянська спілка etc), пресї. Що сей рух лежить в інтересї европейської демокра-

[1]) Ibidem.

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тії—на се вказують всї, хто цікавив ся українським питаннем, як Шерадам, Бауер, Самаса, Сітон Уотсон, Рафалович. Яко рух, що стремить ся до прилучення до цивілїзації і культури великанської народньої маси—він є в інтересї поступу і цивілїзації.

З огляду на причини сього руху (розвиток капіталїзму і демократії)—він є історично-конечний.

З огляду на свої цїлї (полїтична свобода, автономія націй)—він є, уживаючи термінольоґії Маркса,—революційний, тоб-то такий, що змагає до радикальної зміни істнуючих реакційних полїтичних відносин. З огляду на свої наслїдки (паралїзованнє панславістичного руху)—він лежить в інтересї европейської демократії.

Сими висновками статя може бути закінчена. Коли вона бодай в загальних рисах вияснить основні погляди вождів соціялїзму на національні справи—завданнє її є виконане. Бажано було-б, щоби російські марксісти, говорючи про погляди Маркса і Енґельса на неісторичні нації, коли вже не хочуть зважати на ті модифікації їх поглядів, котрі зробило житє, вони самі і їх великі ученики—звернули увагу на методу, котрою керували ся наші автори в інтересуючій нас проблємі. Тодї-б вони побачили, що повторяти безкритично в XX віцї те, що писали і говорили Маркс і Енґельс в національній справі в XIX-му віцї, се значить іґнорувати цїлу історію східної Европи за другу половину XIX в.,—се значить понижувати себе до ролї ученого папуги; се значить бути вірним не духу їх науки, лише її букві. Особливо-ж було-б пожаданим, щоби російські доморослі марксисти (і де-які з наших) з більшим респектом ставили ся до великих імен основоположників соціялїзму і не надуживали їх великі тїни для оправдання власного неуцтва в усїм, що тичить ся одної з великих проблєм нашого часу—української проблєми.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ГР. ЧУПРИНКА.

Мир Мирови.

Вона припала до ікони,
А я молити ся не смів;
В моїй души мінялись тони,
В моїй души бурун шумів.

Вона крізь сльози усміхалась,
Неначе янгол без трівог;
О, як душа моя метнулась,
Що в неї є... дитячий Бог!

А мій немилостний, огнистий,
Такий суворий гнівний Бог!
Мене пустив на шлях тернистий
З одним бажаннєм перемог.

Єсть Бог терпіння і шукання,
Так я шукаю і терплю,
І тим далекий од кохання,
Що фей підвладних не люблю.

Поклик серця.

В давнїх думах горить, як в чаду, голова;
Воскресають щасливі години;
Губи шепчуть забуті огнисті слова;
В тьмі малюють ся давні картини.

Не манїть же ви серця, забуті часи,
Вже не буде назад повороту;—
Не вставати квіткам з під серпа і коси,
Не чекати світання і сходу.

Я не хочу нічного спочинку, о нї!
Я живу ще для помсти за зраду,
Помсти тим, що скосили квітки чарівні,
Що розбили сердешную владу.

Я не хочу, не хочу, щоб серце моє
Обливало ся кровю так марно!
В грудях серце горить, нїби молотом бє:
Не пускай душогубів безкарно!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Богиня Любови.

Тихо конала Богиня Любови.
Ніч така біла, холодна була.
Гай занімів і всї віти дубові
Інеєм ніч обвила.

Дух притаїв ся в холодній задумі,
Ніби всю згагу житя загубив,—
Смертну Богиню в минулому шумі
Він так даремно любив!..

Хміль.

Як ударить в серце хміль,
То приходь в мою кімнату,
Постелю тобі постїль,
Всїми дивами багату.

Ясний місяць золотий
Спустить сам тобі корону,
Плюскіт гірньої води
Кине з вітром регіт дзвону.

Як в тобі заграє хміль,
Так і я напюсь отрути;
На широкую постїль
Я посиплю мяти-рути.

Все я зїллям тим скроплю,
Що не пустить до загуби;
Сміло й вірно я люблю,
Прилїтай же, друже любий!

Сонет.

Ти бачиш, він який гранистий
Який закінчений сонет!
В йому не грає промінь чистий,
Його звязав, замкнув поет.

Така в бідї душа поета,
Тверда, як сталь, його душа;
Немов нудьга анахорета,
Для всїх таємна і чужа.

Як тільки ж рідна фея ніжно
До струн торкнеть ся обережно,—
Заграє дзвінко серце-сталь;

Тодї так палко, так безмежно
І так натхненно, дивовижно
Поллють ся радощі і жаль.

Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

АН. НІКОВСЬКИЙ.

Останній сезон нашого театру.

Дивна річ: в той час, як росте потреба в українських культурних інституціях, як кожда така інституція, з працюючих уже, намагаєть ся потрапляти слідом за найбільше свідомими національними елементами, український театр, власне українські театральні підприємства, все більше відстають од українського житя, переводять ся на потворні форми „русско-малоросійщини“, самі собою, без зовнїшнього силування. Українські трупи—се якась болюча рана українського громадянства, величезний струп, якому не знати яких і де ліків шукати.

Нема сумніву, що теперішні українські трупи походять від перших українських труп орґанізаторів українського театру: почасти вони мають безпосередній родинний звязок, почасти—се внуки перших труп. У всякім разі скілька років тому кожда українська трупа в особі антрепренера, режисера, одного з кращих артистів чи навіть капельмейстера могла себе звязувати з колишньою трупою М. Кропивницького або хоч одного з його вихованців. Словом, старі артисти на українській сцені єсть, бачили вони й памятають добре колишні славні часи успіхів українського театру. Одначе десь, колись, якось розгубили сї трупи кращі традиції, і українське громадянсвво стоїть перед питаннєм—чи можна їх вважати за українські? Адже 99% їх виступів несуть нам тільки сором і ганьбу, бо як би мали про щось свідчити, то виключно про нашу некультурність, убожество, відсутність артистичного виховання. Що розгубили кращі традиції та втратили розумінне завдань національного театру і тепер не мають нї нахилу нї наміру вертатись, то се вина тих театральних підприємців, тяжкий гріх перед українським громадянством, але всю вину за теперішній стан українського театру все ж таки на провінціяльних артистів класти не можна. На самих початках справи була якась ґанж, отруйна червоточина, що її не помітили самі орґанізатори українського театру і передали своїм спадкоємцям. Коли, мовляв, сам „батько“ театру М. Кропивницький вигадував і виконував куплєти про вдовицю, „Тере-фере-куку“, кум Гаврило, Гандзя-книш і т. д, коли в пєсах і переробках дозволяли собі старші автори і антрепренери масні жарти, грубі сцени, дешеві сміхотворні ефекти, то меньші собі вже все дозволили. Громадський ідеал стояв у перших українських трупах не досить високо, а дружня артистична ро-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дина мало гартувала дух актьорів для самостійного підтримування славного прапору українського театру. Отже самі корифеї української сцени,—хто більше, хто меньше,—а загалом всї досить вдатно довели до краю свою артистичну карієру, а що було дрібнїйшого те все тую славу кинуло під лаву, широко розперезало ся і дало волю своїй „приватній ініціятиві“. Останньою драматичною датою відносин між батьками та дітьми українського театру можна вважати мандрівку М. Кропивницького по малих провінціяльних трупах за рік до смерти і його присуд всїм тим дітям: Шантрапа! Одначе антрепренер Прохорович не подарував сього присуду і відповів одкритим листом в „Радї“, зміст якого все крутив ся коло тої думки, що—які батьки, такі й діти. Виходить, що коли тягти до суду громадської думки теперішнїх українських артистів, то вони того не зрікають ся, лиш запрошують до суду і батьків—„Папаша! Совокупно“... як учитель Печериця в пєсї „Крути та не перекручуй“. Але батьки винні тільки за червоточинку, і ми не маємо права тепер говорити, що в будові національного театру було зроблено кардинальну помилку: наш театр мав велике національне значіннє свого часу і нехтувати його ролю було б несправедливо.

Безперечно, що занепадови українського театру багато допомогли ті зовнїшні обставини, страшна цензура, що одмітала добре зерно—се власне найсильнїйша причина обниження вартости репертуару. А театральне ґешефтмахерство, хижацька ініціятива комерсантів, се той з факторів занепаду нашого театру, з яким не в силї були бороти ся нї батьки театру, нї публика. Що до останньої, то широка малоросійська маса міст і містечок була й лишаєть ся зовсїм некультурним елементом, який потрібує не чистого мистецтва, а лиш його суроґатів: „Малоросіяне“ залюбки ходять на дивовижні вистави „русско-малорусских“ труп, залюбки вони читають лубкову лїтературу, кидають ся на українські анекдоти дешевого виробу і т. д.—всякий фальсифікат споживають охоче через те тільки, що він іде під українською маркою, а до справжньої своєї культури шляхів не знають, бо їх старанно закриває русифікаційна практика.

Отже, що його робити? Махнути рукою на весь український репертуар і на сцену та сподївати ся, що нова ґенерація українського громадянства, що прийде за нами, заведе собі той театр, який відповідатиме її культурним потребам та прийме кращі форми европейського театру—не випадає. Не випадає, як з огляду на наші теперішнї живі потреби, так і з огляду на саму суть театру. Театр насамперед єсть інституція громадська. Яка-б не позначала ся тепер різка діференціяція в театральній справі, оддїляючи театр інтимний од великого, пристосованого як для численних слухачів, так і для виховання широкої маси—

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

все одно, завжди театр заховає своє громадське культурне значіннє, все одно він буде орґаном громадської думки, все одно буде школою для одиниці й широкої публики. Отже нація мусить мати свій театр: коли він поганий—треба його гоїти, коли добрий—треба ним користуватись.

Тепер цензурні заборони багато шкоди вже не роблять і дихати можна; сяк так, з перервами, спотикаючись і підводне кімінне обминаючи, а простувати шляхом поступу можна. Нема ліків тільки на театральне ґешефтмахерство. Але воно втратить свій шкідливий вплив, принаймні шкоди робитиме не більше, як серед иньших культурних народів, коли матимем сильний культурний український театр. Великі надії можна покладати на українських аматорів, що самі хоч мистецтва й не розвивають за браком відповідних духовних і матеріяльних засобів, але завжди в силї культивувати в себе порядний репертуар і бороти ся з провінціяльними трупами теперішнього типу, театральна технїка й мистецтво яких стоять багато нижче од звичайного аматорства. Аматорські вистави, оскільки орудуваннє ними все частїйше буває в руках свідомих Українців, відограють велику ролю в зменьшенню впливу „русско-малорусских“ труп, і се має бути один з способів поліпшення українського театру і виховання публичности. Що ж до професіональних артистів та публичного постійного театру, то тут єдиний, на мою думку, порятунок в трупі М. Садовського, що сама тільки на Україні зберегла кращі традиції народнього українського театру та успішно йде шляхом поступу так, що справдї єсть надія, що з сього зерна виросте відроджений український театр. Одна трупа—се справдї небагато, але свідоме українство багато краще робить, що взагалї оддїляє себе різко й рішучо од усякого утраквізма і відгорожуєть ся в нечисленне, але сильне коло чистих українських елєментів. Програємо від сього на кількости адептів українського руху, а виграємо на їх якости; маса прийде пізнїйше, але зате безповоротно та свідомо. Так само стоїть справа з театром: одна трупа, але з українського погляду певна; незабезпечена матеріяльно, але з непохитним напрямком у поступі, вірности традиціям та громадській чутливости. Вона ж повинна бути й школою для тих артистів і труп, що схочуть іти в згодї і разом з українським громадянством.

Що до самої трупи М. Садовського, то у нас, серед нашого громадянства в пресї, виразно знати дві думки, що виявляють ся, коли йде мова про ті чи иньші вистави сеї трупи. Одні кажуть, що трупа взагалї живе старим репертуаром, старим побутово-етноґрафічним мотлохом і нові пєси заводить у свій репертуар надто повільно, неохоче. Мало того: коли трупа таки спроможеть ся на нову виставу, то зовсїм не в силї дати собі раду з тою новиною, бо все підгонить під старі шабльони, на все кладе знак застарілої драматичної школи, школи специфічно-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

української, свійської й примітивної. Кажуть: подивіть ся на европейський театр,—там есть справжнє шуканнє найбільшої сценічної виразности, там творчість найкращих письменників знаходить собі в праці режисера й артистів високо-художню, самостійну й також творчу інтерпретацію, власне перетвореннє образів автора; там знають красу символу, шукають за нею і до неї наближають ся. Театральне мистецтво на Заході зовсім одійшло від старих принціпів і мандрує по тих шляхах, на які й не ступає український театр і, по всьому видно, не ступить. Бо де ж таки: пєси наш театр вибірає реалїстичні здебільшого, а як візьме твір автора з ширшими художнїми пориваннями, з не-реалїстичним світоглядом, то перебє його твір на свій етноґрафічний або натуралїстичний копил, і виходить нї се, нї те. Зрештою являєть ся питаннє: чи буде що доброго з сеї старосвітчини, етноґрафізму, мельодрами й примітивних художнїх технїчних засобів. Такі, або приблизно такі, думки чуємо про наш театр.

Иньші думають: спасибі за те, що есть,—могло бути гірше і т. д.

Менї пригадуєть ся одна сцена з „Вія". Пєса фантастична, стара, лалу в неї мало, художности або хоч художнїх моментів — дасть біг. Але раз-у-раз тягне до себе та дія, де виступають бурсаки з інтермедією перед паном хорунжим. Іде мужик з козою; відносини в них попсовані: „Він її віжками, вона його ріжками". Ну, перед паном хорунжим коза все-таки може потанцювати і той вельми добродушно дає козї за танок грошей у простягнуту з під шкури руку. З під шкури в кози видно два здорові чоловічі чоботи і палиця, що позначає хребет, витикаєть ся ззаду—хвіст. За козу в мужика з жидом цїла баталїя, яку припиняє соцький. Всї троє потім ідуть за заслону, вузеньку на двох палицях, а патлатий бурсак кружляє numerus secundus проґрами. Перед сим він попередив шановних слухачів, що не може сей театр виставити кращі річи свого репертуару, бо бурсак Хома Брут, вельми дотепний виконавець на чоловічі й жіночі ролї, загубив ся в дорозї. Виходять козак і дївчина та співають „Їхав козак за Дунай". Се нїчого, що з-під віночка дївчини виглядає червоний ніс передягненого бурсака, дарма, що його сопрано не дивує чистотою й свіжістю жіночого голосу—пан хорунжий не може витримати слїз і пускаєть ся в фільософію того рода, що от проста пісня, а вміючи її послухати, то вона до серця й до розуму промовляє. І всї задоволені, всї переживають хвилини щирого захоплення: перед ними пройшла сатирична сцена, романтичний момент і нарештї показано цїкаву хореоґрафічну вмілість: цигани халяндри скакали... Сї наші колишнї вистави мандрівного театру живих людей та, у вертепі, маріонеток давали свого часу публицї справжнє артистичне задоволеннє, хоч технїка сього театру була надзвичайно убога, артисти

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мали поганеньку школу, а дія шила ся білими нитками. Зате сей театр освітлював головні питання біжучого житя, виясняв у легкій сатиричній формі національні відносини (сцени: Поляк і Запорожець, Жид і Мужик, Литвини і т. д.), характеризував окремі верстви людськости (дід і баба, дяк-учитель, мандрівні дяки), давав сценізовані оповідання св. Письма та біблейські оповідання і т. иньше. В схолястичну драму вдерло ся силоміць житя з своїми темами, і сей театр для тодішнього культурного рівеня українського суспільства був все-таки поважним громадським орґаном, викликав до себе живий інтерес, мав своє певне культурне значіннє. А що не давав ілюзії, то з сим було мало клопоту: умовляли ся люди, що то коза, то завіса, то кон; декорація, „ґрим", убраннє було тільки загальним начерком, якимсь натяком, по якому глядач собі домальовував цілий образ. За те духовна дія, думка безпосередно приймала ся глядачем того старого театру. Думка, настрій, внутрішня драма—се саме важне в театрі, а все останнє само достаєть ся, аби воно не шкодило вражінню та не калічило змісту.

Коли з такою міркою підійти до українського театру, то я не бачу причини, щоб хвилювати ся, що наш театр не захопив ся чи крайностями натуралізму, чи крайностями символізму. Кому иньшому шкоди не буде од того, що крайній натуралізм вистав розігнав публику, або що вистави на цирковій арені не вдали ся, або що справа музичної драми не повела ся: в однім театрі фіяско, а в иньших добре; спроби можна иньшим на ново починати, чогось досягнути, а щось утратити. Єсть люди, єсть кошти, і можна виявляти широкий розмах в ініціятиві. Трупа М. Садовського очевидно не може собі дозволити непевних що до наслідків експериментів, бо вона одна, і шлях гарячкового поступу, спроби новин, для неї кожної хвилини може зробити ся шляхом помилок і занепаду. І хто його знає, чи багато український театр утеряв од того, що над ним, а не в йому прошуміла хвиля „меєрхольдовщини" з контрастами освітлення, з штучною примітивністю символів, з хитромудрою робленою простотою дії й обстанови. В методах, способах і техніці театрального мистецтва наш театр таки піде за тим, що покажеть ся найкращим, що приймуть европейські народи, але насамперед важно, щоб він зберіг живий контакт з ширшим українським громадянством, щоб вабив широкі круги до себе та не кидав того доброго, хоч може і старого, що придбав тяжкою, трудівницькою працею. Разом з тим він повинен відбивати в собі рух української творчої думки, слідкувати за змаганнями всього українського суспільства й його літератури, щоб знаходити живий відгук серед своїх глядачів, головна маса яких перетворюєть ся потроху на свідоме українське громадянство. Такий переживаємо момент національного житя, що мусимо погодитись на тому, що ко-

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ли театр має виховувати людину, будити в ній творчі поривання, то в першій мірі виховувати члена українського а не якого иньшого громадянства. Закон національної самоохорони може вражати індивідуалістичну чутливість, але він необхідний хоч би для того, щоб забезпечити кращі умови і ширший простір для особистих поривань. Отже коли сей наш театр буде відгомоном українського житя, коли він широко буде давати місце новим творам української драматичної літератури—се буде повним оправданнєм його істнования. Українська публіка знайде там відгомін нових шукань, освітленнє нових проблєм суспільного й індивідуального житя і сей її живий інтерес до театру дасть і йому змогу сміливійше ступати на нові шляхи мистецтва. Отже таким чином, оновленнє репертуару переважно з творів української літератури можна вважати одною з найважнійших і найперших умов поступу нашого театру.

Скілька років тому і се здавало ся б небезпечним риском з огляду на ту широку публіку, якою тримаєть ся матеріяльно наш театр. Перевести театр на ту позицію, на якій стоїть українська преса з невеликим числом читачів (як на „багатомілїоновий" народ) очевидно не легко, бо театр наш звик до широкої авдиторії, а його публіка, і до сього часу мішана з ідейних та далеких до ідейного українства людей, непереможно вимагає свого специфічного, доступного і легкого репертуару. Одначе показуєть ся, що спираючись на міцні симпатії публіки до свого театру, можна заводити новий репертуар багато інтенсивнійше, ніж се було до сього часу, і разом з тим не мати й порожньої авдиторії, але навпаки виховувати її й привчати до сучасного українства, цивілїзованого, а не етноґрафічного.

Досить коротко проглянути репертуар театру М. Садовського за останній сезон, щоб побачити, що новий репертуар прийняв ся дуже добре і дозволяє робити деякі ширші пляни на будуче. Дуже характеристично те, що такий складний етюд О. Олеся як „Осінь", що вимагає— не кажу про одповідальну ролю артистів, — од публіки великої уважности та уміння зрозуміти й відчути основний настрій і думку пєси, сей етюд виставляв ся в минулому сезоні 5 разів. „Молода кров" В. Винниченка мала великий успіх і виставляла ся 9 разів з порядними зборами, хоч ішла все по буденним дням. „Натусь" Винниченка мав 7 вистав, „Крила" Л. Старицької-Черняхівської 2 рази з середніми зборами, „Камінний Господар" Лесі Українки—4 рази з добрими зборами. Окрім того, в минулім сезоні йшли у-перше „Недоросток" С. Васильченка (1 раз), „Танець житя" О. Олеся, „Ґазетна помилка" С. Черкасенка (12 р.), „Серденьку золотому" Л. Яновської (2 р.), а з

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

перекладених пєс „Мазепа“ Ю. Словацького (10 разів з великим успіхом) та „Стара шахта“ (5 разів з середніми зборами). Перечислені пєси виставляли ся вперше в трупі М. Садовського. Окрім того трупа з старих пєс уперше виставляла: „Нахмарило“ Б. Грінченка (7 разів), „Утоплена“ Лисенка-Старицького (15 разів, великі збори), „Кривда і Правда“ М. Старицького (тричі), „Дячиха“ Суліми (4 рази). З нових пєс, що йшли і ранійше, треба зазначити: „Гетьман Дорошенко“ Л. Старицької-Черняхівської (тричі), „Брехня“ В. Винниченка (двічі), „Зачароване коло“ Риделя (6 разів) і т. д.

Бачимо з сього спису, що нові пєси належать українським письменникам, котрі тепер інтенсивно працюють або до останнього часу працювали в українській літературі: С. Васильченко, В. Винниченко, О. Олесь, А. Старицька-Черняхівська, Леся Українка, С. Черкасенко, Л. Яновська. Найважчим іспитом для трупи була пєса „Камінний Господар“, але вона ж зробила ся і найкращим, найсильнійшим здобутком трупи в останньому сезоні. Трупа дала в високій мірі задовольняючу виставу сеї пєси і своїм виконаннєм і постановою підказує найсильнійший арґумент нам робити свої висновки що до можливости інтенсивного оновлення репертуару. Коли бачимо, що нові пєси знайшли свою публіку, а трупі дали матеріяльне й моральне задоволеннє, то очевидно що можна йти вже певнійше тим шляхом далі, і сей інтенсивний поступ робить ся й обовязком, бо за сею трупою стоїть справа всього українського театру. Від неї починаючи або з нею порівнюючи, свої завдання вестимуть колись—може незабаром—українські трупи нового українського театру.

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

НАТ. РОМАНОВИЧ.

Манівцями.

Друга частина трильоґії „Мандрівниця“.

I.

— Вже, вже!—з радісною усмішкою гукала Надя,—вже ми на волї, нарештї зовсїм на волї!

Саме рушив поїзд. А здавало ся—так довго, так безконечно довго стояв він тут, на сїй пограничній станції, де кожної хвилини міг увійти жандарм і сказати всїм „пожалуйте!“ І сїй стрункій чорнявій молодій панї, закутаній в мягке пухнате сїре футро, і сьому високому, шляхотно вродливому, гарно вбраному юнакови і його товаришеви низенькому, кремезному, з високим розумним чолом—всїм їм, зовсїм благонадійного, „панського“ вигляду подорожнїм. Міг увійти жандарм і взяти сих трьох елеґантних подорожнїх, їх чистенькі, акуратні речі і одвести туди, де б їм доведено було, що вони не благонадійні подорожнї, а втїкачі: Надія Кузьменко, Кость Мироненко та Микола Галайда.

І тому, що сього не стало ся, тому, що після двох годин хвилювання, неспокою, трівоги, рушив нарештї поїзд і так зовсїм впевнено та байдуже ніс втїкачів до кордону чужої країни; тому, що хоч ще в межах свого краю, але були вже вони недосяжні,—радісний спокій обхопив сих трьох подорожнїх, що самі сидїли в порожньому ваґонї.

— Ах, як гарно, що скінчило ся вже нарештї,—радїла Надя, вмощуючись вигіднїйше в куточок і пригортаючись до Костевого плеча.

Кость зітхнув полекшено.

— Так довго мучили... мало не пропав... Що, моя рибко, не вигідно сидїти?—взяв він Надїну руку.—В гарних очах засіяла нїжність.

— Нї, добре вже, добре.

— Да, знаєте... далеко простїйше все вийшло... така формальна провірка... Міг би і не надягати сього клятого опудала.

Микола сердито скинув котелок і шпурнув його на лаву.—

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Коробка якась муляє, аж голова болить... Пху... вигадав хтось на мою голову.

— Боже мій,—зареготала ся Надя.—Який він сердитий. Чи видано таке, Костику, який він сердитий! Та ну бо, товаришу, заспокойте ся. А ви знаєте,—раптом згадала вона,—в мене ж десь в Костевих речах є мягкий капелюх. Остап дав, казав, йому не треба. Ось чекайте, я витягну.

— Надю, я сам витягну,—Кость встав і стягнув мішок з полиці.

— Може се клопіт, не треба б,—бурмотів Микола.

— Та який там клопіт. Ось бач вже й є.—Кость насунув бриля на голову Миколї.

— Ну, се зовсім иньша річ,—сказав вдоволено Микола, гладючи капелюх рукою,—а то вигадають якесь доробало...

— Щось я бачу не прищіплюєть ся тобі европейська культура. Картуз і косоворотка найкраще?

— Розумієть ся. А то хомути якісь—взяв себе за ковнір Микола—нї тобі простору рухів, нї тобі волї для шиї.

— Се все наша широка, брат, вдача,—зауважив йому Кость.

Надя уважно подивила ся на Миколу. Так, йому тепер краще, має свою індівідуальність, а котелок щось чуже надавав йому.

А Кость... вона любувалась Костем,—так до лиця йому се гарне пальто, котелок. Все бачила його ранїйше в студентському, в косоворотцї. Який він елеґантний, вродливий, принадний.

І раптом спитала:

— А вас не дивує, панове, що ми отсе так поприберали ся? Так наче не ми... такі пишні та чепурні...

— Чого ж дивує? Інакше не можна було. Поїхали б ми в своїм звичайнім студентсько-революційнім вигляді то нас легко схопили б. А так—бачте, благополучно проїхали. Тільки отсе опудало ненависне... та я його викину...

Микола підніс раму вікна; свіже холодне повітрє наповнило ваґон.

— Дивіть ся, дивіть ся,—раптом скрикнув Микола.—Швидче! Ось межа кордону.

Кость і Надя схопили ся й притулились до вікна.

— Де? Ага, бачимо, вже проїхали. І отсей стовп з написом має впевнити нас, що по оден його бік одна держава, по другий друга... Ну, вже ми в Австрії, панове!

Надя весело балакала і метушила ся. Надто весело, навіть трохи неприродно. Так наче їй не було справдї весело, нїби якась потайна важка дума захована була в глибинї душі.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вже не відходила від вікна.

— Нехай буде відчинене, нехай... Дивіть ся, весна... дерева розпускають ся, а повітрє, повітрє... І як се ми проґавили весну в К.? Вона ж там начинала ся.

— Нічого дивного... Ще треба дивувати ся, як се ми самих себе не проґавили в К. Сьогодня тут ночуєш, завтра там... позавтра вже ні тут ні там, а ще десь. І всюди шпики, труси; мов зайці, переслідувані псами, бігали по місті. Ні, не до весни там було. Добре хоч голови цілі зберегли.

Микола був веселий та балакучий.

— За то тут тепер воля, справжня воля,—повільно вимовила Надя.—Тільки—ми так рвали ся на Україну, а тепер радіємо, що втікли з неї.

— Дивіть ся, дивіть ся... Який тут ліс, а як оригінально дерева лавами стоять вздовж колії. Бачте, німецький порядок... а в нас нема.—Микола дивив ся в друге вікно.

— В нас... в нас...—раптом задумано мовила Надя.—А коли ми повернемо ся до „нас“?.

— Коли? Та коли буде зовсім иньший лад, світ новий настане, все перемінить ся... коли воля буде... воля жити... ще кілька літ може до того.

— Ну, се ти, Костю, занадто вже размахнув ся. Так швидко не роблять ся діла. Тай повернемо ся, мабуть, не швидко,—бурмотів Микола.

— Гарні такі лани, як у нас... Ось знов ліс... все сосни, сосни... дивіть ся, обгорожено.

— Европейське право власности...

— А ось хатинки... село... чистійше ніж у нас.

— Вже певне швидко станція... свистить.

— Костю!..

— Що, Надюсю?

— А тут так гарно в вікно дивити ся...

— Мені й тут гарно дивити ся...

— Там нема на що...

— На одну квіточку...

— Ну,—змішала ся Надя.

— Ей, Хмаро, се вже щось не теє... як можна за жінкою світу не бачити...

— Ех, Диню, ожени ся, а тоді й кажи.

— Я—оженити ся? Свят, свят, свят... 100 десятин поля, 100 лісу і отара овець—тоді оженю ся...

— Поїзд зупиняєть ся, станція,—схвильовано мовила Надя.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Нічого, тепер вже нам ніякі станції не страшні. Ми закордоном, панове.

Брудний сірий будинок; дашок над плятформою. Німецькі, польські, українські написи на дверях. Високі вузькі форменні кепі замість широких російських картузів. І наче якийсь иньший дух.

— Тут же нам пересадка, панове,—підводячись сказав Кость.

— Так? А я й забула,—обізвала ся Надя і почала збирати свої дрібнички.

— Носильщик,—гукав Микола в вікно.

— Але вони мабуть тут певно якось инакше звуть ся,—зауважила сміючись Надя.

— Нічого, і так біжить, зрозумів.

— Да, так по якому ж ми говоритимемо зараз з усіма? По німецьки?

— Як то по німецьки? По українськи! То ж офіціяльна мова тут.—Ось беріть се і се,—вказував на речі Микола пакерови.—А се ми самі візьмемо. Ну, Хмаро...

— Проше, проше паньства напшуд, я зараз забьоре вшистке жечи...

Надя і Кость переглянули ся. Микола розлютив ся.

— Ми по польськи не розуміємо.

— Ах, перепрашаю паньства, то панове по руськи. Прошу ласкаво виходити, я йду за вами.

Наладований речами, він виліз з ваґону.

— Ось сюди, прошу ласкаво, праворуч.

Юрба людей тіснила ся біля дверей. І так, як се завжди буває з людьми, коли їх багато збиреть ся в одному місці—штовхали ся, давили один одного, лізли завзято наперед. Кожному чомусь треба було швидче, обовязково йому іменно швидче. Тиснули ся всі натовпом, так ніби хтось сказав, що ще тільки дві хвилини зостало ся до одїзду потягу і можна вже не поспіти. Поривали ся всі наперед, ніби була надія всім влїзти в якусь широку браму, тимчасом прохід був вузенький; в дверях все одно пропускали тільки по одному.

Але тіснили ся.

— Білет! — звертало ся до кожного високе чорножовте кепі праворуч на дверях.

— Пашпорт!—луною одгукало ся друге таке ж кепі ліворуч.

— Речі до ревізії!—задержувала далї ціла купа кепі і швидкі,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

цупкі руки прутко залізають в саму глибинь кошів, саквояжів.

— До оплати нема ніц?

— Нема.

Надя, Кость, Микола стояли перед своїми розкритими пакунками.

— Тютюну, гербати?

— Нема...

Пруткі рухливі руки перерили вже все.

Але се була справа одної хвилини.

На всіх пакунках забіліли наліплені білетики таможенного догляду.

— Юж, вже...—пакер потягнув пакунки на бік. Завязував, замотував.

В сій маленькій тісненькій хатині метушили ся люде, штовхали ся.

Чомусь кожному треба було швидше, немов не огляд річей, не поїзд і дальше продовженнє подорожі чекало їх, а щось невідоме, чарівне, привабне.

— Білет... пашпорт... до ревізії—над невиразним гомоном юрби, в якій лунали російські, польські, українські, німецькі, жидівські слова, дзвінко та владно розлягала ся команда залізничої служби, яка реґулювала рух сеї ріжнонаціональної юрби.

Надя стояла спершись на руку Костя, поруч якого, майже сховавшись, з насунутим на чоло капелюхом Микола спостерігав все спокійними цікавими очима.

Наді голова крутила ся. Після місяців снїгової пустелї, тиші, мовчання, безлюдности, після самітности нелеґального житя на Україні—такий рух, метушня. Ся подорож втомила вже її досить—тут вже голова закрутила ся.

— Юж, вже, вже... — поспішив пакер. — До почекальнї прошу паньства... Поїзд скоро...

— А пашпорти?

— Ось двері ліворуч, там видають. Прошу собі взяти.

— Ну ходім. Се ж тут вже зовсім таки одна формальність.

— Так, формальність.

Але неспокій схвилював серця.

Ах там, на „своїй“ границї було важких пів-години. Жандарм взяв пашпорти і довго-довго не приходив. Аж коли вже неспокій охопив душу так, що не сила витримати було, прийшов той самий жандарм і чемно, дуже чемно повернув пашпорти.

Вмішали ся в низку тих, що йшли в кімнату ліворуч за документами.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

За довгим столом сидів високий, голений урядовець з жовтими довгими усами і, здавало ся, йому бракувало тільки кепі високого, вузького. Він записував щось в книгу, поглядаючи на купу пашпортів, що перед ним лежала. Записавши видавав по черзі викликаючи:

— Пан Міцох...

Величезний товстий добродій, в роскішній шубі взяв свій пашпорт і вийшов.

Далї.

— Панї Ганецька... Нема?—одклав на бік.

— Панї Василевська...

Надя простягла руку.

— Пан Яненько, пан Армашовський...

Надя, Кость і Микола вийшли, сховавши пашпорти.

— Ну, скінчено. Тепер вже ми зареґістровані „як чужоземні гостї в Австрії.

— Які ж ми? Василевська, Яненко, Армашовський.

— Так, се дивно. Справжнї вони, сї люде, документи яких в нас, сидять дома.

— Тихо. Хіба можна....

— Нічого, я тихо... — Вони сидять дома. А ми, справжнї ми, де рахуємо ся тепер? В Сибіру нема нас, нїде нема... І за кордоном нема. Бо се ми—не ми...—задумано міркувала Надя.

— Нема нас зовсїм...—всміхнув ся Микола.

— А справдї нема нас зовсїм...

— Вигнанцї, втїкачі... нема нас нїде, бо нема нам місця. Зникли ми. Переїхали з чужими призвищами та й жити доведеть ся з чужими.—Кость здобув з себе сю довгу тіраду і знов замовк. Рука його нїжно стискала руку Надї.

Увійшли в почекальню.

— Прошу паньства до поцьонґу,—заметушив ся пакер.

Стукотїло Надї в голові. „Втїкачі... Так і вона — втїкає, не тільки від того, що й товариші, а ще від чогось—може від само і себе"...

Щось важке, що ще ранїйше каменем лежало на души, поворушилось в нїй і завдало болю.

В ваґонї умостила ся в куточку і закрила очі.

Міцно, могутньо, сміливо прорізуючи повітре, оставляючи позад себе лави лїсів, рівнини, села летить поїзд, мов розлючений сильний залїзний кінь. Крок за кроком, верству за верствою, нев-

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

благанно, безупинно несе він на крилах своїх вигнанців отчини своєї в невідомі краї.

Весело приспівуючи, пристукуючи, певний себе, гордо спішить він все наперед. Вузькою стежкою веть ся шлях колії і догнати його—химерна мрія. Біжить, веть ся, вабить, наче закликає: за мною, за мною, нове щось, нове попереду!

До сього нового, до нового житя летять назустріч троє вигнанців. Пересївши в закордонний ваґон вони відчули, що пірвано з старим, що прийде щось зовсім нове, незнане.

Втомлені подорожю, кордонами притихли всї і немов дрімали. Розмірене хитаннє ваґону вколисувало їх, навіваючи думки, спогади...

Надїна думка полетїла на Вкраїну. Батько... Тепер тільки згадала про нього... А він так клопотав ся про неї, приїздив тепер до К., щоб побачити її, свою улюблену дочку, яка йому засмутила серце своїми вчинками. Чи ж він думав коли, що його Надя в вязниці сидїтиме, до Сибіру піде... І тепер так зрадїв, як побачив її. Почув, що за-кордон їде; каже: добре, вже спокійно буде. Дав їй грошей—на посаг каже... Багато тепер в неї грошей, більш тисячі.

А батько, такий він сумний, самітний, просив писати. Писатиме йому часто. Отсї останнї роки мало писала, мало й бачила ся, і якось не тягло її до батька. Навіть на свята не їздила. Як же було Василя покинути? Як?

Василя... А ось тепер все вже скінчено. Ось той важкий камінь, що душу гнїтить—спомини про Василя. Ах, уникає вона думок про Василя, оберігає себе від них, бо тодї їй тяжко, тяжко. Але ось встало перед нею минуле, сей її вчинок — і затремтїла вся.

Чи хотїла б воротя? Нї, се неможливо. Так стало ся, нехай вже буде, нехай вже все до краю буде. Все одно — вже перемучив ся він, далекий і рідний... Рідний? Так...

Перемучив ся...

Надя здрігнула ся.

— Холодно, Надю? Я закутаю.—Кость присунув ся до Надї.

— Нї, нї, се я так, не треба,—схопила ся вона за руку Костя і притулила ся до його плеча.

Так стало ся, так вже мусить бути. Ранїйше було „вічне коханнє“, єдине, незмінне... А тепер значить „коханнє не вічне“, зрадливе. Полюбила иньшого, вже вдруге покохала. І все перевернуло ся. Можна любити, думати, що се до віку, і раптом полюбити иньшого. Що ж се таке?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Впіймала на собі закоханий погляд Костя. Раптом вся сила і енерґія вернулись до неї і вже бадьоро підвела ся й стала біля вікна.

Так, так... Ось так вийшло і нічого, нехай! Що ж зробити з своїми почуваннями? Почування вільні.

— Ну, що ж, панове?—повернула ся до Костя й Миколи.—Летимо на зустріч новому житю? Новому житю!

Очі їй блищали, щоки палали, вся постать наче поривала ся наскочити на невідомого ворога.

— І яке воно буде, се нове житє, хотіла б я знати! — якось болюче вигукнула вона, заломивши руки над головою.

— Яке... — подивив ся на неї Микола. — Та може непогане для вас. Мати такого чоловіка як мій Кость...

— Ваш? То ви знов ревнуєте, Миколо?

... — Як Кость, можна чудово жити, особливо...

— Особливо спаливши кораблї свої — всміхнула ся Надя ніби вгадавши його думку.—А як кораблї не хочуть палити ся?...

І злякала ся. Як се могла сказати? Те, що в глибині душі сховано?

Так. А як кораблї не хочуть палити ся? Не хочуть горіти... Ні, вони мусять згоріти, згоріти зовсім, а попіл в повітрі розвієть ся. Так, так, так. Нове житє попереду, до старого нема воротя. На новий шлях ступила вона.

Надя зустріла ся поглядом з Костем й всміхнула ся йому.

— Їдемо, їдемо, їдемо... Коли вже ми нарештї доїдемо? І як би й Катря з нами...

— А найголовнїйше, коли нарештї Остап приїде? Важко йому вибрати ся, пашпорта не дістав, мусить переходити кордон, — обізвавсь Микола.

— Який то там Панас став?

— Редактори укупі з Омельченком...—засміяв ся Микола.

— Так, се редакторів не було иньших...

— Та таки не було,—вже серіозно зауважив Микола. Всї сиділи, а отсї два „пістолєти“ лишили ся. Та вони славні хлопцї, щирі, палкі...

— Але на редакторів мало придатні, думаю,—пробурмотів Кость.

— Побачимо... якось вже порадимо...

Надя притулившись до Костевого плеча дрімала. Приятелї зтиха розмовляли.

Летить поїзд. Мов довгий прудкий змій звиваєть ся рівниною, обгинає лїси, горбочки, села і все мчить до своєї мети.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вже наближаєть ся він до великого міста: димарі фабрик, довгі високі будівлї... Ось лїс, гора вкрита лїсом...

— Подзамче... Подзамче...—чути вигуки кондуктора. — Нам далї, здаєть ся, се передмістє має бути.

Надя від товчка пробудила ся.

— Вже?—втомлено мовила вона.

— Нї, ще трохи...

Стала біля вікна. Поїзд знов рушив. Поплили перед очима гора, вкрита лїсом, будівлї, костьоли. Давнє місто князя Льва розстелювало ся навколо гори.

II.

Хвилї Днїпрові поспішають до берега силкуючись здогнати одна одну — швидкі, пінисті, могутнї так і рвуть ся, так і бють ся о низький беріг і заливають його.

Як би ж так хвилини поспішали, як би вони так бігли, так поривали ся нетерпляче...

Остап блїдий з запалими очима прохожуєть ся край берега, поглядаючи на годинник.

Потім стає, озираєть ся. Зелена травиця, лоза з оксамітовими білими пупінками... Величезний простір води, повної, весняної. А за рікою місто. Старе чарівне, мальовниче місто, серце України... Золотїють по-над кручами манастирі, височіє памятник князю давньому, що колись в сьому Днїпрі хрестив Русь-Україну.

Свіжо-зелені береги, кручі в молодій свіжій зелени, золоте сонечко України і тепло, тепло — замість снїгових суворих холодних просторів.

Остап забув про годинник. Припав до землї, притулив ся лицем... Земля рідна... Се та земля, де хата батьківська стоїть... та земля, яку мати сльозами й потом поливала, яку обробляють брати його, весь люд селянський. Та земля, що вигодувала його, виростила, соками своїми випестила, зробила його таким, яким він є.

Пригортав ся лицем до неї, мов немовля до грудей матери, вдихав запах молодої травиці.

Потім підвів ся Остап і глянув на хвилї, на воду, що широко розлила ся, на пароходи, що мов маленькі цятинки губили ся серед безмежности вод. Ось один малесенький наближаєть ся до сього берега, такий смішно малий в безмежнім просторі води.

Вдихнув повними грудьми повітрє й замислив ся.

Карі очі променїли огнем, що палав в души; мягке хвилясте волосє злегка розвівало ся

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Душу мою віддам тобі, рідний краю... Працю свою всю, всю покладу на вівтар відродження твого.

„Я поверну ся до тебе, як повертають ся до рідної матери... поверну ся.

„І будуватиму... носитиму, складатиму цеглини до величнього храму волї твоеї, щастя твого.

„Та й там, далеко від тебе, одна думка буде — про тебе, кожний крок — для тебе".

Молила ся душа Остапа в екстазї.

Він отямив ся аж тодї, коли побачив постать, що йшла до нього.

В темнім плащі, в легкім чорнім шарфі на золотистім волосю швидкою ходою наближаєть ся Катря.

Тонка, блїда—наче прозора. Під синїми очима чорні смуги втоми й суму.

— Остап! Здрастуйте... Чого ж ви так нїби дивуєте ся? Ви ж чекали мене.

Міцно стиснула йому руку.

— Так, чекав... але я задумав ся—трохи збентежено говорив Остап, тримаючи в руках руку Катрі і не знаючи, що йому з нею робить. Поцїлувати хотїло ся сю малу нїжну ручку, але... випустив її.

Підняв шапку, що ще досї на землї лежала, насунув на свої кучері і оглянув Катрю.

— Що з вами? Ви нездужаєте? Як ви змінили ся!

— Зо мною? Так, дурниця... трохи кашляю. Випустили мене на поруки, поїду в санаторію.

Вона закашлялась.

Серце Остапови похололо. Невже?...

— Нащо ж в санаторію? Хіба так вже?..—і замовк.

— Хіба так погано, хочете сказати? Нї, ще не т а к погано. Як би вже було т а к погано, то не треба було б санаторії, і без неї можна вмерти. А мене ще можна підлїчити. Тільки не дивіть ся на мене так. Та й годї про се; маємо доволї справ. Та насамперед треба не забувати, що мусимо конспіративно тут поводити ся. От дайте менї руку, будемо ходити й удавати закохану пару, так нїби рандеву маємо.

Остап почервонїв невміло подаючи їй рамя. Катря зперла ся злегка і вони поволї пішли далї від води.

— Да, так ось, Остап, я хотїла вас бачити... Та правда й ви хотїли мене бачити, щоб довідатись мабуть про тих, що у вязницї... Еге? А я вас, щоб про Надю, про мою Надю довідати ся. Та мабуть не моя вже вона...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Як не ваша, то й нічия...

— Чому? Ви, мужчини, забираєте наших подруг, відчужаєте їх від нас, на місце приязни ставите коханнє, і жінка ваша.

— А ось Надя нічия, кажу вам; таке я маю враженнє від сих всїх історій. Вона нічия, сама по собі, тільки не знає, чого вона хоче.

— Отсе власне, що не знає, чого хоче. А потім сї історії... Слухайте, Остап, що за людина сей ваш Кость? Бачила його разів два: високий, хмурий, на лицї наче маска невдоволення світом, очі щось ховають в собі привабного правда і він вродливий—се також правда. Але чи душу його знає Надя? Потім — Василь... як діти попсували собі долю. Захотїли побавитись у дорослих, подруже утворити. Не знаючи житя, кинули ся в нього...

— А ви, Катре, житє знаєте?—обережно запитав Остап і сам злякав ся.

В особистих розмовах наче бояв ся Катрі, тодї як в прінціпіяльних завжди був певний себе.

— Я? Розумієть ся, знаю. Знаю, що таке житє і що менї треба робити в житю, знаю, Остапе. Маю певний шлях і нїщо мене не зібє з нього...

Кашель перервав їй мову.

— Чекайте, не говоріть, а слухайте краще,—Остап глянув їй в лице.—Так ось про Надю: вона з Костем у Львові, ще не влаштували ся там, квартиру шукають, про вас питала в листї. Ось вам адреса...—написав на листку, видертому з записної книжки.—Розумієть ся, вивчіть на память і знищіть.

— Знаю, не вчіть. Ну добре. Тепер скажу вам про вязницю та й буду тїкати. Холодно.

Остап уважливо дивив ся на Катрю. Неспокій зявив ся в карих променистих очах. Холодно їй, застудилась... І мимохіть притулив маленьку ручку до себе, наче бажаючи захистити від чогось.

— Монаха випущено нарештї, він у Женеві. А провалів було останнїми часами! Він говорив—треба шукати провокатора, инакше не можна. І ось він поїхав у Женеву, орґанїзує там транспорт. З нього, знаєте, взагалї добрий орґанїзатор. Олю й Андрія вислано і вони збирають ся тїкати... Ганнуся ще та ваша і її чоловік сидять... Приятелї Андрія... ті два ес-ера, знаєте? Забула як їх...

— Може Петро й Швидкий? То вони ес-ери під знаком запитання, вони може до нас близші...

— Ну, то ось вони на волї, але й їм щось буде ще, певно...

— Та вже певне... Ось треба побачити ся з ними... Але скажіть,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Катре, як же ви?

— Що, як я? Як сіла?

— Еге.

Він вів її вже ближче до води, шукаючи свого човника, щоб одвезти її швидче до дому. Бояв ся, щоб не застудила ся.

— Сіла? Дуже просто. На Слободі сходку робила... Але Монах каже, що се теж справа провокатора. А я думаю, випадково се вийшло, бо ніхто ж навіть і не знав про сходку, се була ініціятива Монаха. О, се ваш човник? Ну їдемо. Часу не можна гаяти. Дайте мені весла.

— Ні, Катре, я вам не дам гребти,—рішуче відказав Остап.

— Ого, яка опіка! Ну гаразд, майте вже собі сю приємність. А памятаєте, як ми... ах, вас тоді не було з нами... Я хотіла запитати, чи памятаєте, як колись компанією їздили на двох човнах давно-давно. І дивно, що вас тоді не було. Мені здавало ся, що давно вже ви з нами. Та, правда, ви і з нами й не з нами... Скажіть, Остапе, чому ви не з нами, не в нашій партії ще й досі? Чому не дивите ся на речі реально й не йдете тим шляхом, яким найближче до бажаної мети? Є простий, відомий шлях, а ви всі чомусь манівцями.

— А чому ви, Катре, так само реально не дивите ся на речі? се ж перед нами Україна, на Україні живемо і шлях її—се й наш шлях, шлях дітей її... Манівцями, кажете, йдемо... так. Але се тому, що шукаємо шляху свого.

— А як би сполучити Остап вашу партію з...

— ...Вашою?—хутко перервав Остав.—О, ніколи! Ніколи сього не буде. У вас—централізація, обрусіннє, в нас—вільна доля вільного народу...

— Остап, те саме і в нас,—захвилювала ся Катря.—І в нас доля вільного народу.

— Так, але ви розумієте—доля великоруського народу чи краще „русского“, а ми українського. Ви ж українського не признаєте, малоруським називаєте, свою культуру, своє пануваннє накидаєте. І ось в той час, як пролетарі ріжних націй—брати, великоруський з українським не можуть бути братами.

— Але мені здаєть ся, що силою річей змушені будете прилучити ся колись. В єднанню сила!

— Так, в єднанню рівного з рівним...

— Ну, годі, Остап. Дивіть ся, чудовий вечір, яка тиха вода. Не гребіть, не гребіть. Нехай тихо буде, зовсім тихо... так, ми ледви торкаємо ся води. Але нас несе течія. І знаєте,—розсміяла ся Кат-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ря,—щось спадає мені часто на думку отаке порівняннє, що всї ми—маленькі пяточки в житю свому пливемо за течією, т. є. власне несе нас течія як хоче, куди хоче. Ми собі опираємо ся, боремо ся з нею, але се все лише фантазія наша: невблаганно, непохитно, несе нас течія нашого житя до того берега, який доля визначила нам і там з нами станеть ся все те, що призначено нам.

— Але ким призначено, Катря? Що призначено?—здивував ся Остап.—Що се за теорія? Не пізнаю вас.

— Се так часом находить на мене, але се метафізика. Залишім се, реальне житє насамперед. І боротьба... весла ж маємо завжди й можна против течії бороти ся. Хоч часом течія свіжа, бистра й може винести нас на правдивий шлях.

Вона замовкла вдивляючись в воду. Сріблом блищала непорушна поверхня безмежних вод. Сонце спускало ся ховаючись поза містом за високими будівлями, банями.

— Ось Надя,—пригадала Катря,—вона на воді любить бурю, боротьбу. Любить бороти ся веслами, коли хвилї перекидають човном мов трісочкою, коли шумить і реве вітер, любить тодї бороти ся з течією... А в житю, якось дивно з нею. Ніби пливе за течією. І так, наче втеряла шлях свій, пливе, куди вітер віє. Ну, куди ж нам тут пристати?—спитала оглядаючи беріг, до якого наближали ся.

Остап взяв знов весла і з усієї сили погнав човен.

— А ось тут за пристанями. Ви тут вийдете, а я одвезу човен.

— Он гарне місце пристати,—вказала Катря і повернула туди човен.

Остап добре розігнав човен, але раптом захотїло ся йому покинути весла, захотїло ся, щоб не приставав до берега, щоб не йшла від нього Катря.

Та вже ніс човна стукнув ся о беріг.

— Ну, будьте здорові, Остап,—міцно стиснула йому руку Катря.—Може колись побачимо ся. Привіт Надї.

— Бувайте... А може, Катре, у вас змінили ся б погляди, що до партійної діяльности і ви прилучили ся б до нас.

— Нї, Остап,—се неможливо...

— Течія не туди несе?

— Може... Взагалї течія несе туди, куди їй треба. Ну, всього кращого!

Вже підіймала ся Катря в гору кручею. Легка постать хутко зникає в долинї.

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Як би вона була Українкою справжньою,—промайнуло в голові Остапа... Як би... Гарна була б Українка. І се було б найкраще...

Остап поволі одплив од берега не одриваючи очей від легкої постати, що вже стояла на верхівю кручі .

III.

Привітно коливаючи вітями, радісно виблискуючи молодим, зеленим листєм, витають високі стрункі дерева на Високім Замку вигнанців, що з далекого рідного краю прибули. Зелені ялини стоять як завжди пишні, роскішні, свіжі, а березки в проміннях сонця усміхають ся ніжно-зеленим листєм. Вони шепочуть ся, ледве чутно передають щось від гілки до гілки і приязно зазирають у вікно до вигнанців, готові заспівати їм рідних пісень, пригадати Україну. Зазирають та чекають—ось-ось хтось вийде на заклик весни, на шепіт привабної молодої зелени.

Хтось вийде... Бо треба тільки вийти на хвильку і вдихнути повітрє й відчути чарівні заклики ніжно-зелених берез. І підеш тоді все далі й далі, в гору стежкою між зеленими стінами і вийдеш нарешті на саме верховітє. Тоді там захочеть ся стати й стояти й дивити ся. Тоді там буде зо всіх боків у низу місто, ген-ген далі постелить ся шлях до дому, на Україну. І стискатиметь ся жалем серце вигнанців й захочеть ся тут сидіти й сидіти, все дивити ся й дивити ся, все мріяти під ніжний шепіт зелених, злегка шумливих, приятелів.

„Виходьте, виходьте“, шепочуть гільки березок зазираючи у вікно до вигнанців.

„Виходьте, виходьте“, закликають поважні широкі ялини та високі з червонавими стовбурами сосни.

Ш-ш-ш...—гуляє вітер на Високім Замку і пестить ніжне листячко, бавить ся з ним, цілує його. Музика поцілунків його вливаєть ся в гармонію весни.

— Ну, здаєть ся вже скінчено все,—оживлено метушила ся Надя по кімнаті, оглядаючи її.

Дійсно, все вже було розставлене, розвішане в маленькій, ясній, веселій кімнаті. Картки й портрети на стінах, книги в кутку на полицях. Коші десь поховали ся, все на своїм місці: комод біля стіни, на комоді дзеркало, ріжні дрібнички. Біля другої стінки Надіне ліжко за ширмою, далі софа для Костя. Посередині стіл.

— Вже не баґажний ваґон,—сміючись сказала Надя.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І виставляла далї книжки на полицю.

— Се вже з того коша, що притяг Панас? — вказала Надя на дві верхнї полицї.

— Еге.

— Тут таке цікаве...

Було тут те, чого там, дома, не можна було мати: партійні ґазети, журнали, збірники женевські, льондонські...

Обличе Надї палало оживленнєм. Ось воно, нове житє. Таке цікаве й привабне. Вже вони з Костем в своїй хатї. Який він гарний і як її любить. Працюватиме, читатиме, навчить ся всього... Гарно буде. І тут тепер їй зовсім гарно буде. Там, дома, на Вкраїнї, всї якось так дивно поставили ся до неї. Всї, хто знав її й Василя... Наче осуджували, що зрадила Василя. В їх очах — вона зрадниця... А як то була помилка? А се справжнє... Як вона чесно пірвала з минулим... Та й яке кому дїло? Так, вона революціонерка і не слїд їй того робити. Та хіба хотїла? Так стало ся... А стало ся, бо... бо не могло инакше стати ся...

Надя обхопила шию Костя руками і застрибала:

— Ах, як добре тут буде, як добре.

Кость заглянув їй в очі, ніжно всміхаючись і посадив на софу.

— Може краще посидїти... а я сам розберу ще тут трохи книжок...

Але нї, Надя не могла всидїти. Їй треба було все метушити ся. І взагалї вона весь час, і їдучи з Сибіру і на Українї, була в підвисшеному настрою: хотїло ся веселитись, метушити ся, говорити, сміяти ся як нїколи. Так наче вирвала ся на волю, з якихсь обовязків або може хотїла придавити те, що піднїмало ся з глибини душі важке, болюче. Наче виклик житю й всьому живому кидала Надя: ну що-ж, не по правилам зробила, нехай... Якось несподївано прийшов такий настрій до неї і не знала, як, коли вона стала т а к о ю. Якою саме, не могла собі сього пояснити, та й не дуже задумувалась над сим. Т а к о ю... не дївчиною наївною, відданою, а жінкою, свідомою своєї сили в коханню.

Вона не могла всидїти і знов скочила до книжок.

— Отсе все я перечитаю... Іскра... ах ось і Крапоткін, Герцен „Жизнь“...

В сусїднїй хатї почуло ся шамотїннє.

— Микола вернув ся,—Кость підійшов до дверей.

— Еге, повернув ся, — обізвав ся Микола, входячи з чайником в руцї.—Ось бачите, що я купив. Дуже практична штука.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Але на що вона вам? Хіба ви окремо собі варитимете чай,— спитала Надя, беручи з його рук чайник, синій емальовий.

— Ну, як не захочеть ся коли самовара ставити, ось він і придасть ся.

— Еге, се правда...

— І розумієте, так недорого: ґульден, себ-то вісімдесять копійок.

Надя сплеснула руками і засміяла ся.

— Ну, Миколо, і влїзли ж ви з сим чайником...

— Микола взагалї любить часом щось такого надзвичайного купити,—обізвавсь добродушно Кость.

— Ну, влаштували ся вже? І гарно тут. А в мене щось сумно сїро й пусто.

І він глянув на двері до своєї кімнати, так нїби на них було написано, як там за ними було сїро, пусто й сумно.

— А все жінка, — додав він своїм рівним, спокійним голосом, з якого не можна було вгадати, чи він жартує, чи говорить серіозно.

— Як так, то оженїть ся.

— 100 десятин поля, 100 лїсу... отара овець—так само безстрастно одповів Микола, стоючи перед Костем з чайником в руцї.

— Нї, ожени ся, справдї, і тодї буде тобі весело, ясно...

— І не купуватимеш ось таких дорогих чайників,—засміяла ся Надя.

— Ну, я пішов,—раптом повернув ся Микола.—До побачення.

— Приходь же чай пити...

— Він може розсердив ся на мене, сей Микола-Диня?

Надя сїла на софу і задумала ся на хвильку.

— Він? Нї, Надю, він не сердить ся... Він все такий, завжди трошечки сухий.

— А я думаю, що він взагалї на мене сердитий. Ви ж двоє так приятелювали, а тепер вже не те. Та й осуджує він мене, здаєть ся.

Вона закрила лице руками—на хвильку. Потім провела рукою по чолї і всміхнула ся Костеви.

Весь сей час після того незабутнього вечора в снїговій пустинї Сибіру, в її хатї, коли вона сама вже свідомо кинула ся йому на шию, вона якось нї разу не задумувала ся над своїм становищем, над отсею переміною в своїм житю. Якась несвідома сила гнала від неї всї спомини про минуле, про Василя.

Вона не любила Василя? Нї, любила... Не болюче їй було,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

що йому там тепер тяжко без неї? Болюче, болюче! Але вона вже *се* зробила. Ну й годі. Геть спомини! Тепер вже ні жалю, ні воротя. Не повинно сього бути! Не повинно...

Так постановила Надя. І не згадувала. А жила тим новим, що мала тепер, новим коханнєм, новим житєм, новими інтересами.

— Надю, Надієчко,—сів Кость коло неї і став цілувати пальці.— Як гарно тут, ось сонечко.

Проміння весняні заливали цілу кімнату: хвилювали ся на стінах, малюнках, книжках, ясними плямами тремтіли на підлозі. Тепло, світло, радість розливало сонце по кімнаті.

— А я думаю ось що: підем гуляти. Хіба можна сидіти в таку чудову погоду? Ходім на „Високий Замок", як тут кажуть. Я вже тут освоїла ся, хоч всі вгадують, що з Росії. Як заговорю де в „склепі" чи по українськи чи по польськи чи по німецьки—зараз: „пані з Росії?" Ну ходім!

Надя скочила.

Довга й широка домашня сукня розвівала ся від її швидких рухів; вона так і метушила ся оживлено по хаті в проміннях золотого сонця.

— Ну, я переодягну ся.

Підійшла до Костя й закинула йому руки за шию.

Він міцно обняв її. Чорні очі дивили ся на неї з запалом кохання, але трошки сумовито.

Кость розтеряний був увесь час з самого того вечора, коли ось так само закинула йому руки на шию з закликом „хочу бути коханою". Наче те не він сам робив: подорож з Надею з Сибіру, потім з України закордон, не він кохав і був все з нею, — наче хтось иньший се все робив, а він, справжній він, вважав, що всього сього не треба було робити. І йому тепер і гарно й дивно...

Надя вже пішла за ширму одягати ся...

Так наче се не він, Кость Мироненко, мелянхолійний і задуманий, самітний „не від світу сього" — як іронізували колись з нього ґімназісти. Се не він—товариш Хмара, відданий праці й революції, шукач вічної істини, не він, пролетар, що не має права мати дітей. Се якась нова людина, чоловік коханої жінки, чоловік сеї загадкової дівчини з великими очима.

І він щасливий. Те все: біль від зруйновання щастя иньшої людини (та й хіба *він* зруйнував? Так вийшло), ніяковість перед товаришами, сумніви—зостали ся десь далеко. А була тепер *вона*, близька, люба, та на якій відразу зупинили ся очі його. Вона— *вона...*

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Надіні сукні шелестіли за ширмою.

...Була радість... Так наче розкрито перед ним малюнок нового, невідомого житя, який перетворивсь в дійсне, реальне житє для нього. І привабило се його і зійшов з свого шляху. Шлях його був—праця, сувора самітність і шуканнє істини. Конкретний малюнок житя: малесенька аскетична кімнатка; скромне, мізерне матеріяльне житє і простуваннє до одної мети.

А тепер—замість того: веселий настрій, весела кімната, коханнє, поцілунки її, її слова, її сміх, глибокі очі.

Зовсім змінило ся все і наче се не він...

— Ну, ходім,—стала Надя перед комодом і пришпилювала капелюх зазираючи в дзеркало.

Ясна сіра сукня обвивала її тоненьку постать мягко, невинно, а білий малий капелюх робив з неї зовсім молоду дівчинку.

Вона стояла перед Костем ясна, свіжа, весела, скромна. Немов квіт білої запашної лілії.

Кость не міг очей одвести від неї.

Свідомість жінки, що вона подобаєть ся, залила їй румянцем щоки і ще більше прикрасила її.

Кость одів пальто, своє нове елеґантне, куплене на бажаннє Наді пальто.

Ще на сходах взяв її за руку і вів обережно, мов дитину.

Микола чув грюканнє дверима і вийшов замкнути їх. Він похитав головою, побачивши молоду пару вже внизу сходів.

— Деморалїзація, — махнув він рукою. — Тут стільки роботи... Бути пришитому до спідниці—ні!..

Замкнув двері і пішов робити коректи, яких Кость ще не рушав.

Велике, широке, оповите навколо свіжою зеленю, сіре, камяне, розкинуло ся місто князя Льва в долині. Сіре, з сірими шпилями церков, з чорними димарями фабрик, високими камяницями, трамваєм і людським мурашником.

— Дивно, се—галицька земля, місто давнє, побудоване українським князем і таке тепер велике европейське місто.

Надя задумано дивила ся на місто.

— Ну, де там европейське,—здвигнув плечима Кость.—Більш середньовічнє. Отсї костьоли, сї вузенькі вулички...

— А все таки европейське,—стояла на свому Надя, оглядаючи.

— Та мусить бути европейське, бо ми вже в Европі.

У бік від міста вила ся колія—далеко-далеко чорною змією гублячи ся серед зелени ланів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Звідти, мабуть, ми приїхали,—вказала на неї Надя, і перевела зараз же очі свої знов на місто, наче боячись довше зупиняти ся очима й думками на чомусь... болючому.

Ні, тут нове, цікаве житє перед нею. І сама ж собі його вибрала. *Сама* вибрала...

Надивившись спускали ся об руку серед двох лав молодих зелених берез, вічно-зелених сосен, ялин.

День веселий, блискучий ховавсь. Вечір тихий, ясний, запашний надходив. Сонце сідало, хутко спускаючись червоною кулею. Рожеві відблиски його розсипали ся по небі і звеселяли землю.

Тиша, спокійна краса.

І здавало ся Наді, що сей спокій в душу їй сходить і що не було нічого болючого, важкого в її житю; що гарно все склало ся, що так і мусить все бути. Кость її любить, він гарний...

Дома чекав Микола, завалений коректами.

— Ага, прийшли. А тут до чорта роботи...

— Ну, не бурчіть, давайте сюди роботу...

Надя весело скинула капелюх, жакет і сїла до столу, схилила свою гладко-зачесану голову над паперами.

— Ну що, виготовили вже?—почув ся в прихожій дзвінкий, дуже молодий голос.

Високий тонкий в сивій шапці на чорних буйних кучерях, з великою пачкою паперу під рукою увійшов Панас.

— Кланяю ся!—низью скинув він шапку,—думав, скінчили вже, ще приніс. Аж тут наче не дуже то скінчено...

— Ні, не дуже...—відповіла Надя, вказуючи на купу ще не розгорнутих шпальт.

— Ай-ай-ай! І ви, панове, стоїте собі і байдаки бєте, а пані ось над коректою. Ну, я зараз до помочи—вмить сїв Панас коло Наді.

— Що ти з таким огнем поробиш? Та почекайте ви,—Микола ображено став перед Панасом.—Тут я три години сам працював, аж спина заболїла...

— Ну, вибачте, товаришу, не сердіть ся... Ось ми всї візьмемо ся зараз, бо бачте, завтра рано хочеть ся все се дати в друкарню.

— Ну з вас дуже справний редактор.

Надя посунула ся даючи місце Панасови. Кость сїв коло неї з другого боку і мовчки взяв ся за коректу.

— З мене дійсно *був* справний редактор; тепер вже я не маю сього титулу, бо нас кілька в редакції; коли був тільки вдвох з

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Омельком, то так мало було матеріялу, що ґазета виходила моментально. А тепер писаки... Пишуть, пишуть, а коректи робити лінують ся.

— Ш-ш... мовчіть, Панас, не заважайте...

Надя підвела на хвильку голову, глянула на Костя і знов схилила ся над роботою.

Микола перейшов ся по хаті...

— А я, панове, найкраще самовар поставлю.

— Чудово! Ґеніяльні думки спадають вам в голову, товаришу. Помагай вам, Боже,—обізвав ся Панас.

Блакитно-зеленаве світло лямпи ліхтаря з під стелї розливало ся по всїх куточках кімнати. Зеленавими видавали ся портрет Шевченка, картки, зеркало, плахта на стїнї. І затишок розливав ся сим ніжним приємним світлом по хатї.

Посеред хати на столї горіло дві свічки. Три голови схилило ся над паперами, пера рипіли.

Чорні рядки букв творили слова вогненні, палкі, звернені до поневоленого народу, і треба, щоб не було помилок в сих словах... щоб не було помилок...

А в прихожій грюкотів самоваром Микола.

IV.

Зпочатку теплими запашними блискучими днями, потім душними горячими лїтнїми—найчастїйше над вечір йшли Надя й Кость на прохід; оглядали місто знайомили ся з самими далекими околицями його. Часом за ними йшов Микола.

Роздивляли ся. З цікавістю оглядали сірі середньовічні суворі католицькі храми, вишукували українські вивіски, дивували ся з стариного правопису з *ѣ* і *ô*, а ще більш з вивісок „товариществo зъ обмеженною порукою“ та иньших в такім роді.

— Які тут в центрі вузесенькі вулички,—дивувала ся Надя, коли вони переходили з широкої площи в темні вузькі вулиці.

Давнє, середньовічне місто,—зауважив Микола.—А в давнину людям не треба було багато простору...

— Фільософ... ні, справдї кумедні тїсні вулички,—вставив Кость.

Цікаво було з сих вузеньких тїсних середньовічних вуличок, біля стїн яких тулили ся з своїм крамом—старою одежою і всілякими дрібницями старі Жидівки в синяво-чорних перуках і Жиди з довгими пейсами—виходити на оживлені широкі модерні вулиці, що вже нагадували европейське місто: каварні, трамваї, залиті світлом крамниці, стукотїннє, гуркіт, трамвайний ріжок... пишні

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

поважні пані, рухливі пани... і всюди високі вузькі чужоземні кепі.

Парк великий, мальовничий полюбила Надя—далеко за містом; і заохочувала Костя, а часом і Миколу, одвідувати його. Блукали там густими шумливими алеями або сиділи в горі, дивлячись на нижню мальовничу панораму парку.

Йшли завжди, як у трьох, Надя об руку з Костем—так само собою вкладала ся рука її в руку Костя, машинально, Микола поруч Костя.

Все частійше, особливо підчас сих прогульок, Надя почувала себе „молодою", що недавно вийшла заміж і сердила ся на себе за таке „міщанське, пошле почуванє". Та й житє так складало ся, як у „буржуазних молодожонів", зовсім не по революційному—сердила ся Надя. Жити в гарній хаті, з вимогами естетики, обідати по буржуазному, так само спати, і тільки *писати* по революційному...

Се так часом, в хвилї сумнївів що до свого житя, які иноді бували у Надї.

А почуваннє себе *жінкою* все росло і зміцняло ся; зявила ся свідомість своєї жіночої власти: досить було подивити ся на Костя і він робив те, чого вона хотїла, наче бажаннє її було законом для нього.

А взагалї на прогульках всім було гарно.

Лїтні душні вечори, місяць, простір... після вязниці, після снїгової пустелї. Далеким спомином виринали в памяти тюремні вечори, співи, розмови, важкий кошмар голодовки, самітність Сибіру—і опянювало повітрє, воля, люди, метушня великого міста і мрійний затишок парку.

І жити тут в нових умовах—гарно було.

Не треба вже сидїти під замком, за ґратами, не треба ховати ся в маленькій самітній халупцї, загубленій серед безмежних снїгових просторів, не треба крадькома пробігати вулицями рідного міста, поспішаючи до потайної схованки. Не треба тремтїти від кожного дзвінка в ночі...

Вільно, спокійно можна ходити містом, дивити ся на людей, стежити за їх дивною метушнею... Сїсти десь на висотї і дивити ся на далекі околицї... Спати в своїй хатї спокійно—навіть маючи стільки „нелеґальних книжок". Та щей можна в друкарню давати *такі* статї! Можна було одержавши в друкарнї свіжий номер „Нашого Слова", від якого ще тхнуло фарбою, читати його, розгорнувши так, що перша сторінка з червоними лїтерами заголовку і закликом до єднання кидала ся кожному в вічи—і се все пянило.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Надю ж особисто пянило ще й закоханнє й ся свідомість своєї власти, своєї сили.

Прутка, гнучка, поривчата вона сміливо й рішуче, високо піднявши голову, ходила з Костем об руку, ніби говорила: „Так, се не по правилам, але нічого, нехай. Щось в мені змінило ся, я инакша стала, але хіба се моя вина?“. І з таким же викликом поглядала на Миколу, який здавало ся, осуджував її.

Надто весела, надто оживлена, надто рухлива була цілу весну й літо Надя. Забула про все на світі і опянювала ся тільки волею, сонцем, коханнєм, новою працею; мов оповита густим солодким туманом жила нинішнім днем і тільки иноді трівожили її тіни минулого.

Як темніло зовсім і наставав пізній літній вечер, вертали ся з прогульки в затишну кімнату на Високім Замку, веселу, тиху, зеленаво блакитну.

Там часто-густо чекали вже на них Панас з Омельченком, обоє з довгими шпальтами і олівцями. Всі разом читали статі, обговорювали їх. Ті ідеали, ті змагання свої, які лежали тепер сховані в душі революціонерів, відірваних від свого краю, від живої праці, вся та енерґія, що не витрачали її тепер, втіляла ся в писане слово в „Наше Слово“, що мало промовляти до мас.

Свічки догорали, зеленаво-блакитний ліхтар згасав і тоді всі мусіли розходити ся, але не далеко. Під таку пізню пору неохота дзвонити на „дозорця“, який здивовано оглядав завжди сих „панів з Росії“, що так пізно засижували ся в гостях, та ще й платити йому „шустку“. Тоді розташовували ся члени редакції в Миколовій хаті, де кому доведеть ся. А ранком прутконогий Панас летів до друкарні.

Роботи було досить. Машина йшла повною ходою.

Та часом бували затруднення: трапляло ся, що надіслані статі з України не відповідали поглядам редакції, але яко прислані ц. к. мусіли бути надрукованими. Тоді редактори не знали що робити. Непокоїли ся, не маючи довший час відомостей з України від товаришів, і в кожнім числі ґазети в „листуванню редакції“ благали Дядю, Бандуриста, Шершня обізвати ся хоч словом. Та гласом вопіющого в пустині були сі благання.

Непокоїли ся еміґранти.

V.

І саме тоді зявив ся Остап.

В вишиваній сорочці, неголений... зімнятий бриль... товстий кий в руках.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Виглядав зовсім не по европейськи.

— Боже, се ви, Остап?—здивовано привитала його Надя, відчинивши йому двері.—Се... ви... Але який вигляд!

Звикла до „европейського“ вигляду Костя й Миколи, які зразу ж змінили вишивані сорочки й косоворотки на комірці, здивувала ся побачивши Остапа таким, як ранійше.

І повела його за руку в кімнату

Там сидів весь комітет редакційний.

— Панове, дивіть ся, хто се...

— Остапе, драстуй...

— Приїхав таки... Здоров, Дядя!

— Пізнаєте нас, товаришу?—Омельченко і Панас стискали йому руку.

— А як же, такі славні хлопці, та й не пізнати!

Привитавшись Остап сів.

— Як же се ви *так* їхали?

— Гм... Їхав...—Остап похитав головою.—Та хто вам сказав, що я їхав? Отакої... По образу пішого ходження...

— Невже таки через кордон піхотою? Се цікаво...—Микола присунув ся ближче.

— Цікаво, та не дуже...

— Небезпечно тепер переходити кордон, ось недавно одного вбили...—Кость задумано глянув на Остапа.

— Що ж—небезпечно...—всміхнув ся Остап,—не всім же так по панськи їздити, як ви,—добродушно додав він.—А ось їсти я так хочу... Отсі б папери ваші поїв...

— Зараз, зараз,—заметушилась Надя.

Саме недавно Кость приніс якоїсь ковбаси. Відшукали кілька яєць і за помічю Миколи та машинки приготували добру вечерю Остапови.

Бо властиво тільки він один їв. Решта дивили ся на нього, слухали його короткі уривчаті оповідання і все чогось чекали від нього.

— Д-да-а! Чудесна була подорож... їй бо...—бурмотів він,—обдираючи зубами шкіру з ковбаси і засовуючи величезний кусень до рота.—Чудесна.

Він довго їв. Надя йому чай налила, Кость мастив хліб маслом; Панас та Омельченко їли його своїми молодими очима.

— Бачите, везли мене насамперед на возі з картоплею. Ну се, знаєте, не дуже то приємна річ, коли бараболя товче тебе і в спину і під боки. Але більш-меньш безпечно.

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Остап всміхнув ся своєю ясною, лагідною усмішкою і обвів всіх слухачів добрими променястими очима. Зморшки від утоми на чолї розсунули ся; обличе, трохи довгасте, обрамлене темною борідкою аж до скронь, було як завжди лагідне, привабне.

— Далї як попав ся в иньші руки, то ще гірше як з бараболею було. Почали водити, переховувати під перинами та бебехами в корчмі—мало не задихнув ся. Потім як з мене вже від утоми нічого не лишило ся, вивели мене лїском якимсь... Ведуть-ведуть, ведуть-ведуть—аж ноги вже не йдуть. „Ось"—кажуть—„границя. Перейдете річечку—і вже".

Йду... насилу плентаюсь, а йду. І вже не тямлю, як річку перейшов. Тільки чую—грр... палить якась нечиста сила. Ну—думаю - капут вже. Та пригадав, що стою вже в країнї свобідній, та давай з останнїх сил бігти. А там—добрів якось до станції.

— Чого ж так пізно сюди, до нас?

— Та тут ще мав до чорта пригод у містї. Ну й не поталанило менї... А все що: забув адресу. Номер дома забув! Цїлїсеньку дорогу памятав, а тут забув...

Остап передихнув, проковтнув пів склянки чаю і обвів знов усїх лагідним поглядом.

— ...Висїв на „двірцї", взяв свій клуночок—бачите отсей маленький там в кутку, та й—куди ж їхати? Театинська... Театинська, а яке число? 17 чи 19, чи 7? Ех, думаю, нїчого не вийде. Пригадала ся менї адреса листів: Крашевського 9, Василь Боровський. Давай, думаю, туди стукну ся... Смієте ся? Та й менї тепер вже смішно... Ну, слухайте. Їду, їду трамваєм—трамваї ж тут невидані: для аристократії окремий віддїл, для плебсу окремий... Трапив між аристократію, та й оглядали мене там...

— Було що оглядати,—зауважив Микола.

— Сива шапка, борода, чоботи, довге волосє, патик...

— Всї мої гріхи перелїчив...—Остап лагідно всміхнув ся очима.—Ну, зкинув мене трамвай на одній вулицї, кондуктор сказав, що саме та, якої менї треба. Знайшов нарештї я того пана. Такий роскішний будинок, пишний вхід, а тут такий демократ йде. Відчинив на дзвінок сам сей адресат Боровський. Так здивовано подивив ся на мене. Але найгірше було, що адреси не знає вашої...

— Та він, сей пан, і нас не знає,—зареготав ся Омельченко.

— Ото ж то й воно... Листи—каже—одержую для Українців, з Київа найбільше. Але де ті Українцї та й які вони—не можу вам сього сказати. Товариш мій просив дати адресу для листів і сам відбирає їх в мене...

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Уявляю собі його здивовану величезну постать; я його якось бачив,—вставив Микола.

— Ну да, дивить ся на мене, як Зевс на піґмея і думає: що ж йому зо мною робити? Бо стою я такий бідний, безпорадний перед кольосальною його постатю.

— Ну,—каже,—поїдемо товаришу,—розумієте, *товаришу*?

— А як же, ес-дек...

— Так от товаришу, поїдемо шукати того мого товариша, що знає сих ваших Українців.

Ну, вийшли ми. Сядемо—думаю—на трамвай. Де там! Кличе звощика, пароконного—тут же коло садочку вони стояли.

— На що ж таке?—Кажу.

— А поїдемо на иньший кінець міста.

Їдемо довго-довго. А тут мені так моторошно сидіти коло сього пана в циліндрі, рукавичках... Пху—зітхнув Остап.

— Та випийте чаю,—налила ще Надя.

— Се ж ціла Одисея, ся ваша подорож.

— Десь їхали базаром, вузькими й широкими вулицями й заїхали в якийсь брудний куток. Біля старого обшарпаного будинку став звощик, а мій „товариш“ подзвонив.

Там знайшов ся нарешті другий „товариш“, молоденький, чепурненький, приємний панок; сказав мені адресу, посміяв ся з моєї „Одисеї“, хотів сам одпровадити мене, але йому треба було відразу в пяти місцях побувати.

— Славко...—усміхнулась Надя.

— Але з мене досить було і самої адреси. Я подякував обоїм товаришам, сів на вказаний ними трамвай і полетів на крилах до вас.

— Да, се подорож...—похитав головою Микола.—Втомивсь, мабудь дуже.

— Ну, я вже й забув, що втомивсь. Хіба я панночка, щоб втомити ся.

Остап встав, пройшов ся по хаті, обдивив ся.

— Ну зразу видно, що в сімейний дім трапив. Такий тут тобі затишок, благодать одна... Квітки, рушники, ще не знаю що... щось невловиме. В повітрі літає аромат родинного щастя—не те, що у нас, бурлаків...

— Невже?—Надя соромливо, засмучено глянула йому в очі.

— І місцевість тут у вас гарна. Як йшов, бачив тут дерева, гору.

В вікно заглядали зелені гільки вже трохи жовтаві. Ясні

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

блискучі соняшні плями грали на зелени мінливими химерними візерунками.

— Еге, се тобі не матушка Сибір.

— Ну, що панове, багато роботи?

— Єсть.—Омельченко вказав на стіл з паперами.—Особливо з розумною головою...

— Як се приймати: як комплїмент Остапови чи як образу нам?— вмішав ся Микола.

— Ну, Диня... Се нї те, нї иньше... так собі увага. Взагалї хотїв сказати, що до сеї справи треба розумних голов, до яких себе між иньшим не зараховую.

— ...І швидких ніг...—додав Микола.

— Ось як Панас побігає, то все й готове.

— Та хто вже все й бігає, як не Панас? Вже ж Микола не побігає...—пожартував Панас.

— Комплєксія не та...

— А як же там Бандура?—раптом запитав Кость.

Він все стояв при стїнї і спостерегав. І пригадав ся прощальний вечір в Сибіру, співи і зірвало ся питаннє про Бандуру.

— Да, без нього якось не те, мов би без батька.

Лице Миколи осяялось усмішкою на спомин про товариша.

Остап зітхнув і мовчав.

— Що ж ви не говорите?—перелякала ся Надя.

— Чи що стало ся?

— Та нї, нїчого такого не стало ся... Се я так.. Як би вам сказати? Бандура істнує і... нїчого почуває себе. Де він тепер, я не знаю. Були вкупі два тижнї тому...

— А як же взагалї настрій, пляни, усе?—нетерпляче запитав Панас.

— Настрій, пляни, усе?—задумано мовив Остап.

— А Катря, Оля й Андрій, подруже?..—Надя пересїла ближче до Остапа.

— Отже я про все хочу сказати, зачекайте, не накидайте ся так на мене. Я приїхав, як би се сказати, щоб творити волю пославшого мене. А за мною гряде той... ну, який все знає. Значить, він, Павло, приїде. Петро й Швидкий теж не забарять ся... Се наші прозелїти.

— Знаю їх,—зауважила Надя.

— Знаєте? Ну й чудесно. А Оля й подруже сидять, більш нїчого.

— А Катря?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А Катря,—почервонїв Остап.—Вона на волї.

А ось що важне хотїв я сказати: у нас в ц. к. розкол. Поки що наш, себ то Бандуристів напрямок дужчий. Статї наші одержали?

Одержали... І всї вони пішли. А ось статї Шершня ще лежать. І не знаємо, що ми маємо з ними робити. Пустити їх — неможливо з боку принціпіяльного,—озвавсь нарештї й Кость.

— Чому неможливо? Навпаки.—Не пустити не можна... хіба щось занадто вже „самостійне“ обкраяти...

— А на мою думку, треба не пускати і статей Бандури, як вони такі будуть як остання...

— Микола, що з тобою? То вже й у вас тут розкіл?—здивовано оглядав всїх Остап.

— Що ж, еволюція...—муркнув Панас.

— Нїщо не стоїть на місцї, друзї мої,—загадково мовив Микола.—І часом, коли все йдеш заплющивши очі одним шляхом, раптом спіткнеш ся і розкриєш очі і бачиш, що не тим шляхом йдеш. І начинаєш нового шукати... Переоцінювати всї цїнности.

Темнїйшало в хатї. Кутки обгорнулись сутїнками; ледве білїли квітки під портретом.

Кость став на ослончик і засвітив лїхтар. Враз мягке зеленаве світло розлило ся по хатї.

— Чудесно,—вскуйовдуючи своє хвилясте волосє гукнув Остап,— чудесно. Се тобі не сибірська халупка з каганцем.

І він заспівав раптом: „Ой зійшла зоря вечіровая“... і увірвав.

— Нї, не те... Як би Бандура...—І знов зітхнув.

— А як же ви тут всї живете, Миколо?

— Я ось тут з ними, там за стїною моя хата,—вказав Микола.

— А ми вдвох...—Омельченко вказав на Панаса й себе.—Поки що в нас спокій і згода.

„Де згода в сїмействі,
Де мир і тишина,

заспівав раптом басом Панас,

Щасливі там люде,
Блаженна сторона“

підхопив потакуючи головою Остап.

Кость засвітивши лїхтар сїв вже коло Надї на софі й дивив ся на неї.

— Як же вам тут?—звернув ся до неї Остап.—Костя не питаю. Бачу вже, що добре.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Мені? Цікаво тут. Читаю багато, придивляю ся до житя...

— І не сидите все в сій затишній зеленавій кімнаті? Се добре... Бо сидючи так, зовсім людей і світ забудете та й придивите ся обоє добре до себе. А часом, се не варто близько придивляти ся. Правда, при свому ліхтарі все бачить ся в фантастичному освітленню...

— Може й в фантастичному... А ви сьогодня будете тут у нас спати, у Миколи...

— Думаю, що можна не тільки сьогодня, а й на далї у мене,— обізвавсь Микола.

— Розумієть ся, можна, помиримо ся.

— Менї здаєть ся все таки, що треба вияснити де-які проґрамові пункти—несподївано забрав голос Кость. Річ в тім, що статї Шершня наводять на де-які думки... Се така ультра-самостійницька течія...

— Так, треба зясувати се... і насамперед треба зясувати, на чому спіткнув ся Микола і що йому вказали його розплющені очі. Се все важливо... Для спільної користної працї потрібна гармонія...— Остап задумано дивив ся на Миколу, на Надю, на Костя.

Засвічено свічки; жовтаві вогники замигтїли тремтючим полумєм. Стільцї зсунуто навколо столу, розкладено папери. Остап увійшов в курс працї.

Засунувши руки в волосє й уважно схиливши голову він знайомив ся з затрудненнями редакції і в очах його світило ся бажаннє все розуміти, зясувати—всї сї справи, так наче він все знав, у всім міг розібрати ся, все полагодити, все погодити.

VI.

На сї страшенно цікаві збори треба було йти досить далеко, але се нїчого: робітничий мітінґ, вільні збори... швидче ж туди...

І скінчивши завчасу хто коректи, хто писанину вся редакційна спілка стала жваво збирати ся.

— Будете промовляти, Миколо?—Панас на порозї в сивій шапцї майже дверей торкав ся.

— Та щож промовляти? Тут хоч би розібрати, що вони там казатимуть. Так сї галичане говорять, що трудно й второпати...

— Надю, швидче,—підганяв Кость, стоючи з пальтом в руках.

— Ви, Панасе, стали б позаду всїх, бо як попереду вийдете, то й не доженеш вас.

— Ну, може вийдемо вже,—Микола розчинив двері.

За ним викотивсь Омельченко. Панас пропустив Надю, Костя й Остапа.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Останні да будуть першими, так, товаришу?—лагідно всміхнув ся Остап.

— Та воно так і буде, і не колись в царстві небесному, а зараз на землї.

На вулиці він вже випередив усїх.

Свіжа серпнева ніч обгорнула всїх своїм серпанком, привітно витаючи легким вітерцем.

Золоті вогники в небі мов розсипані іскри сяли вабливим сяйвом, і зайвими здавали ся жовті лїхтарні на вулицях і хотїло ся, щоб вони згасли, померкли.

Раптом з тихих, мало освітлених вулиць вийшли всї на рухливу, шумливу, галасливу площу, залиту білим світлом електрики.

І золоті вогники в небі десь далеко відійшли.

Йшли парами. Панас з Омельченком, Дядя з Динею, Надя з Костем. Мало розмовляли.

— Европейське місто,—бурмотів Микола на адресу вузьких темних вуличок, в які довело ся знов звернути з освітленої площі.

Остап мовчав; задумав ся. Ще не звик до сього міста: нїби своє воно й нїби чуже. Все згадуєть ся *своя* Україна... Але як би вона, та *своя* Україна мала те, що тут є...

Панас спинивши свою ходу розмовляв з Омельченком.

Кость та Надя мовчали. Саме перед тим, як виходили, стала ся маленька, зовсїм маленька сцена. Надя хотїла одягти коротенький жакет, а Кость сказав, що буде холодно. Надя стояла на свому; Кость сердито й авторитетно відповів, що він „знає, що каже“ і взяв її пальто. Надя хвильку вагала ся. Їй захотїло ся поривчато схопити жакет і одягти, а пальто шпурнути на землю. Але вона здержала ся і тільки уважно оглянула Костя, нїби уперше його бачила, вражена його тоном. І коли він нагадав їй „швидше“, вона вже спокійно одягла ся. Правда, спокій був уданий. І тепер тільки свіжість ночи заспокоїла її схвилюваннє.

Доволї довго крутили ся вузенькими темними вуличками і кінця тому не видно було.

— Мабуть ми заблудили ся,—гукнув Остап.

Панас, що попереду йшов, бурмотів:

— А чорт його зна. Тут треба було налїво взяти, тут—праворуч і ще повинен би лїхтар тут висїти перед великою камяницею. Отже повернув, як треба, а лїхтаря нема.

Скупчили ся всї порадити ся.

— А як вулиця зветь ся?—зацікавив ся Микола.

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Та отже ж не знаю. Був два рази на зборах з Славком, то будинок знаю.

— Е, се свинство, Панас; се вже зветь ся „Малорос-розява"!

Тонка жвава постать бігла на другім боці вулиці. Кошачі очі Панаса впили ся в неї і заблищали радістю.

— Товаришу Славко!—гукнув він.

Постать зупинила ся і стала переходити.

— Добри вечір, товариші,—привитав ся.

— Що се стоїте?

— Та се нас завів Панас, та й сам не знає куди...

— Йдете на збори робітницькі? То се тут, на сій же вулиці, тільки на тамтім боці.

— А я думав на сьому, здивував ся Панас.—Я вже був тут і тоді як тільки завернув на право, то тут на розї був великий будинок.

— Та ви ж тепер, товаришу, не з тої вулиці завернули, а з иньшої, то й не на той ріг трапили.

Вже входили в велику камяницю, перед якою висіла ліхтарня і в яку сунула валка людей і розливала ся по залї виповняючи її по береги.

Високий, грубий, червонопикий, з добродушним самовдоволеним виразом в очах добродій стояв на катедрі побільшуючи її своєю кольосальною постатю і кидав слова боротьби, заклики до волї й справедливости в юрбу робітників.

Виснажені, почорнілі облича, палаючі очі... напружені вуха нервово ловили слова, такі цікаві й близькі сій юрбі, але такі, здаєть ся, набридлі, чужі, нецікаві промовцеви. Його величезне, кругле черево, здаєть ся, красномовнійше промовляло ніж слова. І якось неймовірно слухала його юрба.

„Панове товажиши,—кінчав промовець, вдаряючи себе кулаком в груди.—Слушни час настенпіл. За вольность, за щенстє напшуд!

— Ну й товариш який чудесний,—засміяв ся Остап.

— Д-да! Товариш! Щось не вірю я таким товаришам. В нього черево на першому плянї.

— Чому так думаєте? — заперечила Надя.—Можуть же в нього бути переконання та ідеали...

— В череві...—сумнївно похитав головою Панас.

Промовляв вже білявенький, тоненький Полячок, в запалї викрикуючи дзвінким голоском про долю робітницьку, про їх жи-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

те, про боротьбу—і наелектризована юрба реаґувала криками похвалення.

Потім почула ся українська мова. Не та мова степів широких, ланів безмежних—повільна, барвиста, дзвінка, а мова швидка, одноманітна, але вже викінчена й культурна.

Чорнявий, високий, з довжезними вусами, орлиним носом і чорними палаючими очима промовець захоплено повторяв ті самі слова про боротьбу та волю, якими сипали його попередні товариші. Але сї слова наче жили, горіли, просили ся в душу, в серце й єднали промовця з юрбою.

— Слухайте, слухайте, Надю,—шепнув їй Остап в захопленню.

— Слухаю...

Всї слухали те, чого вони в себе дома, на своїй Україні ніколи вільно не чули; те, про що там можна було тільки замкнувши двери й позачинявши вікна говорити. А тут вільні слова, не звязані заборонами, летїли в юрбу сміливо й дзвінко.

Кінчив промовець і гомін розкотив ся по залї. Його викликали „славно, славно“. Захвилювало ся море голів і шумливий потік линув в розчинені двері.

Підхоплені могутньою хвилею еміґранти опинили ся на темній вулиці серед юрби.

Золоті вогники в небі наче дужче сяли ніж увечорі, рясно розкидані на темних шатах ночи. Вабили до себе яскраві недосяжні вогники.

...Наш штандар лине по....
А кольор його є червоний...

Гимн владно прорізував тишу і свіжість серпневої ночи.

„А кольор його є червоний“.

Вилила ся юрба на широку площу і тут кінна поліція утворюючи ніби почесний кортеж, окружила її, провожаючи далї.

„А кольор його є червоний“...—раз-у-раз лунали слова приспіву.

А ясні золоті вогники радісно всміхали ся на сї вогненні слова, що летїли до них з темної брудної грішної далекої землї.

VII.

А другого дня знов треба було йти на збори. І взагалї тепер, як почав ся осїнній сезон, ріжні збори—то робітничі, то студентські, то жіночі—притягали до себе еміґрантів.

І отсе саме були збори жіночі.

Надя хотїла неодмінно йти. Остап, Микола, Панас і Омельченко прилучили ся до неї. Один Кость не захотїв.

Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Не хоче, і нехай собі,—Надя байдуже повела плечима.

Але її вразила ся незгода Костя, ся перша незгода його.

„І робота є, та й чого я буду тиняти ся що-дня по ріжних зборах“...

Він досї не питав ся, чого йому „тиняти ся“. Ходив усюди з Надею. Йому хотїло ся з нею ходити, се було головне. Так було досї.

А тепер, раптом „чого“.

„Піду сама і байдуже“, — подумала Надя. Власне не сама йшла, бо четверо товаришів з нею. Але без Костя, значить—сама.

— На шість годин треба бути готовими,—зауважив Панас, коли всї йшли з обіду.

— Господи, в шість годин? Ще ранїйше, ніж вчора.

— Ну, сьогодня жіночі збори, а жінки завжди більш точні й акуратні, ось і почнеть ся в шість. Та й се нам тільки здаєть ся, що рано, а тут все так.

Справдї, по тутешньому се не було рано. Та й взагалї по тутешньому все не так було. Житє починало ся в сїм годин ранку; спішили тодї вже дїти до школи, урядовцї до своїх канцелярій. Перша година—се була година обіду і всї занятя закінчували ся. Вечорами по шостій люди ходили на ріжні збори, відчити, мітінґи, в кафе—що кому до вподоби. А по десятій, коли українські й російські інтелїґенти ще саме готували ся до дебатів і безконечних розмов на полїтичні та соціяльні теми—галичане здебільшого вже збирали ся спати, хіба тільки раз на тиждень дозволяючи собі повернути ся до дому по десятій з кавярнї, наражаючись на неприємність дзвонити до дозорця й платити йому шустку.

Надя цїлий день була занята, але перед шостою почала збирати ся.

За хвилю була готова і відчинила двері, бо хтось стукав; прийшли Панас та Омельченко.

Остап теж вийшов з своєї хати.

— Боже, що се з вами, Остап?—здивувала ся Надя.

Панас та Омельченко всміхали ся.

— Та нїчого такого, здаєть ся,—почервонів Остап.

— Справжнїм европейцем стали... Ну й дуже гарно.

Остап ще дужче почервонїв; і справдї він виглядав дуже гарно, поголений, з підрізаним волосєм. Нове убраннє було йому дуже до лиця; він нїби виріс трохи і став його вигляд вповнї закінченим.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ну-ну... вже й Остап не витримав свого некультурного вигляду...

— Та коли надокучило людей лякати: всї очі вилуплюють на тебе.

— А тут іще як йти на жіночі збори... Розумію Остапа... Але щоб сказала Катря?—Надя лукаво всміхнула ся.

— Пора вже, —Микола вийшов з своєї кімнати.—А Хмара все хмарить ся й не йде?

— Нї, не йде...

Недалеко було йти на сей раз і прийшли саме в пору.

Вже в дверях залї встріли свою знайому студентку—панну Стефку.

— Добридень, панно Стефко,—перший Микола привитав ся.

— Драстуйте, товаришу! Всї прийшли? Гаразд... Товариша Хмари нема? Що ж се, Надю?

— Не схотїв. А ось познайомтесь з новим нашим товаришем; недавно приїхав, Остап-Дядя.

— Дуже менї приємно...

Веселі пруткі очі Стефки пробігли по обличю Остапа, помітили й привабні ясні очі й лагідний вираз й красне чоло, і опинили ся знов на Надї.

— Ходїть, сядете там попереду.

— Ми б краще позаду...—нерішуче мовив Микола.

— Та й я люблю, щоб за мною не сидїв нїхто, щоб усїх бачити а мене щоб нїхто не бачив,—зауважила Надя.

— Ну, як собі бажаєте; то ось тут можна вигідно сїсти.

— Ми рано прийшли...—Остап оглядав салю.

— Не рано, товаришу! Ось люде все надходять, і швидко зачнеть ся.

— Жіночий мітінґ,—шепнув Остап Надї.

— Так, але жінки сї все якісь надто вже модні, не серіозні. Такий буржуазний вигляд...

— А ви хіба йшли на збори революціонерок або радикалок? Се тільки в Росії ви, жінки—революціонерки en masse, а тут, та й взагалї за кордоном, жінки спокійнїсенькі собі міщаночки. Чоловік, печеня на обід, солодкий пиріг до кави, який він, пан і володар, любить, кухня, дїточа й спальня в буднї—і в свято кавярня, або відчит в жіночім товаристві. Почитають, поговорять про емансипацію, винесуть резолюцію та й знов до своєї кухнї.

— Ви так думаєте? — запитала збентежено Стефка, яка сидючи поруч Надї прислухала ся до кожного слова Остапа.—І не здаєть ся вам, що ви помиляєтесь?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Приглядів ся я тут тепер до житя, до форм його...

— Замало, товаришу, придивили ся і за остро нас судите. Мені здаєть ся, що доля жіноча властиво всюди однакова і не ми виключно „міщаночки“, а що по цілім світі жінки здебільшого „міщаночки“. Такий лад житя і жінка несе на своїх плечах весь тягар його, відограючи в нім таку підневольну ролю. Правда, товаришко?—взяла вона Надю за руку.

— Дзень-дзень...—закликав дзвіночок до тиші й порядку.

Предсїдателька, молода вродлива жінка, оголосила, що відкриває збори і що одна з товаришок прочитає відчит „визволеннє жінки“.

Струнка з енерґічним лицем і поривчатими рухами пані сїла біля столу, де й президіум сидів, і розклала перед собою свої папери.

„В наші часи, в часи поступу людського в ріжних обсягах житя, в часи визвольних рухів національних та клясових важним є поступ в розвою жінки, порив жінки до визволення, порив до самостійного житя, до працї“...

— Такий світогляд — перед такою авдиторією...—шепнув Остап Надї.

— Тихо, не заважайте... Слухайте, ось слухайте далї. Чуєте, що вона читає?

„...Так, жінка пориваєсь до працї і в можливости працювати поруч з мущиною бачить шлях до свого визволення. Вона хоче перестати бути забавкою, лялькою, квіткою для мужчини, або нянькою, господинею його дому. Вона хоче бути йому товаришкою самостійною, незалежною. Для сього їй треба розвивати ся духово, розумово. Для сього треба їй визволяти ся економічно. Доля жінки, здаєть ся менї, анальоґічна з долею робітника—пролетаря: пролетар ціле житє своє залежить від владаря — капіталу, жінка від владаря — мужчини. І визволеннє з під сього панування для пролетаря настане, як він розвинесь духово й розумово, як він виборе скороченнє робочого дня, більший спочинок; для жінки ж навпаки визволеннє тодї настане як вона розвинесь і виборе право на працю, на самостійний заробок, а значить і право на самостійне житє“...

— Се есдечка?—спитала Надя Стефку.

— Так.

— Розумієть ся есдечка, тому й може таке говорити. Але таких мало тут—вставив своє слово Остап.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Їх взагалі на світі мало, товаришу,—глянула на Остапа Стефка.—Але вони є, суть... затямте се собі.

Очі її сьогодня особливо блищали, коли дивила ся на Остапа, — так ніби йому щось сказати хотіли. Але не дивила ся на нього довго. Чого б мала дивити ся?

„...Пролетар і жінка—товариші"... дзвінко розлягав ся голос прелеґентки. „Визволеннє обох наступить в иньшім економічнім ладі, але той лад мусять собі вибороти... отже праця й боротьба, боротьба й праця. Жінка мусить стати революційним елементом...

— Тоді як вона властиво елемент реакційний,—не втерпів Микола.

— Ах, Миколо, не заважайте. Потім будете говорити,—нетерпляче озвали ся Надя й Стефка.

Недовго ще читала прелеґентка. Все підкреслюючи солідарність інтересів робітничої кляси і жінки довела вона до кінця свою думку. Оплески залунали, коли кінчила. Але плескала лише молодь. Поважнійші пані, не студентки, пані докторові, директорові та иньші „ові" позїхали.

— Їм бачте дивно все се слухати,—зауважила Стефка.—Як би щось про занятє жінок музикою, співами, ну ще літературою—вони б зрозуміли.. так, так, не дивуйтесь, товаришу Остап, жінки у нас все таки поступові... Але економічна боротьба—се не для них.

— Все се так, все се старі, відомі трюїзми. Коли иньший лад настане й доля жіноча змінить ся,—задумано сказала Надя.

— Так, так...—Стефка глянула на Остапа.

— Але поки се буде, хочеть ся все таки утворювати собі таке незалежне житє...

— Бачите, он там Славко й Юліян,—Микола вказав на двері.

— Теж прийшли жіноче питаннє розвязувати... — засміяла ся Стефка.

— Їм особливо треба, бо ще нежонаті, нехай з них вироблять ся гарні чоловіки,—серіозно зауважила Надя.

Розпочато дебати; крім пань, зголошували ся й пани, з усїх боків обговорюючи становище жінки та змагання її до самостійного житя. Надя стежила за промовцями, ловила слова дебатів.

Більшість пань сиділи, оглядали зачіски одна в одної, скоса кидали погляд на фасон сукна і одним вухом прислухали ся до дебатів. І здавало ся Наді, що не цікавить їх ні відчит, ні дебати, ні емансипація жіноча; здавало ся, що їм добре дуже в сих вузьких рамках житя жінки, матери та господині дому.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Вже скінчено,—опинив ся біля еміґрантів Славко.—Добривечір! А де ж товариш Хмара?

— Нахмарив ся й сидить дома.—А де ж ви свого Юліяна залишили?

— Пішов до пані прелеґентки на розмову. Знаєте, страшено цікавить ся жіночим рухом хлопець.

— Се знак, що задумав женити ся,—сказав мовчазний Омельченко.

— Можливо, товаришу. А, Юліяне,— метнув ся Славно в бік,— ходи до нас. Ну що ж там тобі такого цікавого оповістила пані Галина?

— Фемінїстом хотіла мене зробити...—привітавшись з усіма, відповів Юліян.

— А ви, значить, антифемінїст?—вчепила ся до нього Надя.—Стисніть руку Миколї...

—Ех жінки, жінки,—Микола махнув рукою.

— Ну ходім вже, бачте, люди розходять ся.

— Та вже звісно, за людьми й ми ходім, — вихопивсь наперед Панас.

Рушили. І всї разом вийшли на вулицю.

— Ще раннїй час,—сказала Надя. — Ходім до нас. Поговоримо.

— І що ви маєте з сим антифемінїстом балакати? — вказав на Юліяна Славко.

— Ну, він з Миколою балакатиме, а я можу з вами й товаришкою Стефкою.

— Та вже пізно, — Стефка глянула на годинник, потім на Остапа.

— А ходіть, чого там пізно,—Панас і собі припрохував Стефку.— От сї менї галичане...

— Галичане йдут вже, товаришу, йдут. Не гримайте вже на них...

(Далї буде).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ПЕТРО СТАХ.

З весняних настроїв.

Я і смуток мій.

Всю ніч зо мною сум болючий мій,
Сопутник-друг блукань моїх безцільних.
Нам весело у парі мовчазній,
Де-б не були ми—двоє нероздільних.
Та давить нас нудьга похмурих наших стін,
А книги сї—живої думки препарати—
Вже виглядом самим наводять сплін
І геть женуть з набридлої кімнати.
З портретів дивлять ся докором нам у-слїд
Славетних діячів померхлі очі.
Нас душить сміх... Ще мить — і пішохід
Вітає нас весняним чаром ночи.
Куди?.. Та все одно—аби звідсїль!
Ось нам шепоче дощ свою таємну казку,
Мов знахор той наврочений тамує біль
Або зашіптує уразку.
Блакітним сяєвом шипить ліхтар.
Бренять на вітах перли слїз весняних.
Проваллєм чорним нудить ся бульвар
І в пітьмі гасить спів мельодій ресторанних.
Схилившись до колїн, заснув візник...
Забувши присягу і обовязок,
Одну із фей нічних обняв городовик
І шепче їй про чар весняних казок.
Ображений у найсвятїйших почуттях,
На них наскакує ретельний
Дозорець-педаґоґ... Кричить: „Роспуста! Жах!“
І з подругою в кабінет отельний
Спішить спасти порушену мораль
Під регіт вулиці і глузування.
І тихо знов... Всесвітня етуаль—
Весна-красна—корить всїх співами кохання
(Проґрами їх не знають заборон!):
І старця, й буржуа, і простітутку.
І, повную чеснот, достойнїйшу з матрон...
Куди-ж подітись нам, мій любий смутку?
Ростанути в юрбі?... В душі пустій,
Де з почуттів засушених зробивсь гербарій,
Чи-ж викличем ми відгук весняний
Заснулих там чудово-ніжних арій?..
Світає вже... Спізнїлий десь автомобіль
Кричить назустріч дневі ревом пяним.
З кавярень віє пахом пряним...
Встає рожевий день. Ходімо й ми звідсїль:
Заснемо дома від турбот
Та, пригадавши свій громадський обовязок,
Поринемо в утворенне чеснот,
В які й останнїй ідіот
Не вірить у чаду весняних казок.

Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ІВАН ЧОПІВСЬКИЙ.

Чи надовго вистарчить мінерального палива?

В буденних відносинах між собою людскість не звикла звертати увагу на те, що буде не скоро після нас. Лише пекучий жах про те, що буде завтра—панує над усім! Коли за часів панування римської поганської культури лунав серед народу безжурний галас: „Хліба та вистав", то се гасло—віковічне в своїй першій частині—другу частину, під впливом часу і обставин, змінило на гасло—„знання". Отже, во імя останнього гасла, во імя правдивої впевнености в майбутню кращу будучину людскости, та виходячи з льоґічної сподіванки, що дітям нашим хоч десятого коліна лекше буде жити на сьому світі—цілі колеґії працьовників „правди і науки" досліджують тепер, яку можливу спадщину ми залишимо після себе нашим дітям?

На шпальтах нашого журналу я зачипав питанне про „запаси заліза на землі" (Літ.-Наук. Віст. 1911. т. II). Тоді я одмітив велике значінне підрахунку дійсних запасів заліза (залізних руд). Залізо зявлялось та зявляєть ся необхідним матеріялом для конструовання як немудрящого знаряддя перших людей, так і будовання сучасних велетнів машинного будівництва.

Друге питанне, також питанне першого розділу—се зясованне дійсних розмірів запасу мінерального палива (головне камяного вугілля) в земній кулі.

З ініціятиви XII міжнародного ґеольоґічного конґресу, виконавчим комітетом сього конґресу оброблені та опубліковані результати анкети про всесвітні запаси камяного вугілля. Кожна з держав власними силами робила досліди про стан сього дорогого скарбу, що переховуєть ся в нетрах її землі. Врешті решт ми маємо більш меньш дійсні цифри, на підставі яких матимемо спроможність зробити де-які висновки.

Більша частина відомих запасів вугля пристосована до північної половини земної кулі. Се й зрозуміло, бо північна частина має більшу площу землі.

Статистичні відомости виділяють запаси певної вартости—розділ I; непевної, та можливої вартости—розділи II та III.

Всесвітні запаси камяного вугля.

	Розділ I	Розділ II та III	Разом.
Европа	16.739	31.136	47.875
Азія	1.252	76.865	78.119
Африка	30	3.502	3.531
Америка	25.451	286.241	311.692
Австралія з островами:	249	10.155	10.404
Разом	43.721	407.998	451.619

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Як бачимо ми з сієї таблички — добре досліджених вуглищ мається лише 43.721 міліярдів пудів. Окрім сього ще налічують не певного та не остаточно дослідженого запасу коло 408.000 міліярдів пудів, себто 90 проц. всіх запасів.

Що до окремих держав, то запаси сї поділяють ся так:

Зеднані Штати Півн. Америки		234.350	міліярдів пудів.
Канада		75.352	„ „
Китай		60.780	„ „
Ґерманія		25 845	„ „
Росія	(Европ. . . 4.575 міліярд. пуд.) (Азіят. . . 10.675 „ „)	15.250 [1])	„ „
Анґлія		11.571	„ „
Австралія		10.108	„ „
Індія		4.823	„ „
Австрія		3.289	„ „
Франція		1.074	„ „
Иньші держави коло		12.000	„ „

Тепер, щоб зясувати собі можливі майбутні горизонти для камяновугляної продукції, зробимо невеличкий огляд сучасного та минулого її стану.

В 1912 році кожний мешканець вживав пересічно такі кількости мінерального палива:

В П.-А. З. Ш.	коло 287	пудів
„ Анґлії	„ 260	„
„ Бельґії	„ 203	„
„ Канаді	„ 201	„
„ Ґерманії	„ 170	„
„ Франції	„ 92	„
„ Австрії	„ 63,5	„
„ Росії	„ 12,5	„

Правда, тут треба додати ще де-які додаткові коефіцієнти, щоб мати спроможність робити які небудь висновки та порівнання. Річ в тім що в де-яких державах, особливо в Росії, вживають численну кількість дров як палива і в мешканнях і на заводах. Дрова, які вживають ся як паливо, ніколи не підраховували ся і тому культурний коефіцієнт вживання палива для Росії може бути значно побільшений, тим більше що сюди також не війшло число торфу, соломи, кізяку, які досить значні,

---

[1]) Число се виправлено по останнім даним, які подав весною сього року проф. Л. Лутугін.

Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

але, на жаль, цілком невідомі. У всякім же разї загальне число вживаного палива для одного мешканця Росії все-таки буде значно меньше ніж відповідне число для нашої сусїдки Австрії. Тут я мушу нагадати, що числа вживання одним мешканцем в державі палива, як і числа вживання заліза, цукру, книжок і т. и.—виявляють ся дійсними показчиками загального культурного рівня держави.

Тепер роздивимо ся як зростає загальна продукція мінерального палива в Росії, та у наших сусїд за останні 25 літ в міліонах пудів.

	1887 рік	1912 рік.	Зріст в проц. за 25 років.
З. Ш. П. Америки	6.250	27.798	345 проц.
Ґерманія	4,650	15.823	240 „
Анґлія	10.051	16.856 [1])	68 „
Австрія	1.334	3.002 [1])	125 „
Франція	1.299	2.519	94 „
Росія	277	1.904	585 „
Всесвітня продукц.	26.900	около 70.000	160 „

Таким робом в відсотках найбільш інтенсивно зростає продукція у Росії, далї в Америцї та Ґерманії. Останні держави одстають з розвитком продукції мінерального палива від середнього зросту загальної продукції, яка відповідає 6 проц. що року пересїчно.

Далї розглянемо, які запаси мінерального палива сховані в окремих частинах Російської держави, та в якому станї перебуває сучасна промисловість для сих частин держави.

Проф Л. Лутуґін у своїм докладї II Зїзду дїячів по гірничо-заводському дїлу та машино-будівництву, що відбував ся в Петербурзї весною 1913 року, подїляє запаси мінерального палива для Росії таким робом:

Царство Польське має 52 мілїярди пудів добре дослїдженого запасу та 152,5 ще недослїджених остаточно запасів камяного вугля. Разом 205 мілїярдів пудів.

Україна (Донецька округа) єдина на всю европейську Росію постарчає металюрґічний кокс. Тут добре відомі запаси—3416 мілїярдів пудів; ще недослїджених остаточно запасів—4270 мілїярдів пудів. Разом 7686 мілїярдів пудів.

Урал має вугіллє з великою кількістю сїрки та золи; через се він не здатний для металюрґії. Тому то уральська металюрґічна промисловість тримаєть ся лише на деревянім паливі. Запаси тут не більше одного-двох мілїярдів пудів.

---

[1]) Сї числа взяті для 1911 року. В 1912 роцї для Анґлії продукція мяного вугля трохи зменьшилась, для Австрії—не батато відріжняєть ся від продукції 1911 року.

Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Кавказ має надто мало вуглищ, здатних до широкої розробки. Запаси значно меньші ніж на Уралї. Пілмосковська округа налїчує великі, але тонкі шари камяного вугілля. Вуглї тут мають малу теплову здібність. Запаси розраховують ся в 61 мілїярд пудів.

В кращому станї знаходить ся Азіятська Росія. Величезній по площі та по богацтву Куднецькій окрузї (південь Томської ґубернї) надають значіннє не меньше як Донецькій окрузї. Тут здобувають гарне вугіллє, придатне для металюрґічної промисловости. Недалекі часи, коли Куднецька округа прийме до себе відповідну кількість мешканців, покриєть ся низкою залїзних доріг, притягне до себе відповідні капітали і там закипить як у казанї нервове, жваве та бурхливе житє промислової округи. Напевне Куднецька округа посилатиме свій кокс на Урал і тим самим оживить та піднесе уральську металюрґічну промисловість, яка тепер під впливом дужого розвою української металюрґічної промисловости значно підупала.

Запаси камяного вугілля в Куднецькій окрузї по приближним підрахункам лїчать ся в 762,5 мілїярдів пудів. Але безперечно ся цифра надто зменьшена, може разів в десять!

В Кірґізьких степах роскидано кілька значних вуглищ, наприклад Екібаґстуґське вуглище, але оскільки вони дужі—не підраховано.

Туркестан богатий лише бурим вуглем, який має тут місцеве значіннє.

Східний Сибір не має великих запасів камяного вугілля; головне бурий вугіль, який ледві спікаєть ся. Краще вугіллє має форму гнїзд. Найкраще вугіллє в Черемханській окрузї, де маєть се нїби коло 9000 мілїярдів пудів. Але до сеї цифри треба відносити ся обережно, як до не цїлком певної.

Богато бурого вугля знаходить ся в окрузї річки Лєни, але скільки його там—невідомо. Взагалї ся країна ще не хутко буде приєднана до загально-культурного житя держави.

Остров Сахалїн та Усурійська округа мають багато гарних вуглищ, які добре необслїдовані. Запаси вугля тут рахують в 61 мілїярд пудів.

Загальна сума запасів камяного вугілля для			
Европейської Росії . .	4575	мілїярдів	пудів, для
Азіятської	10675	„	„
Разом	15250	„	„

Росія держава континентальна; тому-то трудно сподївати ся, щоб в Росії коли небудь розпочав ся значний експорт камяного вугілля за кордон. Найперша та найголовнїйша задача в Росії се боротьба з просторінню (пространством). Лише при широкім розвитку залїзних та вод-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

них шляхів можливо буде сподівати ся, що національні сирі богацтва не будуть занедбані, а будуть використовані з зиском для мешканців. Инакше при ласкавій допомозі ріжних Продаметів та Продуголів завжде виникатимуть несподівано „чабунні“, та „вугляні голоди“, які вимогатимуть підвищення і без того високих цін на залізо та на вугіль.

В той час коли наша промисловість розвиваєть ся з надзвичайним темпом, тоді як країна має значні запаси власного мінерального палива, яке перш за все необхідно для раціонального функціоновання промислових предприємств, котрі обробляють та переробляють сирі продукти країни, коли країна завше нараховує значну кількість безробітного люду—в донецькій промисловій окрузі панує „вугляний голод“, а для пояснення „вугляного голоду“ здіймаєть ся галас про відсутність робочих рук!

Звичайно, антігиґієнічні умови праці шахтярів та низька заробітна платня сприяли тому, що в 1910 році холера розігнала шахтярів. Але окрім „фатума“, окрім пошести, тут ще знайдуть ся і иньші причини що до повставання „вугляного голоду“, який з часу холери 1910 року не покидає нашу українську південну промислову округу. Причини його—бажаннє власників вуглищ на відповідний капітал одержати певний зиск без риску. А для сього—необхідно уникнути вільної конкуренції. Отже і виникають, як гриби після дощу, ріжні „Т-ва для продажу“, головна мета котрих знищити вільну конкуренцію та реґулювати продукцію мінерального палива з вживаннєм країни так, щоб ціни на ринку не зменьшували ся нижче ніж потрібна з вище наведеної мети (високого зиску).

Але най штучно затримуєть ся вільний проґрес національної промисловости! Здоровий нарід, нарід що звик до праці, нарід який розвиваєть ся в напрямі самовизначення, нарід якого національна професія—сільське господарство, національне богацтво—сирі продукти землі знайде шляхи до утворення великої власної оброблюючої промисловости, не дивлячись на опікуваннє людей „капітал імущих“.

Деж вихід з сього стану, стану щорічного „вугляного голоду“? Тож для розвитку всякої промисловости — мало присутности сирих богацтв! Ще треба відповідного числа фабрик та заводів, які б обробляли ті сирі богацтва (ґуральні, цукроварні, салотопні, млини і т. и..). Тож відомо, що в наші часи механічну силу не заміниш силою чоловіка! Треба відповідної кількости машин. Для машин потрібні пара, електрика, паливо.

Дрова, вугіль—дорогі, завжди голод; соломою не натопиш, тай на иньше вона потрібна в хазяйстві, окрім того дерево треба берегти для иньшої мети. Що робити невеличкому хазяйству, яке має спромож-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ність само обробляти свої сирі продукти? Отже треба звернути увагу на иньші форми палива.

Я не маю на увазї доводити тут користність утилїзації так званого „білого вугля“, або енерґію падаючої води (водопади, пороги), вже через те, що Україна відносно бідна на сю енерґію, коли не рахувати Дніпра з його порогами.

Значно більшу користь буде мати для промисловости так званий „сирий вугіль“—торф.

Торфу на Вкраїнї—сила, особливо на Волинї, Київщинї, Полтавщинї та Чернигівщинї. З торфу добре можна готовити торфяний кокс, який піде на паливо навіть у паровози на залїзницю, не кажучи вже про те, що сухий торф є вже добре паливо, здатне для паровиків на заводи та для вживання в хатнїх пічках. Але користують ся торфом тепер мало, хоча здобуваннє торфу обходить ся відносно не дорого. Тепловий ефект торфу характеризуєть ся числом його середньої теплової здібности, коло 3000 кальорій у середньому (для камяного вугля=7500 кальорій).

Ще одна форма палива для України може мати не тільки в будучинї, але і зараз, важне значіннє. Се—бурий вугіль (лїґніт).

Бурий вугіль—третичної формації зустрічаєть ся на Київщинї в Звенигородському, Черкаському та Чигиринському повітах, на Волинї—коло міста Кременця, на Херсонщинї—коло Єлисаветграда.

Теплова здібність бурого вугля од 2000 до 6000 кальорій, в середньому (по Бунґе)—4781 кальорій.

Кременецький бурий вугіль добре пресуєть ся й належить до роздїлу цупких бурих вуглїв, здобуваєть ся в великих кавалках чорно-бурого колїру. Шари вугля в багатьох місцях виходять з під землї просто на поверхню, особливо в долинах та в балках. Кажуть нїби вперше сей вугіль був знайдений Чехами кольонїстами. Запасів кременецького бурого вугля нараховують на пів мілїярда пудів. Сей вугіль розробляв ся в 1894—1902 роках по цїнї 3,5—6,0 копійок за пуд.

Катеринпольський бурий вугіль Звенигородського повіту розробляв ся в 1871—1897 роках. Дужий шар вугля, завтовшки 8—13 арш., лежить серед піскового ґрунту. Тому-то його трудно розробляти. Шар сей знаходить ся на 15 саженях від поверхнї. Цїна одного пуда вугля виносила 3—4 копійки.

Журовський бурий вугіль (Черкаський повіт) розробляв ся лише в 1871—1877 роках. Шар вугля завтовшки 9,5 арш.

Отже тут ми бачимо, що місцева гірничо-заводська (камяновугільна) промисловість загинула ранїйш, нїж могла бути використаною вповнї. Які причини тому? Бурий вугіль, хоч і не стільки теп-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лородючий як камяний вугіль з Донецької округи, все-ж цілком здатний як до вживання на цукроварнях, ґуральнях і иньших заводах, так і до хатнього вживання; до того-ж він і значно дешевший і через те цілком може витримати конкуренцію з дровами та з камяним вуглем!

Ось і причини: брак грошей у предприємців—перша, брак широкої енерґічної ініціятиви у власників копалень—друга, не попалили ще всїх лїсів—третя, та брак шляхів, себто дешевого транзіту—четверта. Бурий вугіль, як і бідні волинські залїзні руди — се буде невеличка спадщина, яку ми, за браком відповідних сучасних сприяючих обставин, цілком несвідомо залишимо своїм нащадкам.

Тепер менї зостаєть ся ще зясувати родинний звязок між всїма трьома видами палива, про яке попереду була мова: торф, бурий вугіль, камяний вугіль. ....„Колись та десь на землю впав соняшний промінь, але не впав він на неродючу землю, впав він на зелене стебло пшеничне, або, краще мовити, на хльорофілове зерно. Вдарив ся соняшний промінь об се зерно, тай погас, тай перестав бути світовим промінем, але не щез. Він лише загубивсь на внутрішню роботу, він розірвав внутрішнї звязки між частками вугля і кисеня, які складали молекулу вугляного квасу“.

„Сей увільнений вугіль зєднуєть ся з водою та дає крохмаль. Крохмаль перероблюєть ся в цукор, який може розчиняти ся в водї. Цукровий розчин робить довгу подорож по рослинним стеблам та наприкінцї одкладаєть ся в зернї в формі крохмалю або в формі клею“.... (К. Тімірязев—„Жизнь растеній“).

Але не всяке зерно, не всяка стеблина йде на їжу чоловікови або звірюцї, щоб перетворити ся потім в нерви і в мускули. „Всяк злак на користь чоловікови“, але не всї злаки використовують ся чоловіком до щенту тепер. Чим не скористував ся чоловік зараз, те природа ховає для нього в запас.

Істнує багато низьких місцевостей, болота, тундри, вогкі місця, на яких влїтку виростає буйна та пишна рослинність. Вся ся рослинність що осени засихає та помалу впірнає в воду, в болото. Сї рослини починають потрохи гнити, перегній нового року покриваєть ся зверху новим шаром вмерлих рослин і через се спрасовуєть ся що раз більше кождого дальшого року. Врештї решт ми маємо темне або буре пухке та спутане болото, покрите водою, дно якого складаєть ся з відносно ще мало запінивших ся рослин—се молодий торф. Він завжди складає верхнї шари торфяного болота.

Торф розвиваєть ся в тих місцевостях поміркованого клїмату, де збираєть ся та застоюєть ся вода, через те що під стоячою водою, через недостачу кисеня, рослини не мають спроможности згнити до кінця,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

як се що разу помічаєть ся на поверхні сухої почви. Найкраща температура для формовання торфу 6—8°.

Формованнє нових торфяників можна помічати часто ще й в наші часи.

Але коли такий торфяник було занесено землею або піском або мулом, завдяки ріжним ґеольоґічним процесам, то продуктом вікового злежування під тисненнєм тяжких верхніх шарів землї зявляєть ся вже мінеральний вугіль, спочатку бурий вугіль—більш молодий, а потім камяний вугіль, антраціт, та наприкінці ґрафіт. Останній—є найстарший член такого родинного кола:

торф
бурий вугіль
камяний вугіль
антраціт
ґрафіт.

Таким робом камяний вугіль є твердий мінерал та виявляє з себе решту рослин, які витерпіли ріжні хемічні зміни на протязї довгих віків під тисненнєм важкого шару землї. А тепло, яке добуваємо ми при процесї горіння вугля,—є перетворена соняшна енерґія, яка десятки або сотні тисяч років тому назад була зловлена рослинами. Рослини встигають зловити лише коло 1% всеї соняшної теплової енерґії, яку посилає сонце на землю (по Бекерелю).

Для порівнання теплової здібности всякого палива наведу таку табличку, де теплову здібність камяного вугля принято=1.

Камяний вугіль	1,00
Кокс	0,86
Деревянне вугіллє	0,77
Бурий вугіль	0,58
Торфяний кокс	0,59
Дрова	0,39
Торф	0,33

Хай вибачить менї шановний читач за невеличкі екскурсії, які менї довело ся зробити і в обсяг історії, статистики і навіть природознавства. В дальшому він впевнить ся, що до всього сього мала ся рація.

Перейдемо тепер до самого головного, до підрахунків—оскільки-ж коштовний, оскільки великий скарб палива залишає минулий 1913 рік нам та нашим нащадкам? Тож вся моя попередня вступна розмова мала метою викликати в читача подібне запитаннє, тож і я собі поставив метою вирішити се цікаве питаннє!

Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Як що рахувати всї непевні, та можливі запаси вугілля, як певні—себто рахувати число 451.619 міліярдів пудів камяного вугілля цїлком реальним, та приймаючи, що щорічна продукція камяного вугілля зростатиме на 6%, то всїх сих запасів вистарчить лише на... 215 років. Най ми припустимо, що щорічне збільшеннє продукції буде лише зростати на той відсоток, на який вона зростала за останнї два роки—приблизно на 2%, що в дійсности майже неможливо, тодї запасу сього вистарчить лише на 430 років. Наприкінцї, припустимо найбільш песимістичний випадок, коли продукція здобування вугілля тай вживаннє вугілля зовсїм не буде збільшувати ся,—але се означає віковічний анабіоз, віковічну відсутність проґресу—тодї запасу мінерального палива вистарчить на... 2450 років, але таке припущеннє—absurdum est. Що се означає? Се-ж якийсь кошмар! Ми добре знаємо, яку культурну вартість має в нашому сучасному житю паливо! Не можна сподївати ся, що щорічний приріст лїсу покриє всї необхідні і культурні потреби людскости. Тож наприкінцї ми ще умисне не розрахували збільшення трати палива на збільшеннє загальної кількости людности. А відомо, що кількість людности на землї зростає в великім відсотковім відношенню. Не дармаж метою кращих з сучасних людей є сінтези зменьшення шкідливого впливу ріжних бактерій та бацїль на орґанїзм чоловіка. Вони разом з сим працюють над віковічною думкою—зробити орґанїзм чоловіка більш тривалим проти смерти!..

„Паливо — каже Д. Менделеєв, — як і наша одїж, як і наші будинки робить ся річею загального вживання... Паливо спокон віку і надовго було і буде найважнїйшим засобом до господарювання над природою вже через те, що паливо тримає в собі схований або хемічно звязаний запас світової енерґії. Паливом користують ся не тільки за для здобування тепла, не тільки для де-яких промислових предприємств, але в XIX (та й в XX—скаже автор) столїтю воно є головний чинник для здобування всякої механїчної сили, для залїзниць та для пароплавів“...

Правда, в сї розрахунки в більшости не увійшли запаси бурого вугілля (напр. бурий вугіль Правобережної України),—але таких запасів небогато, то й мають вони лише місцеве значіннє, як допомога для місцевої, головно сїльсько-господарської промисловости.

Правда, в сї підрахунки зовсїм не входять запаси торфу—„сїрого вугілля“—але чи стільки дужі вони, щоб покладати на них великі надії?—Нї, і запаси сїрого вугля, і запаси бурого вугля, як і запаси лїса мають лише місцеве додаткове значіннє.

Де-ж вихід з майбутнього траґічного стану? Як затримати 99%

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

(хоч не всї!) соняшної енерґії, яку наш ласкавий батько-сонце посилає на улюблену землю?

В сьому напрямі ще багато незробленого. Тут маєть ся широке поле для продуктивної діяльности спільним силам фізика, хеміка, та технїка... Відомі спроби покійного професора П. Лебедєва над тисненнєм світового проміння—одкривають широке поле для оптимістичних думок і мрій... Не далекі часи, коли ґенїй чоловіка запряже світовий промінь,—котрий до сього часу був вільний як дикий кінь, накине на нього довгу шлею та міцний недоуздок, тай за згодою ласкавого сонця заставить його працювати на користь чоловікови! Тож працюють тепер вітер і вода—прояви тієї ж енерґії соняшного проміння—вірно, слухняно та покірно волї чоловіка.

Будемо-ж весело дивити ся на будучину; хай ми тратимо скарби, які заготовила нам ненька природа! Хай ми сиротимо їх—аби не дарма! Будемо-ж певні, що одні ознаки можливости кінчення запасів мінерального палива, до якого, нема куди правди діти, звикли ми,—викличуть утворення нових форм що до користування енерґією сонця! Ранїйш коли чоловік був на перших ступнях культури—ненька-природа думала за нього; тепер — він є цар природи, та й думатиме сам за себе і за всїх.

Отже, здаєть ся, я довів свою думку до кінця. Але ще менї хочеть ся викласти тут ще де-які свої підрахунки відносно близької майбутности, якої можна сподївати ся для гірничо-заводського півдня України.

Попереду за для того, щоб довести свої тезіси, наведу ще одну табличку, яка-б яскраво посвідчила читачови про стан нашої камяно-вугільної промисловости відносно цїлої держави.

	1894 рік	1912 рік	Зріст в % за 18 років.
	мілїони пудів.		
Донецька округа . . .	295,9	1.304,6	340
Королївство Польське .	204,7	394,5	93
Урал	17,1	57,5	236
Підмосковна округа . .	11,9	13,8	16
Кавказ	1,8	4,3	140
Туркестан	0,8 [1])	6,0	650
Західний Сибір	1,4	43,2	3000
Східний Сибір	1,2	80,0	6600
Лївобережна Україна .	0,75	—	—
	534,9	1.904,5	250

[1]) Для 1893 року.

Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Продукція у Сибірі зростає надзвичайно. Але се й зрозуміло,—бо Сибір лише починає економічне житє з часу проведення великої сибірської залізниці. Чим більше буде залізниць, тим темп розвитку гірничо-заводської промисловости ще довго триматиме такий високий відсоток загальної продукції (як 20% пересічно за останнє десятиліте у цілім Сибірі).

Продукція Царства Польського, Уралу є вже більш меньш визначені. Збільшеннє в сих округах буде що далї лише невеличке. Зостаєть ся лише Доненька округа, яка майже цілком лежить в межах України і тому майбутній розвиток її для нас особливо цікавий. Середній процент щорічного зросту продукції Донецької округи за 18 років—19%. Збільшеннє продукції 1912 року над 1911—8%.

Коли рахувати запаси Донецької округи=7686 мілїярдів пудів вугля, та щорічний зріст лише 4% (нарочито вдвоє меньше проти збільшення продукції останнього року—для більшої правдивости підрахунку), то всего запасу вистарчить на 220 років, не більше, та й то при оптимістичних підрахунках.

Так, коли по сїй схемі підрахувати запаси мінерального палива для цілої Російської держави, користуючи ся лише 4% пересічного щорічного збільшення продукції мінерального палива — запасу вистарчить не більше як на 220 років. Більш правдиве припущеннє—вже років через 100 при сучаснім станї техніки наші нащадки матимуть неприємність через недостачу мінерального палива.

Звідси також виясняєть ся, яку важну ролю відогравае та відограватиме увесь час Донецька камяно-вугільна округа в житю держави!..

Хай-же живе, розвиваєть ся, та завчасу продуктивно працює могутній ґеній чоловіка на свою власну користь!

Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХАЙЛО ЖУК.

Тілько встати.

„Я знаю, з лицем, що знівечене зненавистю, ти будеш казати, як тобі було гидко бачити моє кохання, коли твоє кохання до мене застигло".
„Юлїян і Маддало".
Шеллї.

З давно минулого снить ся менї картинка мого дитиньства...

Глибоке—глибоке небо... Блїдий серп місяця різко виділяєть са на темному тлї, безлїч зірок і скажений холод—така сїчнева ніч. На ріцї, біля полонки, полоще білизну жінка. Одноманїтні гуки пранника різкі, як світло місяця, як холод. За річкою довге і темне пасмо—плавнї, а за ними де-не-де блимають вогники серед нїмецьких кольонїй.—Такий правий берег, а лївий ще похмурнїйший, ще менче видно: скелї, скелї і скелї... По тих скелях, то збігаючи в долину, то видряпавшись на самий шпиль, розкидан хатки, де також здрігаєть ся світло по вікнах. І видаєть ся, тої якесь військо насипало перепону, засїло за неї і, чекаючи на ворога, мовчить. Тихо, тихо... іноді від морозу лусне лїд, по цїлій ріцї тодї застогне, озветь ся темне пасмо плавнї, покотить ся скелями луна, мов филї, і змовкне.

Ляп, ляп, ляп!—відраховує пранник.

Сніг якось фантастично рефлексує від місяця; грають мілїонами роскішні цяточки на чудових шатах зими; навколо ж місяця—здоровезне світлине колесо і рухаєть ся, мов живе. Невже є які иньші світи, крім сього? Невже є ті голосливі, рухливі міста, ті великі скорботи і болї, ті пориви творчої сили? Нї, тут так порожньо, так сумно і самотно, що така думка видаєть ся химерою. Світ помер... Чуєш?

Ляп, ляп, ляп!

Се вбиває хтось останнїй, хтось непомітний,—се він вбиває цвяхи у домовину.—

Ляп, ляп, ляп!

А кісточки в пальцях ломе до божевілля, а в голові туман утоми і сну, а полонка визирає страшно, наче „чоловічок" безпросвітньої безоднї.

— Горпино! Горпино!—стиха гукає голос.—Немає... Певне з річки ще не прийшла—балакає далїй.

Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Бабуню, ви спите? А менї страшно сидїти самому... так тихо-тихо... Я боюсь...

— Зараз, дитино, мама з річки прийде, постелить тобі на печи люлї...

— А-а!..—стогне стара й темна купа біля стїнки рухаєть ся, видно обертаючись на другий бік.

— Бабуню! А чого той місяць до мене лїзе?

— Який місяць?

— А он на долівцї.

— А то він світить крізь вікно.

— А чому, бабуню, він спершу не світив крізь вікно? А коли ви заснули—стрибнув з вікна на долівку, а по долівцї дальше й дальше, аж до мене, до лави... Я вже й так у куточку сиджу... Я ж його не займаю!.. Бабуню, ви спите?

— Нї, дитино!

— Я до вас піду?

— Йди.

І з лави, з темного кутка, наче водяник з таємного дна, зістрибує хлопчина; йде, але на хвилину спиняєть ся в тому місцї, де на підлозї відбиваєть ся вікно. Він пробує ногою наступити на перехрест рами, але тїнь все зверху ноги; тодї він пробує совати ногою назад і вперед: його цікавить, як темна смужка бігає по нозї. Знову не чуючи нїякого голосу—лякаєть ся.

— Бабуню, ви спите?

— Нї!

— Я піду до вас...

— Йди... А-а!—знову стогне стара.

— Чому ви так часто стогнете, бабуню?

— Болить менї дуже... А-а! Боже мій, Боже!

— А де я коло вас сяду?—питає хлопчина, надходячи до хворої.

— Сїдай у ногах, та не товчись дуже.

Хлопчина йде до бабунї, сїдає на ліжко, мовчить хвилину, але не чуючи голосу—йому стає знову страшно.

— Я ж не товчусь бабуню... А чому ви свічки не засвітите?—питає він, беручи в руку свічку, що лежала на ослонї біля ніг.

— Не треба, у хатї і так видно.

— А з чого ся свічка зроблена?

— Не знаю.

— А можна її їсти?

— Нї.

— Чому?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Бо помреш.

Настає мовчанка. Крізь вікно тихо, разом з місячним проміннєм, вступає біла постава. Великі рожево-зеленкові крила зігнули ся під стелею і лягають на долівку аж до ліжка. „Се янгол —думає хлопчина,—про якого мені оповідала бабуня, святий янгол!..“ На грудях його лищить ся і міняєть ся ріжними кольорами невеличкий хрест. Він ласкаво усміхаєть ся і рукою запрошує до себе хлопчину. Хлопчина боїть ся і не може одвести зору од явища; по хвилині, так же тихо, закликаючи з собою хлопчину,— янгол зникає.

— Бабуню, був янгол... з хрестом... і мене кликав.

— Ні, дитино, се тобі увижаєть ся. В хаті немає нікого... а що з хрестом помру я мабуть скоро,—додає вона я якимсь щастєм у голосі.

Знову тихо, але по хвилї хлопчина починає хліпати, а потім плаче.

— Чого се ти плачеш?

— Свічку їв—ледве вимовляє він крізь сльози,—зараз покуштував.

— Ну?

— І помру...—Тут починає плакати ще більше.

Чути як відчиняють ся сінешні двері і хтось входить до кухні; порається там хвилинку, а далій, хухаючи в руки, вступає до кімнати.

— Цить! От і мама прийшла... Цить, не плач!

— А чого він, мамо, плаче?

Стара переповідає, як воно стало ся.

— Ходім краще спати!—прослухавши каже мама.—А то ще треба грубку напалити: холодно на дворі, то і в хаті не помилує.

Хлопчина, хліпаючи, йде за мамою в кухню.

— А-а!—стогне стара.—Боже мій, Боже!.. Ти, Горпино, не палила б сьогодня грубки: вже пізно, а тобі о шостій на фабрику. А-а! Лишенько моє.

— Треба, бо дуже холодно—відповідає голос вже з кухні.

Тихо. Певне заснули і стара і хлопчина; в сінях кілька кулїв соломи і залїзна ключка, якою смикають солому з стіжка. Перед грубкою сидить темна постава жінки і пхає туди солому; по рухам видно, що змучена дуже. Вороже, червоне світло бігає зайчиками по цілих сінях. Видно, що жінка починає засипати... От вже цілий корпус схиляєть ся на куль, що лежить поруч. А грубка сміеть ся яснійше і яснійше. Вже стає видно і ляду на горище і

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

павутиннє по кутках. Білі стіни яснїють, ніби здивовано розплющуючи очи, а грубка вже починає лизати куль, який лежить біля жінки. Дим, ніби переляканий, лазить по стелї, спускаєть ся по стінах і ніяк не знайде місця, куди б можна сховати ся. Фіґура жінки не рухаєть ся, тілько груди дихають важко, та напів откриті уста малюють на лиці утому, утому страшну, що обертає чоловіка у камінь. А грубка сміеть ся і ненажерливим язиком чипляє спідницю...

Така картина з мого минулого, страшний сон житя. Я й досї не знаю, як вона прокинула ся в пору і дала собі раду з вогнем... Краще буду викликати иньші картини, картини лїта, минулого щастя і мрій.

Неможлива спека; небо безхмарне і безбарвно нависло над землею: зовсїм немає тої глибини, що так приваблює очи весною; рослини опали, забруджені пилом... У хатї позанавішувано вікна старими ватяними ковдрами, які дають фантастичні плями — темні грудочки вати і світлі місця, де просвічує матерія. Я лежу на підлозї і дихаю приємною прохолодою; у моїй голові снують ся мрії, богато мрій. Тілько встати і піти, а там все можна виконати в одну хвилину. Тілько встати.

Я не встаю.

Проходить година, більше, а я думаю багато, так багато і такими чарівними для себе картинами, що аж заплющую очи од задоволення і для того аби яснїйше виступали мої думки. І вони виступають цїлим натовпом, безшумні, як у ясному сонцї ті маленькі мушки над головою людини. З самого малку я навчив ся мріяти, хоч вдача у мене була така, що я потрібував слухача, з яким би міг поділяти свої фантазії. Слухачів у мене не було... Були, правда, старші, але вони так заняті своєю працею, що їм нїколи слухати мене... І трапляло ся тілько так, що з ними я зустрічав ся на тому ґрунтї, коли зроблю яку шкоду. Спрацьовані і бідні люде дуже суворо карають дїтей за кожну провину... Збила ся шклянка, а шклянка се є частина того важкого недосипання і поту, які капля по каплї виснажують потрібні сили. І вибють за ту шклянку... Але як вибють, що після того я, малий, бажаю померти, шлю всї відомі менї проклони на їхні голови і жорстоко—в свою чергу—у мріях караю моїх мучителїв. Се, звичайно, мало допомогає і тодї тихцем, зловивши кота або собаку, починаю їй дошкуляти. Побачуть випадково старші і крізь зуби злїстно цїдять:—„І де воно взяло ся—такий виродок. Сказано, як уродить ся біс, то хоч вибий увесь лїс; лїс буде лїсом, а біс—бісом“. І на

Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

доказ, що вибивають ліс—крутнуть знову добре за вухо, а коли запротестую, то так блиснуть гнівом очи, так простягнеть ся рука, що мимоволі тіло моє витискає жалісний крик.

— Я не буду!.. Я ніколи-ніколи не буду, голубонько!..

Таке було на протязі усього дитиньства.

І зробив я тоді в середині власний куток; повигортував усе відтіля, що може збогатило б душу і утворило пізнійше цільну людину, а замість того понаносив туди всього непотрібного. Я зрозумів дуже вчасно, що т у т можна робити все, аби воно не стало відомим тим, другим... Вигода от сього була мені ясна і я полюбив усе таємне. Досвід мене переконав, що виконувати щ о с ь дуже трудно, а часто й і неможливо... Тому краще мріяти. У думках все дозволено і немає тут ні сорому, ні віку, ні фізичної сили. Звичайно, що в своїх мріях, коли ніхто мене не бачив, я фантазував так собі... Але переважно всі мої фантазії складали ся з того, що я велит і що як кожний велит я не маю ні в чому перешкоди. Справедливости не треба, жалощів—тако ж непотрібно, хіба для власної насолоди. Тому—знову по більшости—усе було мною покривджене. „От сьогодня ти гарний хлопчина!“—казали мені дорослі, коли зверху я був улесливим, прислужливим, та без власної волі. І боячись бійки—я обминав свої дні так, щоб вони не будили людей проти мене. Там, де люде зовсім нічого не мають, їхні діти ростуть, як і кожна рослина... Відповідно погоді і її змінам вони пристосовують ся до житя; відповідно перешкодам—вони навчають ся їх обминати. А найгірше було моє становище—границя між старцівством і міщанством. Тут уже люде мають щось своє, свою якусь власність, хоч воно і нагадує смітник, але привязує більше, як міцний ланцюг. В такому житю важний поганий фікус у обдрипаному вазоні, комод, що більше подібний до всього, як до комода. Кожна маленька ганчірка має кольосальну вагу. Нехай робить ся у світі, яка там хоче неправда, нехай плаче добра половина людей, але протестувати не можна, бо одберуть рідний смітник, закинуть ганчірку.

Іграшки мої теж складали ся з таких річей, як і все навколо. Непотрібні коробки, шматочки дерева і все те, що тілько можна знайти де збитим або поламаним наполовину. Я жив у мініятюрі житєм моїх родичів. Навчав ся кохати смітник, боронив кожний уламок од напастників-хлопчуків, щоб вони мені не забрали мого скарбу... Я ревне плакав за шматочком кольорового шкла і байдужно міг проміняти якусь нову іграшку на купу папірців нічого не вартних і зовсім мені непотрібних. Я повторю-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вав споконвічний міщанський закон дрібного власника. Повторював несвідомо, як кожна дитина повторює еволюцію всеї людскости од дикуна до сучасної людини.

Малюнок:

Коли що я розломлював ще більше — наприклад поламану уже гармонію,—а те бачили мої дорослі, то після ляпаса менї, вони брали в руки доламану мною річ і сердечно промовляли: таке воно ще гарне, а ти псуєш... У, поганий!

Згадую ще те, коли менї купували щось нове: те нове давало ся менї тілько під доглядом старших по великих святах і забавляючись з ними я себе почував наче багатим паничем, до якого трудно й приступити. Не дивно, що од такої іграшки менї було вкучно і я залюбки повертав до свого смітника. Даючи в третє менї нову забавку старші казали: бач як воно добре виглядає, а все через те, що не трапляє в твої руки без нас. Виростеш, навчиш ся добре обходити ся з такими річами, то подякуєш нас за те саме.

Я так і не встиг подякувати моїх дорослих. А до міщанських принціпів призвичаїв ся цїлою душею.

Надімною панували цїлий час і через те, коли була менї яка змога, то я так само намагав ся виявити свою владу. Неслухає мене наша собака і я побю її, не слухає кіт—вибю й кота, далїй такі самі спроби над другими дїтьми і все не тому, що менї справдї чогось треба од них, а просто так. Починаю без злости примушувати собаку стояти на заднїх ногах і спершу знаю цїль, чого я хочу від неї. Але коли вона не слухає, то починає зростати бажаннє влади, затемнюючи повільно і саму цїль. Тодї вже бю за те, що намагаєть ся укусити, що одвертає морду у якийсь иньший бік, за те, що просто хоче втекти від мене. І все те робить ся таємно, у кутку, де не може бути переслїдування проти мене.

На самотї, або серед поламаних покидьків; у мріях або у обминанню чогось недозволенного, яке тягом висить, як зла доля над моєю головою, минають дитячі днї. Всього бояти ся і всього бажати. Чекати вечера, щоб заснути з мріями, які б доповнили цїльність моєї душі. І все таки вони— мрії—моє минуле щастє, мої золоті днї.

Менї тодї може десять, а може й дванайцять лїт—не більше.

Знову така сама спека... Тілько не там вже, де я лежав дитиною на підлозї і дихав прохолодою на пів затемненої кімнати. Спека—в другому, далекому місцї. Вікно просто у садок, де богато молодих рослин. В хатї немає нїяких меблїв, бо саме їх пе-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ревозять і то не мої, а випадкові, що дають на час у найми. Я положив ся долї і чекаю. І менї видаєть ся, що разом зі мною положив ся чорний смуток, обхопив мене у свої обійми і зазирає своїми очима у мої очи. Страшно дивить ся на мене і відома менї його таємниця, але я бою ся її пізнати... По що? Не треба!.. Я не хочу нічого знати. Менї зовсїм байдуже твій погляд, твоя безодня, твої страхи на людей.

„От так і поховають разом зі мною",—знову темний полиск безоднї, ті таємні іскорки, те особливе зоряне небо, що стрибає перед очима, коли втрачаєш притомність. Надімною низенька стеля, голі, покривляні стїни і вузенька форма кімнатки, вузенька і довга, що в перспективі закінчена вікном. „Наче труна"—проходить думка в голові. Думка проходить і тілько злегка зачіпляє моє зрозуміннє того, що людина уявляє собі під словом „труна". Не дивлячись на те—стає так страшно, так невимовно жалко чогось, і ще більше тодї почуваю Того, що поруч зі мною положив ся на підлозї. Та знову виступають мрії—далекі, знадливі і я охоче заплющую очи, щоб ловити хоч зовнїшні форми мого щастя, яке могло б і бути і яке ще може бути. Тепер у такі хвилини виступає вона—якась невідома, але дуже ніжна до мене... З маленькими руками, з блискучими зорями очей, з устами, що грають щасливою усмішкою надлюдського екстазу... Вона, що підхопила мій образ, замкнула його в собі і тепер цїлий світ зник для неї, бо вона дивить ся в середину, туди де живе мій образ. У неї таке тоненьке волоссє на голові і таке воно пухнате, з таким золотим пилом, що то вже не волоссє, а світляна пляма... Зелений лен із синими квітками буває таким шовковим, коли хвилюєть ся од подуву легкого вітру серед чаду лїтнього дня. Я розглядав усе, наче мінїятюру чудової роботи і давнього часу, де намальовано моє щастє так реально і такими благородними фарбами.

Знову день, тілько після спеки, що закінчила ся громом, бурхливими громадами хмар... Наче клубками зчепили ся гадюки і з напругою, з шаленою лютістю утворюють небо зла над потемнївшою землею. В такий самий день, тілько у вечері—я випив першу весїльну чарку під гучні викрики: „Гірко!" Цїлував ся прилюдним поцїлунком і нікого й нїчого не бачив, крім своєї коханої. Тепер моя мінїятюра стала справжньою жінкою і вже нїколи не прийме вічно одмінної форми в моїй уяві. Менї було жалко і сумно. Наче то була не весїльна парада, а щось дуже траґічне, щось таке страшне, чого нїяк не можна буде одвернути, нї направити, нї знайти під небом і під землею. Вона скинула одяг старовини і

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

носить модні обтягнені спідниці... Вона—і та і не та, що бажає моя істота. Все змішало ся у хаотичний безлад.

Я не помиляв ся, коли уявляв собі, що вона (моя фантазія) підхопить мій образ і вже не зможе дивити ся навкруги—тілько у середину власної душі. Спершу так воно і було.

Але от екстаз зробив ся отрутою.

Проминуло кілька місяців, як одна хвилина.

У неї був такий вигляд, наче вона пішла на самогубство, проковтнула яду і в захваті чекала солодкого кінця. Почало болїти, очи глянули поширеним жахом навколо, захотїло ся виплюнути, видерти той яд із середини, але вже пізно... Тодї зросла у неї лютість до мого образу—отрути. Доволї було, щоб я розгнївав її чим, як очи у неї починали світити ся особливим призирством до мене. Я сам не знаю, як воно стало ся, як не знаю всього, взагалї, що мене зустрічає в житю. Спочатку блискали непомітні іскорки, але нашвидку ми їх припиняли поцїлунками доти, доки мали змогу глянути знову чисто, без тих свідків-думок, які заважали нам в такі моменти отверто дивити ся одне на другого. Нїколи я не забуду рішучого моменту: вона випросталась передімною зовсїм чужа. Повела на мене поглядом уже не криючи своїх думок—і, трохи зморщивши повіки, гостро дивила ся на мене. Я спочатку розтеряв ся—наче малим, коли зроблю було яку шкоду—і серце моє сильно застукало в грудях. Моє міщанство заважало порвати одразу, залишити смітник...

Наляканим тоном я промовив:

— Чого ти так дивиш ся на мене? Яж не мав заміру зробити тобі неприємність.

У відповідь менї тілько той самий погляд. „Що я таке зробив, через що я прохаю вибачити мене“ — проходили думки у голові. Разом я почув непереможну течію в серединї, ту саму, що часто примушувала мене забувати цїль і необхідність данного моменту.

— Чому ти не відповідаєш?

Знову той самий погляд. Тілько одійшла спиною до столу, сперла ся руками об краї і усміхнула ся, властиво розтягнула уста, як до усміху, але вони більше нагадували натягнену тятиву в лукови. Се було у вечорі і за нею стояла моя лямпа, накрита зеленим абажуром. Я кілька разів перейшов ся по кімнатї, але всюди почував її погляд на собі і щось холодне в грудях, де як у тоненьку кригу калатало моє серце. Нїчого не було особливого щоб могло так збентежити людину, але я почував кінець... Я на-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

че в перше побачив мою хату, наче в перше відчував світло од лямпи — все було таке особливе, ненатуральне, підняте на найвищий пункт якогось чужого світу. Я лишив ся самотним і все ворожо настроєне проти мене. Те, до чого я перед хвилиною доторкував ся руками, тепер зїдливо стежить за мною. А серед того всього вона мовчить і своєю мовчанкою тягне з мене слова обридливі, погані, шалені, які можуть містити ся тілько в голові божевільної людини.

— Чому ти не відповідаєш?—знову запитав рішуче, але вже такий напружений, що був готовий на всяку дурницю.

Відповіди не було.

Тоді почав говорити до неї, але так добіраючи фрази, як добре знайома людина, яка знає, де уколоти і що найбільше болить. „Невже на те пізнаєш людину, щоб потім знати всї дефекти". Я навіть не сподївав ся, що знаю таку масу її уємних сторін. Ніколи я свідомо не виловлював чогось негарного, а навпаки старанно ідеалїзував, старанно творив свою богиню зі всього найкращого. Тепер виявило ся, що я знаю богато негарного, богато такого, що ображає мене до найглибших почувань моєї душі. Де воно взяло ся? Я говорив щиро і влучно, наче за увесь час спільно перебутих місяців тілько і робив, що досліджував її характер. А вона мовчки червонїла, поки не сїла на канапу, та не затулила вуха маленькою подушкою, прилїгши на боковий валок. Се мене найбільше вразило. Я, мов божевільний, скинув подушку до долу і схопивши за руки Олену почав вимагати:

— Скажи, чому ти нічого не відповідаєш?

— Ідіот! — жахливо і з призирством кинула вона до мене. — Я тебе ненавиджу з цілої душі. Ти все моє житє поломив... Ідіот, ідіот, ідіот!

Голос її був якийсь не той, що я знав на протязї нашої знайомости і спільного житя. Вона незнала, що їй сказати ще більше і всю силу свого переживання вкладала в одне слово. З надзвичайною для себе силою я шарпнув її за руки і поставив перед собою. Вона все повторювала ту саму образу. Тоді я замахнув ся і вдарив її у плече кулаком.

Вона скрикнула і на той голос одчинили ся двері...

До хати увійшла мати Олени.

— Вон, геть!.. Я не хочу бачити такої погані — кричала Олена і виривала ся з моєї руки, щоб вийти з хати.

— Я не пущу тебе. Ти нікуди не підеш, — наче в тумані промовляв я до неї.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Оленочко, донечко моя... Та що ти слухаєш. А ти не в своїй хаті! — грізно звернула ся стара до мене. Руки мої одразу втратили міць, коли я почув той голос. Я знав погляди старої на мене, знав, що в роздмухуванню ворожнечі між нами вона відгравала головну ролю. Олена миттю опинила ся біля матері і коли я безпорадно сів до столу, то вони вже ляпнули погрожуюче дверима і довго я чув їхні голоси з другої хати, що займала стара для себе. Цілу ніч я просидів не рухаючись без ніяких звязаних думок. Кипіла тілько злість, блискали якісь божевільні пляни, та на руці почував те місце, яким ударив Олену.

Все таки міщанство взяло знову верх надімною і по ріжних перешкодах я умовив дружину виїхати на окреме помешканнє, щоб жити лише вдвох. Ми переїхали. А те, що трапило ся, що примусіло нас тікати, було знову на яку хвилину заглушене новою обстановою.

Тілько на хвилину.

Бо хоч як видавало ся мені неможливим, але за допомогою своєї матері вона таки пішла од мене. Тоді я почав жити знову своєю мініятюрою, хоч і попсованою ясністю того, що було мені вже занадто відоме. Я так добре запамятав усі подробиці її тіла і характерні риси обличя, що не могло бути повороту до тих перших днів, коли невідома і без імени вона схиляла ся до мене і невиразно шепотіла устами квітки свої таємничі казки. Те погинуло! Те не поверне ніколи!..

„Вона прийде“ — шептав мені хтось давно знайомий, — „вона принесе свої вимріяні тобою очи; у неї ж справді маленькі руки і шовкове велоссе, що так і грає світлом довкола благородного лиця.

А в сей саме час відомо було людям, що вона залицяєть ся до иньшого. Та ще й друге знали вони, що ніколи — хіба перші місяці нашого подружжя — вона не залишала залицяти ся до иньших. Я знав од неї, що вона ще до зустрічи зі мною мала дитину, яка незабаром і померла. Але то було минуле, яке, я думав, загубить ся і ніколи не завадить коханню. Про иньші справи вона мені нічого не говорила. Навпаки, я порвав знайомости з давним своїм приятелем-художником через неї. Бідкав ся нам — ми були в його разом з Оленою, — що немає порядної жіночої натури. А йому треба скінчити картину до вистави. Олена раптом запропонувала себе, як даремну й гарну натуру. Я те ж піддержав її пропозицію і на другий день—ми вдвох з Оленою—були у мого

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

приятеля. Олена позувала зовсім голою, а я читав Чехова в голос, щоб не було скучно. Тоді тілько що виступив Чехов з першими книжками своїх дрібних оповідань. Олена позувала, а я читав і так було щось днів зо два. Далій вже я не міг ходити з Оленою, бо мені трапила ся пильна стаття до одного журналу і треба було працювати самому. Раз приходить Олена і оповідає мені про художника неможливі речі. Ніби він образив її ріжними пропозиціями брутального характеру, а потім просто нахабно намагав ся поцілувати. „За те дістав по фізіономії“ — казала Олена. Я зараз же поїхав до нього вияснити справу і наговорив неможливих річей. Не хотів тоді слухати того, що Олена сама як раз докучала художнику, що все було навпаки з боку Олени. Приїхав до дому і написав листа, в якому поривав всіляку знайомість з ним.

А люде тоді вже знали дійсну правду. Та й ще богато де чого... Вони широко обговорювали кожну нову подробицю про мою вифантазувану пані, коли ми розійшли ся з нею, вони творили, творили і творили, поки не ущухли, як море перед бурею... Аж потім вибухнули: „Народили ся двойнята... двоє хлопчиків. І уявіть собі, такі румяні та здорові, що просто любо дивити ся“.

Я тілько довідав ся щойно про те саме, що говорили люде. Мені здавало ся, що їхній шепіт стоїть ще й досі за моїми вікнами, що він, як цікавий, зазирає до хати крізь шиби і першим робом я позавішував штори і тілько тоді, як загнаний звір, полишив ся у півтемній кімнаті.

Зо мною разом ступав і слідкував той темний дух провалля і так отверто, так просто зазирав у мої очи, що часто я мусів припиняти ся, наче безпорадна дитина. „Невже треба було стільки жити, щоб при кінці дійти до того, що так часто трапляєть ся за перших років житя людини — до того обридливого, панічного, потворного жаху“. Я тоді думав, що я справді дійшов до кінця, але то була звичайна людська помилка. В хаті мені не було чим дихати, але я абсолютно бояв ся вийти на двір, побачити людей, почути їхню мову. Мені все нагадувало у моїй хаті про неї: он фотоґрафічний портрет на стіні...

— Чорт! — вилаяв ся злістно. — Невже ті великі сірі очи, що так дивили ся, наче сама правда, невже вони... Гм!.. Чорт! Таку правду казали і тому, другому. Страшний сором зростав все більше і більше: вона могла згадувати, та й напевне згадувала, всї ті інтімні подробиці... Тьфу ти! — плюнув.

І знову кружляв і бігав, наче дзиґа, по хаті — з кутка в ку-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ток. Налазив на меблї, шпурляв їх з якоїсь своєї дороги... Покликав хлопця, що менї прислужував, і послав по горілку, по пиво... Давно не пив: думав, що прийде вона... Тепер не треба! Нетерпляче очікував, поки хлопець ходив у крамницю, наче від того залежало, що маю далїй робити. Нарештї скінчило ся й очікуваннє. Приніс. Поглядав на пляшки і довго не зважав ся... А потім пив, пив до ранку, до того, поки у віч не побачив свого товариша, що так ревне поділяв моє божевіллє. Звичайно, зрадів і ще раз випив до його. Він, як і треба, наче кажан на світло тупо вставив ся своїми дурними баньками на мене... Диви ся мій голубе! Диви ся, сто чортів твоїй мамі!.. А я сьогодня не бою ся глянути у твоє провалле.

Зовсїм уже не пригадую, коли і як запалив грубку і намагав ся задушити ся димом. Прокинув ся увесь мокрий і з чимсь холодним на чолї і на грудях. По хатї вештав ся хлопець, що прислужував менї. Хотїв спочатку покликати його, а потім знову безсило заплющив очи — все таки краще те, чого я не знав, як те, що випливало знову на поверхню житєвої уяви. І як я не зачиняв хати, як не затулював вікон, як не зневажав часу, а він уперто протїкав усюди і рахував: раз, два, три, чотири... дванадцять!.. і знову з початку, нараховуючи днї, ночи, тижнї і місяцї. Я сперечав ся, казав, що менї не можна так боргувати ся, що я нїколи не вилїзу з ярма боргів... А замість відповідї — раз, два, три, чотири... дванадцять! Ху! Просто неможливо.

Та ще отта чорна мара, те чорне дзеркало, дратує мене до утоми. Знає ж напевне, що я не піду на його запросини. Нї, таки шепче своєї: — Тілько встати... тілько встати...

Я не встаю.

Сьогодня зустрів мою зрадливу пóдругу. Повертав з пивної до хати і зустрів. Що за вигляд? — наче судило ся менї жахатись у житю. Груба, обридлива баба, з намоклою спідницею, у черевиках з низькими каблуками... Так фатально одмінила ся? То не вона, то не може бути, щоб щось так одмінило її. Але наче, щоб переконати мою недовірчивість — вона глянула на мене і гостро, боляче гостро переконала. Я спочатку навіть побіг вздовж вулицї, наче злодій з краденим, а потім пішов навмання.

Вештають ся люде, наче у шклянцї з рідким чайом, куди випадково влили кілька краплин молока. Вохкий туман понавішував на голї дерева срібні перлини води і проти ясної плями електричного лїхтаря вони виглядають наче блискуча сїтка павутини — такі ж округлі і такі тоненькі. Десь по за імлою світить

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

місяць, а тут тілько розсїяне фосфоричне сяйво, та фантастична рухливість мряки, якось погано хвилюють душу і впливають на настрій так же таємно, як таємно впливає незрима смерть, незриме „щось“ на живу істоту. Ще тим більше чудно, що тепер як раз початок зими — половина грудня.

З тиждень тому випав біленький і чистий сніжок і так тодї ясно було, так спокійно вирівнювали ся думки в голові, як се звичайно буває під впливом першого снїгу. Тепер знову під ногами болото, калюжі — такі блискучі і такі настерні, мов благаючий погляд голодних очей. Доми по містї якось збили ся до купи — усї в мокрих плямах, — світло лєть ся не рівно і розпливаєть ся безпорадно навкруги свого центру, наче обгортує хворого у пухку і теплу вату... Якісь тїни сновигають... не чути бадьорого голосу, веселого сміху — кожна тїнь поспішає і миттю ховаєть ся в бічну вулицю, де ще більше темно, де ще більше тихо до того, що чути, як спадають важкі краплини до долу. А я ношу в собі очи — гарні зорі і разом бридкий вигляд... І на віщо вона зустріла ся менї у таку ніч?

„Тілько встати“... А знову та сама пісня! Нехочу! . Не можу, чуєш? — Не можу!

Порвали ся майже всї знайомости і всї, що було знайомих, стали оббігати мене. А коли спиняли ся, то говорили порожні фрази дуже поспішно, щоб я не встиг завязати більше серіозної балачки. Чомусь із звичайних відносин у мене повставали сварки, непорозуміння. Наче змовили ся не пробачати менї того, що всї щодня робили. А коли я ховав ся до своєї хати, де проходили у мене ночи без сну, то вже за вікнами стояла оцїнка мого характеру:—„Неможлива особа... Ах, не називайте менї сього імени, бо я не можу його байдужно чути!..“

Ходив щодня на службу і зустрічав ся з ворожим поглядом очей або умисною непомітливістю моєї присутности. Виступав у громадських справах і знову ті самі погляди, а то й гарячі протести. І в серединї зростала буря проти всього. Менї почала подобати ся моя маска... Буду носити, буду сміяти ся і плакати, нікому не покажу дійсного вигляду. Се ж непристойно жити поміж усїми з людським обличем — вони подумають, що то все одно маска і здеруть шкуру з твого лиця.

З такими думками сновигаю по хатї з кутка в куток, борю ся з самотою, з напруженими нервами, навіть з власними кроками, що лякають мене серед помешкання, яке заповнене тілько мною, моєю тїнню, та моїми болями.

Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Зараз хтось подзвонив до мене і я чую, як Матвій, мій прислужник, одчиняє двері.

— Доброго вечера! — і до хати всунулась кремезна постава старого еврея в довгому, порудїлому сюртуцї. Нїколи я не зустрічав сього добродїя і через те здивовано, питаюче дивив ся на його. Се його нї крішки не потурбувало, бо спочатку він обережно поставив свого парасоля у куток, сїв на канапу і витер спітнїле чоло і мокре лице хусткою.

— Я вам прочитаю свої вірши... Є патріотичні на триста років дому Романових. Є знову такі, що спеціяльно для селян... Є і для інтелїґентної публїки. Дуже розумні річи! А головне натхнені, високо натхнені.

Не встиг ще я висловити свою згоду, як мягка, наче спухла рука, з короткими пальцями полїзла за полу одежі і витягла грубий засмальцований зшиток. Матвій стояв біля дверей і глупо осміхав ся. З парасоля побігла по підлозї струмочком вода — „видно чималий дощ на дворі", — подумав я. Еврей тимчасом одягнув окуляри і дивлячись поверху їх на мене почав вичитувати. З патосом, голосно, хапаючись, щоб його не перепинили—він кидав неможливу комбінацію слів. І менї почало робити ся лячно, що він божевільний.

— Я вам прочитаю ще для інтелїґентів... дуже вдатно написане.

Спочатку я тілько виловлював: та-та-та, та-та-та... а от і цїла фраза: „Поїхав батько на Парнас, а син пішов з книжками в клас!.. — Се до ґімназії — пояснив автор, — а тілько тодї батько міг працювати над інтелїґентними працями.

„Що йому треба од мене?"—думав я. І менї почало видавати ся, що він схопить ся... буде так само дивити ся поверху окулярів і раптом накинеть ся на мене. Я навіть пробував робити у голові ріжні комбінації в разї своєї оборони.

Вияснило ся дуже просто—він прохав дати йому щось у запомогу і показав список доброчинцїв, які се зробили.

— Ось тут добродїй „предводитель дворянства" підписав три карбованцї. Я всїм так і кажу: доволї напрацював ся, а тепер суспільство повинно менї допомогти! Да!...

Після такої промови—глянув суворо на мене, нїби викликаючи на боротьбу і застиг з замертвілою усмішкою на устах.

— Да! Я вам кажу—да! Не еврейською, а руською мовою.

Мене просто обхопив жах — трудно навіть пояснити чому. Мабуть його безглузді очи розкривали невідому менї безодню,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

повну темряви і порожнечі. Хід моїх думок припинив ся... По хребті війнуло холодком. Наче трапила ся якась незвичайна катастрофа і од неї усї втратили можливість нормальних вчинків. Я знаю, що нічого не стало ся, але момент, коли дивлять ся на мене ненормальні очи, малює надзвичайно велику картину. Я ще не можу зясувати собі деталїв, не можу виразно чогось уявити, але помимо того перебуваю найбільшу драму. Прийшов хтось, театрально накинув плаща, зробив з лиця мертву маску і починає грати. „Свинство, подло!“—думаю собі.—„Та так же все навколо... Та й ти... Нї, просто переходить усяку фантазію! У тебе така сама маска... Мертва, погана, гидко розмальована“!..

— Нате вам гроші, вибачайте, що мало... А ти Матвію проведи, та замкни двері... Всього найкращого!—тілько так і лишило ся закінчити менї свій настрій. Я так і закінчив.

І знову моя хата наповнила ся виключно мною, моєю тїнню та моїми болями. Тільки і лишило ся од чужого, що невеличка калюжка води і те щось, хоч не подібне цїлком до мого переживання, але яке має свій таємничий звязок траґічного з траґічним. Він, мій випадковий гість, безперечно божевільний і викинений з нормального житя, я—також викинений з того самого житя... А головне, що в таких випадках якось страшно зустрічати одного з нещасливих... Так наче йдеш по напнутому канатї через провалле і зустрічаєш проти себе другого. Треба комусь вертати або разом схитнути ся у темряву під ногами. Тодї увесь світ—се божевілле моменту, моменту глупого, в якому нїхто не винен. При других умовах, хоч би й на вулицї, той самий чоловік з канату немає нїякої ваги для мене. Тут же він атлянт, що підтримує небо. Я мусїв його спихнути, як мусїв би закрити дзеркало, де б побачив своє фізичне калїцтво. Він пішов, а я нїяк не можу позбути ся його в думках, не можу одігнати од себе його маячню у віршах. Сїдаю на те саме місце на канапі, де сидїв чужий, стискаю голову обіруч і так сиджу яку хвилину без думок у тупому настрою порожнечі. Потім твердо постановляю, що треба виїхати відсїля. Куди? Згадую про товариша поміщика, пишу листа і посилаю Матвія вкинути зараз же до почтової скринки. Через кілька днїв неможливих мук я виїзджу на село. Покинув річи, помешканне, все на Матвія. Навіть не хотїв лишати ся ще день або другий, щоб знайти дешевшу хату під річи, або попрохати знайомих переховати їх у себе. Не треба!.. Швидче тїкати, швидче, щоб не втратити останньої можливости на якесь істнованнє.

— Тілько встати... тілько встати.

Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І я не встав, а як божевільний схопив ся з ліжка. Стілько туги, стілько суму і так виразно почув ся менї той голос, що я миттю проснув ся. Ранїшнє сонце так гóйно залило увесь пейзаж за вікнами, стілько було там світла, що я у своїй біленій, невеличкій кімнатцї видавав ся собі живою комахою, загорненою у папірець. Сїв на ліжку, протер очи і згадав, що я на селї у маєтку мого приятеля... Поглянув на годинник—ще тілько пів до шестої.

— Гаразд!—югнув знову під марсельську ковдру, взяв олівець і блок-нот.—Буду записувати!

Курив, випив ту шклянку ще теплого молока, що кожного ранку приносила служниця до мене. Гриз старанно олівця і старанно дивив ся на розкратовану білу сторінку блок-нота, а все ж нїчого не міг записати.—Чорт! Як дивно побудована людина—думав собі.—Все тїло переповнено чимсь надзвичайним, бадьорим... Стілько повинно бути думок. А тут тілько ріжноколїрові метелики. Пустуєш, бігаєш думкою за ними, як дитина, а в результатї нїчого не вловиш.

І долежав ся до того, поки постукали у двері і разом почув ся голос:

— Можна до вас?

— Я ще в ліжку, вибачайте...

Швидко натягнув ковдру до самого підборіддя, хоч перед тим поетично поклав блок-нот і олівця поруч з бажаннєм показати, що я не звичайна людина, а письменник. Одчинили ся двері і до хати увійшла жінка мого приятеля. Вона спинила ся біля мого ліжка і простягнула руку просто до моїх уст для поцїлунку. Од усієї постави дихало молодим тїлом і тим, як і у мене, настроєм чогось надзвичайного, де видаєть ся так богато чарівного змісту, що не постигнеш записати, нї висловити всїх нюансів звичайними словами. Лице в неї трохи асиметричне, трохи чогось дитячого, а загалом таке все гарне, що не можна одвести очей. Я з охотою поцїлував підставлену менї руку, навіть трохи довше, як треба, вдихаючи запах тілько що вимитого тїла, і за се вона насварила ся на мене маленьким пальчиком і так лукаво позирнула, що ми вдвох невідомо чого розсміяли ся.

— Хочете поїхать з чоловіком на ярмарку до містечка? Тодї зараз же збірайте ся, бо вже конї готові.

Я трохи подумав, а потому рішуче зрік ся і показав на книжку.—Треба працювати.

— Тодї вставайте і йдїть до снїданку...

Вона одійшла од столу, де перекладала папери і поплескавши мене по лицї запашною рукою—вийшла з хати.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я вже звик до такого поводження зі мною—так гарно денервує її присутність, так отверто позирають блискучі очи, що мені добре. А хіба ж буде людина одштовхувати од себе якусь насолоду? Почав вставати, зробив щоденну ґімнастику по Міллєру, потому облив ся увесь холодною з криниці водою і нарешті позирнув у дзеркало, щоб завязати краватку. Навіть спочатку накрутив було вуса у гору, а потім одійшов, поглянув ще раз і легоньким рухом знову спустив їх на місце—навіть осміхнув ся при тому, як вони охоче звісили ся в долину. Одягнув чоботи—на селї я звичайно ходив у чоботях—і вийшов на ґанок. Так і вдарило сонце в очи, аж боляче стало. Перейшов наскісок зелене подвірє, перервав веселу пісню півневи, а потім через перелаз увійшов до саду і на веранду, що була з одного боку заквітчана диким виноградом, а спереду запнута полотном у сірих поясках. Тут було повно тої ранїшньої прохолоди і якогось спокійного затишку. Великий стіл з білим обрусом, а на столї фарфор, шкло і срібло—все старовинне—так привітно засіяли поверхню, що я спинив ся і поглянув, наче вперше побачив таку картину.

— Ну, чого там... Ступай швидче!. —озвав ся товариш, настромлюючи на виделець шматочок шинки. Він повернув своє гарне обличе до мене, засмалене сонцем, з чорними вусами, бровами чуприною, і блиснув двома рядами білих, прекрасних зубів.

— Вам кави, чи чаю?..—спитала його дружина в мене і поклала руку на кухлик з кавою.

— Можна і кави... будь ласка.

Покинув недбало бриля на крісло-гойдалку і сів до столу проти панї Веронїки, стиснувши попереду на привитанне руку управителя маєтком. Вітольд—мій товариш—давав йому ріжні накази і радив ся про купівлю коней. Той нашвидку допивав свою каву і на ознаку згоди похитував головою, та вставляв де-які поради.

— Панї дозволять менї встати?—якось химерно схиливши голову, з солодкою усмішкою попитав управитель.

— Прошу!—кинула панї Веронїка.

Управитель встав і поцїлував їй руку, а потому попитав у мене, чи не заважали менї сьогодня ранком спати, бо мусїв голосно розмовляти з окономом. Я його заспокоїв, що зовсїм навіть не чув їхньої розмови. Він ще раз уклонив ся і вийшов. Панї Веронїка витерла серветкою руку з гримасою огиди і, сміючись, додала: „Не люблю, коли він цїлує—завсїгди чомусь вохкі вуса"... Потім простягнула менї каву... Я схопив ся, взяв шклянку з її руки, а вона так і лишила її в повітрі зґрабно зігнутою лінією і чекала...

Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Очи світили ся, як і тоді вранці, коли приходила до мене, виступила легка краска на лиці...

— Ви навіть не привитали ся.... Цілуйте... Се ж не чемно!..

Я мусів виконати її бажанне і знову привитав ся... Вітольд звернув ся до мене і намовляв їхати з ним. Я зрікав ся, а наприкінці він по дружньому вилаяв ся і коли хляснув голосно батіг, а на висипаній піском доріжці перед ґанком мягко підкотилась улюблена жовта бричка Вітольда, то він встав і поцілував у чоло жінку. З брички радісно кричав хлопчик літ чотирьох, що сидів поруч з фірманом і прохав дозволу обїхати навколо квітника. Вітольд дозволив синови сю приємність і зійшов з веранди. Пані Веронїка сказала дитинї: „Обережно“! і пішла до витальнї, звідкіля через хвилину почули ся акорди рояля. Я швидко докінчив снїданок, перекинув ся кількома словами з Прокопом—фірманом Вітольда—і знову ж тою дорогою попрямував до себе в кімнату. Я любив той домок, де жив управитель і де була завсїгди моя кімната, коли я приїздив у лїтку до Вітольда. Чепурно вибілений, з українським ґаночком і з соломяною покривлею, що була зроблена по ріжках гарними уступами, а по гребенї з верхи сидячими снопками; по боках садочки—з мальвами, купчаками, маком, нагідками і чорнобривцями, а з переду величезні кущі красолї, що горіли жаром свого цвіту. Часто я тут бував за кавалерських часів, а потім, як одружив ся, то се тілько перший раз після трьохлїтньої перерви. Я так був знервований тяганиною розводу, що, коли все скінчило ся, більше не міг анї хвилинки лишати ся серед тих людей, що знали найдрібнїйші деталї моєї драми. Як у важкому тумані манячили передо мною óбрази останнїх днів мого перебування там... де я стілько вимучив ся. Єврей з віршами, моя постанова зараз же кудись виїхати, лист до товариша, хаплива подорож... Вічна у голові думка: на село! І от я поїхав до Вітольда. Була ще зовсїм рання весна, коли я приїхав сюди. Товариш із жінкою ще не повертав з за кордону, де він звичайно пересиджував зиму, і спершу я був зовсїм тут на самотї. На моїх очах прокидала ся земля і я бачив ту таємницю сонця, той щорічний роман землї і неба. Коли була погода, то цїлими днями ходив дихати запахами землї, а коли з тиждень протягли ся дощі, то сидїв з книжкою перед заплаканим вікном і позирав часом на горóд, де разом з дрібним пилом дощової води била ся дзвінка пісня дївчат. Часом бачив і їхнї зігнені постави, наче костилї повбивані в землю, що показували здорові червонясті литки і все порпались у чорному ґрунтї. І-гу-у!—металевим високим звуком трапляв у

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

моє вухо фінал пісні. Аж у грудях одбивало ся—не то сум, не то передчуттє знадливих і невідомих перспектив, не то якийсь виклик до чогось нового, але законного, що може бути що разу і що разу з такою ж силою, як і вперше. І-гу-у!—Поклик тай годі. Усе покинеш, не знайдеш місця, вічний, як і сама земля, на якій він лунає.

З такими думками непомітно зійшов на ґанок і одчинив двері до своєї кімнати.

Посеред хати стояв Вітольд увесь червоний, а од нього, з обіймів, вирвала ся служниця Одарка і ще з розщібненою кофточкою—така ж червона, як і Вітольд—ревне взяла ся до мого ліжка, де застеляла ковдру. Вона видно нічого не бачила гаразд, бо зімняте під сподом ліжко не потрібувало того застеляння; руки у неї трусили ся і дихала вона важко. Вітольд якось безцільно осміхав ся—ні те, ні се—і не рухав ся з місця, навіть не поправив розставлених ніг, що мали таку позу, коли людина піддержує який тягар. Був тілько момент. Я щось пояснив, що мені потрібний олівець, та шматок паперу... Швидко пройшов до столу, схопив, що тілько трапило ся під руку і зараз же вийшов з хати. Наче яким віхром носило мене в ту хвилину. Щось свіжо минуле ударило мене полумям у лице і воно палало і ще те друге, що напружує нерви і малює горяче тіло близько, так близько, що почуваєш найменче дріжаннє кожного мушкула. Опинив ся у парку позад дому і впав на зелену траву горілиць, підклав під голову руки і почав широко розплющеними очима вдивляти ся в небо. Там серед чудово синього тону етеру плили білясті хмаринки і частиною гинули безслідно, а частиною запливали за шовкову голову берези. З дому чули ся звуки рояля, хляскав голосно батогом Прокіп і чув ся радісний дитячий сміх малого синка Вітольда. „Ще не поїхав“... промайнуло у голові. Очи заплющили ся і уява почала працювати, утворюючи комбінації еротичного характеру. Дивили ся сірі, великі очи... її, тої, що так ганебно здурила... Разом з тим асиметричне лице, рожеві маленькі уста і лінія руки пані Вероніки. Потім просто ноги, стегна... і ті ритмічні рухи тазу, коли ступаєш ззаду гарної жіночої постави... Чорт! Тепер і небо не допомагає... Хмари мають щось спільного з моєю уявою. Вони так само ліниво з любощами витягують ся... Та хіба се так трудно помітити, що все літнє небо, з тими білястими хмарами, все воно переповнене чимсь солодким, і тоном і формами нагадує цілі маси жіноцтва.

— Тьфу!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Став придивляти ся до того, як лїтають пташки і се мене просто захопило. Що може принажувати в тому, як лїтає пташина?

Ба!—проста річ. Таж вона без кінця закреслює цїлу масу ріжноманїтних лїній—простих, округлих і ламаних. Хочу підхопити і створити собі образ з тої комбінації. Спочатку нїчого не вдаєть ся, а все ж не можу одірвати очей. Так вільно, так широко, наче сміливий художник на великому полотнї, падають і падають лїнії. Невже не можна встигнути і зберігти всю ту сїтку у своїй памяти. Знову починаю розуміти, що сього не треба—тут тілько хореоґрафічна штука—слів не треба. Он падає вниз—цвірінь!—наче дзвіночок повісила на нитку лету, он знову півколо—цирк!—наче щось збила делїкатне, такої тонкої роботи, що аж жалко стає... Цик! цик, цик!—блискавично ламана і сильно напружена лїнія, а по кутках той гострий звук, наче металевої струни...

Нї... мимохіть заплющую очи і під звуки мельодій рояля, що чути з дому, їду з панею Веронїкою од тїтки. Проти нас дощ і вона підсовуєть ся блище до мене. Як воно стало ся, що я обхоплюю стан, а другу руку кладу їй на колїна? Просто прискорена їзда, щоб постигнути до дому і не дуже змокнути, та й ті неможливі дороги, які мають характер дуже загрожуючих плащин. Потім я виїхав з дому у якомусь лїтньому піджачку, а вона має чудовий ґумовий плащ, що обгортує тепер нас обох.—„Нїчого не бачу: так залїпило очи дощем“—кажу їй. Вона своєю хусткою витирає моє лице, щож тут неможливого, коли я цїлую милосердну до мене руку? Вона близько прихиляє голївку і співає свою улюблену пісеньку... Я не чую слів, але вже так добре знаю, щó вона співає, що слова мимохіть утворюють ся в голові разом з мотивом.

„Мій пане не знаджуй чуття менї,
Бо я в чорногузів не вірю, нї“!..

Так мило рухають ся уста, так лукаво дивлять ся очи з краплинами дошу на віях, що рука на станї сильнїйше стискаєть ся. Вона і піддаєть ся і нї, але рішучим моментом служить грім—вся вона разом втрачає протест і вже сама притулюєть ся до мене

„Ду-урний!—кидаю собі в голос і дивлю ся на небо, наче воно винувате, що я дурний. Такий шматок у менї звірини, що порядний мисливий потер би долонї од заздрощів, а я старанно зачиняю у клїтку таке чудове створіннє.

Коли вона притулила ся до мене, то я аж налякав ся такої відповідної хвилини і, звичайно, до неї передав ся мій страх. Підїздючи до дому—вона скинула свій плащ з мене, обережно оді-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пхнула мої руки і пояснила: можуть прислужники побачити і подумати хто зна що. А мені було невимовно жалко, що так швидко скінчила ся дорога. Багато пані Вероніка жартувала у той вечір, грала до пізного часу зо мною в шахи і за кожним моїм влучним ходом приспівувала:

„Мій пане не знаджуй чуття мені,
Бо я в чорногузів не вірю, ні!“

Вітольд тоді тричі гукав її із спальної і голос його був настілько красномовним, що вона спускала довгі вії до долу.

Нарешті ми побажали одне другому на добраніч, вона загасила лямпу і з свічкою в руках провела мене на ті двері, що на веранду. Перше, ніж поцілувати руку, я задержав її у своїй, поглянув в очи і не зводячи погляду підніс її руку до своїх уст і повільно поцілував. Вона видержала з твердістю мій погляд і тілько тоді, коли вже я був за шкляними дверима, а вона їх замкнула на защіпку, тоді її очи блиснули зеленкавими іскорками, а рука зробила поцілунок од уст в повітре. Швидко повернула од дверей, загойдав ся вогник свічки і тілько що блискучу кімнату виповнив темний морок по самі шиби дверей, які містично поблискували під сяйвом місяця.

Звуки рояля раптом обірвали ся. Ще голоснійше луснув батіг і почув ся голос Вітольда, що наказував:—Я може заночую у тітки, так ти, будь ласка, не турбуй ся і довго не очікуй...

Зашуміли колеса, тихійше, ще тихійше... А потім десь в глибині ще кілька разів ляснув батіг, наче з дитячого пістоля, і все вмовкло. „Поїхав...“ подумав я, але навіть не розплющив очей. Напало на мене невимовне лінивство, не хотіло ся рвати павутини минулого, але то тільки на хвилину. Розплющив знову очи і почав придивляти ся, як грають світло і тіни навколо... Співає жалібно мушка. Де? Або я знаю! Чую тільки мелянхолійний звук і навіть спершу не можу сказати звідкіля — може з правого боку, може з лівого, а може з гори. Під той звук я думаю: нічого немає такого надзвичайно ніжного, як тінь... За увесь час істнування людини ніхто так не обіймав своєї коханої, як вона. Так обережно, з такою ґрацією припадає тінь у ямки, що дивлячись на неї — ми могли навчити ся кохати і розуміти красу і принаду нашої коханки. От тінь упала у куточки губів і починаєш розуміти всї одміни внутрішних переживань. Вона, то зявляєть ся, то зникає од віддиху на одкритій шиї і на верхній частині грудної клітки у жінки. Вона впала на одежу і підкреслює всї форми живого тїла. От людина простянула руку і робить жест — од страху або пестливо, в оборону або для грабунку. І коли забуваєш саме

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

бажаннє руху, то наче та рука ловить тільки тіни. Все, що ми бачимо виразно, є тільки більша присутність тіни і більша її суворість. У світла є свої компроміси, як рефлекс. Світло буває настільки легковажне, що охоче йде на ті компроміси, коли тінь не дозволяє собі нічого подібного. Потім світло обовязково, не спиняючись, позичає усе з того, що навколо, і кидає в своїх компромісах не тільки свою суть, а й колір того, од чого воно відбиваєть ся. Світло самовпевнене і горде—лягає на те, що найвище... Воно ліниве і не потурбуєть ся тим, щоб зійти особисто в долину, кудись глибоко... Тінь, навпаки, діяльна і не лінуєть ся підняти свою особу до найвищого, хоч на се буде і коротка хвилина літньої ночі. Потім ще світло у своїм захваті буває часто зрадливим, як блукаючий вогник над багном. Так весело воно грає полиском на людському оці біля самої зіниці і мимоволі ти поспішаєш туди, приваблений тим яскравим вогником. А потім... та чи ж мало завело воно людей у те чорне провалле, у ту другу душу, де в обіймах солодкого забуття витрачало ся все живе, щоб потім створити надлюдську муку. Часто з того провалля виходить тільки блідий привид булого щастя. Раз трапив у середину другої душі, то там тільки можливе твоє істнуваннє, немає відтам повороту, як не у виглядної страшної мари з блідим, безкровним тілом.

— Вас ніяк не знайдеш... Пані прохають до обіду, — казала Одарка схилившипь надімною.

— Мабуть заснув... От дивно! І не помітив зовсім... Добре, добре... зараз прийду!..

Сів в оден момент і здивовано позирав навколо. Одарка сміяла ся дзвінким сміхом, потім чомусь побігла од мене і потягнула за собою те блискуче намисто свого сміху.

По обіді я забрав ся до книжки—самому якось не працювало ся сьогодня. Розпочате оповіданнє лежало на столі і невеличка купка нотаток до його. Переглянув побіжно записи і не вдоволено поклав на тому ж самому місці. Скучно і бездарно написане... Навіть жалкував, що не поїхав з Вітольдом на ярмарку. Гарячий день, десь там багато народу, маса звуків, наче булькає кіпляча вода в казані.

А тут... от се саме мабуть „тут“ і викликало моє невдоволеннє. Щось невідоме уявило мені „тут“ чимсь багато обіцяючим, коли я зрікав ся їхати... Почало ся воно якось од ранку, коли приходила до мене пані Вероніка; почало ся з полиску її очей, з рухів тіла, з музики. Я і лишив ся. Обід пройшов дуже чемно і спокійно, він викликав те невдоволеннє, що я почав жалкувати, що не поїхав. Читаючи книжку я все ж мимоволі, десь там у гли-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

бині уявляв пані Веронїку, згадував забуті або кинені умисне у мою душу слова, погляди... І, як скупий гроші, збірав ся пересипати ті коштовности. Але у темному і невідомому мені закутку моєї душі сидів якийсь злодійкуватий піґмей, іменно піґмей, бо я виразно почував його розмір,—він сидів там і переглядав безкарно все те, що по праву належало до мене. Я зараз вороже ставив ся до нього—почасти од заздрости, що він настілько дикий, що йому вільно робити такі некультурні вчинки, як переглядуваннє чужих таємниць, а по части й тому, що я його ненавидів за його нахабність так неспокійно рухати ся в середині моєї істоти, наче я був тільки мішком, пристосованим для його особи. Ми з ним були знайомі давно, тільки я зростав, а він і тепер полишив ся таким самим фантастичним піґмеєм, а головне лякливим на більші вчинки. Я дуже часто закохував ся, збірав квіти моментів і настроїв; збірав характерні улюблені лїнії форми і кольорів і все те ховав у свою внутрішню суть. Він підкрадав ся, починав ворушити мої скарби і тим саме достроював мене до найвищого захвату. Я непокоїв ся, шукав рішучого моменту і коли чув ся знайомий голос—тілько встати!..

Я не вставав.

І не тому я не вставав, що у мене не було бажання встати, а тільки через того недоноска, який своїм виродкуватим тілом падав на мої квіти, робив ся важким, як камінь, і тягнув мене на дно своєї лячливости.

Коли такі недоноски заведуть ся в людській душі, то вся людина буде нещасливим феноменом на кожному кроці житевої дороги. У ньому, як в кожній недорозвиненій фізично істоті, буде гнїздити ся всяка думка в побільшеному розмірі, але тілько без реальних прояв. Такі люди бувають зверху порядними і часто тягнуть порядність, як віл ярмо, а дуже рідко протестують у тому вигляді протесту, який належний кожному здоровому орґанїзмови. Вони беруть ся і виходять заміж, і комбінації їх подружя бувають гострі протилежности. Майже з першого дня починає будувати ся та хороблива атмосфера, в якій вони задушують ся власними вчинками. Де оселив ся піґмей—там поруч стане неодмінно сатана або неурівноважена людина. Найгірше для таких осіб, коли настає руйнуваннє чогось старого: вони тоді втрачають ґрунт під ногами, хапають ся за нові цінности, але немає одваги пристосувати їх до своєї проґрами щоденного житя.

Так от той самий піґмей—ворушив ся в мені і не давав спокою. Я вже з практики знав, що він неодмінно стане мені на заваді і лютував на мого ворога. Десять разів товк ся на одному

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

місці—біля сцени, де подохла у хазяїв корова. Потім розгнівав ся на автора і сердито думав: „Реймонт... Мужики... Пишуть, що цікава річ, а ніяк не можу перейти дальше“... Якось мені не приходило до голови, що винен не автор, а просто моя неуважність.

Ледві що дотягнув до вечірнього чаю. До своєї хати навертав ся кілька разів з наміром щось зробити, але виходило тільки так, що клав одну книжку і брав другу, блукав між „Мужиками“ і „Травневим цвітом“ Ібаньєса. Закінчив тим, що спустив штори, ліг на ліжко і заснув, як се робив завсігди в трудних випадках.

Чай підняв мій настрій знову в гору, бо пані Вероніка була у якомусь особливому настрою... Те таємниче „тут“ видавало ся мені можливим і я вже забув про ярмарку, про цілий день мого хвилювання. Після чаю я читав у голос вірши Яна Каспровича, а пані Вероніка гаптувала в тамбурку якусь пошивку на подушку для канапи. Потім, коли вже дуже стемніло, коли і біля самого вікна не можна було нічого робити, пані Вероніка сіла до роялю і почала грати Бетховенські сонати. Грала вона не погано, але те, що грала все на память, і що не було ніякого світла, те мені дуже подобалось. Замовк останній акорд, поблідли синяві тони за вікном, темна тінь залягла поміж липами, що утворювали рівну стежку од веранди, аж до самого кінця саду. Зеленкавим сріблом одбивав ся місяць на траві, на деревах. Ми теж якусь хвилину мовчали.

— Може підемо вечеряти до панни Антоніни — почала вона, крутнувшись на стільці лицем до мене. Я, мов зачарований, згодив ся.—Бо Вітольд певне не поверне сьогодня до дому,—докінчила вона розпочату думку.

Панна Антоніна, двоєрідна сестра Вітольда, жила поруч в своїй, колись родовій садибі, яка була конфіскована у її батька-повстанця. Жила вона так, що наймала три кімнати, а обід і обслугу їй давали теперішні хазяї, що купили маєток з аукціону. Той, що дістав його в подарунок од уряду, — швидко пропустив все в широкий потік житя, навіть ні разу не побувавши тут. Тепер його купив жандармський ґенерал на пенсії і вже од нього панна Антоніна наймала свою ж колишню хату. Тільки зимою жила вона у Варшаві, а весну, літо і осінь була в себе на селі. Старовинний великий парк захищав білий панський будинок і хоч зовсім у безладі—він гордовито і якось понуро зберігав колишню свою красу. В місячні ночі в ньому було просто фантастично: то якісь темні аж чорні закутки, то засіріє стежка, наче тіло гадюки і згине поміж грою світла і тіни, то здоровезне корінне випинає

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

свої незґрабні пальці і, мов закляте, чіпляєть ся у рідну землю, щоб не випустити її до загину. На невеличких галявинах темнїють старезні смереки, а біля самого будинку притулили ся дві ялини до білої стїни, наче дві жалібницї, і слухають цїлу весну, як співає соловейко на бузковому кущі свою давно знайому їм пісню. Я дуже любив той парк, але бояв ся ходити туди од фронту—бо штук сїм, чи вісїм злющих собак не давали можливости незнайомому дійти навіть до мурованих воріт. Сю саму думку я і висловив зараз панї Вероніцї.

— Якось пройдемо... Та й панна Антонїна зараз гуляє за ворітьми і ми її зустрінемо... Ну, марш!—потягнула вона мене за рукав з канапи, де я сидїв.

— Зараз піду по капелюха...

— От вигадки... Наче хто буде дивити ся, чи ви маєте бриля, чи нї... Я так само піду без нього... Марш!

Взяла мене під руку і потягнула за собою на веранду. Збігли разом зі сходів, а потім пішли повільною ходою за ворота. Вона легенько спірала ся на мою руку і щебетала всїлякі дурницї. Жалїла ся, що немає тут порядних знайомих — або неінтелїґентні арендарі, яких не можна і до передпокою пустити, або управителї маєтками великих панів, які так само мало виховані, хоч і покінчили школи. Од усїх них тхне гноєм або коровником... Звикли вживати грубі фрази в розмові і хоч цїлують руку при найменьшій нагодї, але потому од руки чути тютюном поганого ґатунку. Їдять багато і неестетично, пють ще більше і дороге вино ковтають, наче се проста горілка. Потому засїдають за карти і вже тодї їх і колом не виженеш до самого світу.

— Та й Вітольд часто такий грубий і невихований...

Вона на хвилину перервала і спинила ся серед дороги.

— Краще буде, коли ми підемо близчим шляхом... Тут і собак немає. Хоч треба перейти увесь парк до дому, а я так бою ся його в ночі. Ходїмте!

Круто повернулась і потягла мене за собою. Пішли вздовж канави з високим насипом по другий бік. Насип густо поріс колючою дерезою і робив чудову огорожу для парку, куди справдї нїяк не можна було дістати ся. На стежку побіч канави падала густа тїнь од лип, що росли зараз же за насипом, і тілько дальше, наче фестони кружева, вона обривала ся під світлом місяця. Ми наче вступили в якусь заворожену течію і змовкли. Вероніка лякала ся кожної галузки під ногою і стиснувши мою руку од часу до часу щось шепотїла, чого я не міг розібрати. Під впливом вечера настрій у людини дуже одміняєть ся. Настає якась

Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

невиразність, встають цілим натовпом бажання і все те трудно собі пояснити словами. Якось солодко перебувати лячливість моменту. Ми опинили ся під вражіннєм такої хвилини і, я почував, як пані Вероніка ледві перемагає саму себе в приглушених словах випадкової розмови. Наче по таємній згоді почав оповідати я, але коли мій голос ставав занадто сміливим, то Вероніка притулювала ся до мого плеча і голос одміняв ся і падав на два тони. От уже й те місце, де можна трапити до парку. Тут чомусь немає канави, а тільки стоїть звичайний пліт, та ще в одному шматку настільки поламаний, що не буде ніякого клопоту його пересягнути. Ми спинили ся на невеликому горбочку і я перший пішов уперед. Виявило ся, що до можливого перелазу — неможлива дорога: нога одразу угрузла у болото і коли б не чоботи, а черевики, то вже було б повно води. Вероніка стояла і, схилившись уперед, підобравши руками спідниці, сміяла ся з моєї заклопотаної постави. Я знов виліз на горбок і, певне її сміх додав одваги, рішуче запропонував перейти се місце.

— Та я ж тільки у капцях, божевільний!.. — і знову той сміх дратуючий, що падає в саму глибінь душі.

— Я вас перенесу...

Наче урвав тим словом щось живе і воно ущухло. Вероніка перестала сміяти ся, наче зважуючи серіозність моєї пропозиції. Думала не довго, бо я схилив ся і взяв її на руки. Вона не давала на те своєї згоди, але й не боронила ся. Якось вийшло само. Трохи постояв, наче зважуючи її тягар, і ступив у болото. Ноги ще більше угрузли, як вперше, але я вже того не почував, бо її тіло і така близкість туманили мені голову. Прихилила лице до мого лиця, обхопила шию руками... і я почував, що дивила ся на мене якимсь особливим поглядом. Механічно витягував ноги і знову загрузав, то глибше, то плитше... А серце калатало, наче я учадів. Таки не витерпів і глянув на неї, глянув просто в очи. Мій погляд наче спинив ся на поверхні перед самою зіницею, трохи вжахнув ся, а потім втратив рівновагу і впав просто в глибину, потягнувши всього мене за собою.

Вона сильнійше стиснула руки на моїй шиї, так що більше прилягла мені на груди, потягнули ся уста і раптом, наче гострий напій почав вливати ся в кожну ниточку найдрібнійшого нерву. Лише оден момент.... Потім самі ноги набрали ся сили.... Майже в кілька ступнів я був біля плоту, пересадив туди тремтячими руками пані Веронїку і тільки почув од неї — „Тут зовсім сухо!“—але сам повернув до дому. Піґмей впав на мої квіти, ревів, як безглузда худоба і все гарне обернуло ся в якийсь хаос!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Перестрибуючи навманя я хляпав у лице болотом; сам тремтів, зуби дзвонили і коли вийшов на сухе, прискорив біг, як тільки було можливим.

Он і ворота і вартовий Левко, що запалює свою люльку... Я одмінив напрям, щоб не зустрічати ся з ним, а повз кузню пробіг до плоту, що одділяв садок управителя од шляху. Тут теж не багато клопоту—через грядки маку, через капусту і просто на ґаночок до моеї кімнати. Впав на ліжко, лицем до подушки, і тілько тут, наче застиг. Ніби я важко хворий і мене тільки що привезли до лічниці. Зібрали ся лікарі і розмовляють, радять ся, думаючи, що я непритомний. Але я все чую... Он говорить страх, онде озиваеть ся совість, а он жаль за чимсь утраченим, а там і сором... Я не можу поворушити ся, а вони все радять ся, радять ся... Щось пропонують розрізати і віддалити з мого єства, щось взяти в лубки розуму і дати зрости ся нормально так несподівано поламаному членови мого орґанізму. А серед всього того іронічно-сумуючий голос—„Тілько встати... тілько встати!“

— Я встати не маю абсолютно ніякої змоги! Чуєш?

Що з того, що мені подобаеть ся вона. Що з того, що в душі я не рахую ся з принціпами щоденної порядности. Але я не маю одваги. Мені навіть сором, що вона може зясувати мій вчинок якоюсь порядністю. Я хочу, щоб сього як раз не було... Але тільки уява може взяти те, чого бажає моя істота. Так мені зараз добре од того моменту, коли її тіло було таким близьким до мене. Я її зараз цілую, цілую без вагання і в уста, і в руки, і в чоло... Вона одповідає на мої поцілунки і разом з тим ми почуваємо незалежність. Ми незалежні ні од чого. Нас не вінчали, ніхто не кричав нам „гірко“ і ми самі знаємо, що і оден од другого ми вільні. Права немає — тільки безсловесна згода, маленька символіка поглядів і більше нічого. І я певний зараз, що кожного приваблює такий момент. І се не є попсованість, а просто те, що споконвіку має в собі людина. Діло вже иньше, коли моя воля здержує такі моменти або моя безвольність не дає рішучости... Ще иньше, коли я задоволений в житю і не потрібую одмін. Знаю тільки, що мені жаль, що мені сором за мою малодушність. Так певне я загубив Олену, так загублю свої дні і так непомітно зійду зі сцени, де граю ролю послугача без слів, але за те з переживаннями і траґізмом ідейного героя. Сам, і актор, і драматурґ, і публіка. А найгірше те, що переконаний у тому широкому вражінню, у якомусь великому змістови для загалу. І страшенно дивую ся, коли ніхто не помічає мене з внутрішнього боку. Та от і Веронїка десь там певне гніваеть ся серед темного парку... А

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

може й плаче, почуваючи образу з мого боку. В данну ж хвилину я тільки й дихаю її красою, та її пориваннєм.

Другого таки ж дня пані Веронїка почала війну проти мене.

Спочатку я думав, що вона не зможе дивити ся менї в очи.

Але сього як раз не трапило ся зовсїм. Вона дивила ся навіть більше, як звичайно, але той погляд був холодний з маленькими іскорками, як кристали замерзлого карбольового квасу.

Нїяких моїх послуг і коли я хотїв на привитаннє поцїлувати руку, то вона сховала її за спину і звернула ся до Вітольда.

— Добродїй Таляга починає забувати, коли він витав ся зо мною, а коли нї...

На обідї, куди я трохи запізнив ся, що не раз трапляло ся, вона навіть зробила неприємну сцену... Глянула так само гостро, як я увійшов до столової, почервонїла вся якимись ворожими плямками і промовила:

— Я прошу вас, добродїю, не спізняти ся до обіду, бо менї дуже трудно... а властиво якось нїяково одкладати для вас окремо.

Бачучи свій гострий виступ і те, як Вітольд поглянув здивовано на неї—вона поправилась:—„Я можу мало лишити, а потому воно вистигне... Взагалї, се поганий тон, добродїю.. Невихованість!

В менї теж почала зростати якась знайома буря (сварка з жінкою); кров надбігла до лиця, застукав голосно пульс на потилицї.

— Я тільки прийшов попередити вас, що я сьогодня... не зовсїм здоровий і обідати не можу.

Повернув ся і вийшов.

(Далї буде).

Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

М. ЛУЦКЕВИЧ.

Кілька помічень і цифр з економіки Поліся.

Чим далі, еміґрація селянства з Правобережної України все більше та більше зростає. Колись, ще в не так давні часи, лишні робочі руки літньої пори знаходили собі працю на чорноморських степах, а то й в себе вдома по економіях. Тепер же,—трохи через те, що в сільському господарстві праця людини замінюєть ся машиною, а саме головне через великий тиск робітничого пролетарія,– заробіток страшенно зменьшив ся. Селянство наше, не маючи за що зачепити рук у себе в дома,—щоб добути шматок насущного, шукає праці по шахтах Америки та на лісових промислах Канади.

Така масова еміґрація селянства почала непокоїти наших великих землевласників. Першими заворушились подільські поміщики. Та як тут не непокоїтись! Адже-ж хоч сучасний вік – є вік машини (до того ще во всьому покірної власникови), але в сільському господарстві не скрізь людську працю можна замінити машиною. І чим сільське господарство стає більш інтенсивним,—тим воно що-раз то все більше й більше потрібує робітничої ручної праці, до того ще вмілої та пунктуальної. Адже-ж на буракових плянтаціях та хмільниках без ручної роботи не обійтись: тут вже ніяка машина не в силі замінити робітника. І ось, коли нашим „опікунам“ приспічило, здіймаєть ся лемент: що через еміґрацію падає добробут країни,—хоч власне добробут країни їх мало обходить, вони дбають тільки про себе,—бо через еміґрацію доводить ся позбутись дешевих робітничих рук.

Коли з Поділя та Київщини вирушає шукати кращої долі на півпролетарське селянство, то з Поліся зриваєть ся до Америки переважно більш-меньш заможний елемент, котрому при иньших умовах жило ся б добре і в себе в-дома. Але про Поліщука-селянина „про добробут країни“ ніхто не потурбуєть ся навіть так, як ото ми бачимо на Поділю. Великим землевласникам Поліся, що ведуть екстенсивне господарство, нема такої потреби в робітниках, а доля самого Поліщука їх зовсім не турбує. Еміґрація з Поліся останніми часами зросла до нечуваного: є такі села, звідки вирушили до Америки всі—самі що-найздоровійші працьовники - хлібороди. Торішня повідь та брак сеї зими харчу для худоби женуть за море нову хвилю еміґрантів,—хоч, як ото сповіщають „наші Американці“, і там тепер скрутно. Але для Поліщука більш нічого не лишаєть ся робити, бо жити вдома—справжнє пекло. Ось як про становище країни дописує до часопису „Известія Волинскаго Губернскаго Земства“ один Поліщук-селянин.

Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Бог з неба не скине мені хліба, а самому нема за що рук зачіпити... Чого я тут досиджу? В плуг жінки не запряжу!? Піду в світ,— може як-небудь вишкрабаюсь, а може й загину—на те воля Божа... Тут працюватиму скільки літ, де-чого запрацюю,—а тут дивись й посіла вся моя праця в воді (бо з водою не попливе далеко)... Хай би як-небудь сей рік побідував—хоч стільки штук визимував худоби... але що з того?.. Хіба то вже й по всьому буде? Хіба на той рік і далі— буде ліпше?“ (Уривок з статі „Голосъ съ Полѣсья“ у ч. 1—2 за січень с. р. вище згаданого часопису).

Се жалі наболілої душі селянина—Поліщука. Нащо вже наше земство, Столипінове немовлятко, й те ті жалї прийняло близько до серця: орґанізувало доставку та продаж харчу для худоби. Та річ у тім, що й купувати тих харчів нізащо, і селянство—як ото видно з того ж таки допису—опинилось перед дуже вже складною ділемою: „Продам худобу—не хазяїн; держатиму доти, поки виздихає—вдвоє не хазяїн“. Хоч не хоч—доводить ся забезцїн збувати худобу, якої ще до того нїхто не хоче купувати: бо кому ж потрібні сухарі, сама шкура та кости.

Щоб уявити справжнє економічне становище Полїся, я зробив моноґрафічний дослїд двох сумежних полїських сїл. У першому „Велика Глуша“ землеволодїннє громадське—черезполосне. Друге-ж, „Погулянка“, вже три роки як пошматовано на хутори та одруби.

Ся табличка показує нам вельми вже велике зменьшеннє дорослої рогатої худоби, особливо ж телят та овечок [1]). Останнє пояснюєть ся тим, що телята, а також овечки, через оттаке занадто мокре лїто, ще з осени почали здихати. Крім того силу молодняку вивезено в наші польські ґубернї для вгодовування на мясо. Молоді телята та випустки на Полїсю цїлком випродали,—тодї як на дорослу скотину, до того ще заморену, не було жадного попиту. Зменьшеннє кількости коней незначне, і замість проданої коняки сього 1913/14 р. лишили на зимівлю лошат. Та на Полїсю, де всї польові роботи виконують ся виключно волами, кінь для господаря не має великого значіння

Сї відомости збірались різдвяними святами, тому судити по них про справжнє становище господарства селян Поліщуків не можна, бо під кінець зими багато худоби пропало. До того ж, ті два вищезгадані села не можна рахувати типовими полїськими селами (для дослїдів я взяв ті а не иньші села через те, що проживаючи там довгий час, добре ознайомлений з селянами). Тут хоч сїножати й болотяні, але по-

[1])Дослїд сих двох сїл не є вичерпуючим. Бо відомости з 12—15 господарств через де-які причини добути не вдалось.

Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Селянські господарства, що мають надільної та купленої землї разом.		Кількість господарств.	Пересічна кількість землї на кожне господарство.	Скільки в тих господарствах всього зимувалось худоби в 1912/13 р.					Скільки лишили зимувати в 1913/14 р.					На скільки голів зменьшилось худоби.					На скільки % зменьшилось худоби.					Всього робітників.		Кількість робітників в Америцї.	% еміґрантів відносно кількости робітників — „чоловіків".	Оцен еміґрант припадає на селянських господарств.
				Коней.	Лошат.	Рогової худоби.	Телят.	Овечок.	Коней.	Лошат.	Рогової худоби.	Телят.	Овечок.	Коней.	Лошат.	Рогової худоби.	Телят.	Овечок.	Коней.	Лошат.	Рогової худоби.	Телят.	Овечок.	Чоловіків.	Жінок.			
с. Велика Глуша.	Від $3^1/_2$ до 5 десятин.	10	4,5	10	—	26	5	22	9	—	16	—	4	1	—	10	5	18	10	—	38	100	82	12	13	6	50	1,6
	Звиш 5 до 15 десятин.	65	12	89	1	274	69	272	81	10	205	9	104	8	+9	69	60	168	9	+900	25	87	62	90	89	38	42	1,7
	Звиш 15 до 65 десятин.	41	30,01	87	9	358	86	308	82	11	272	10	103	5	+2	86	76	205	6	+22	24	88	67	99	89	41	41	1
с. Погулянка.	Звиш 5 до 15 десятин.	7	11,5	9	—	44	8	30	8	1	37	—	11	1	+1	7	8	19	11	+100	16	100	63	10	9	—	—	—
	Звиш 15 десятин.	39	21,7	29	1	284	53	287	27	4	224	27	123	2	+3	60	26	164	7	+300	21	51	57	59	63	10	17	3,9

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ле досить високе і злива не так може вже нашкодити. Коли ж зазирнути у прирічні села або перебратись на лївий беріг Припеті,—то там коїть ся щось таки нечуване. Де, звичайного меньш-більш погідливого року, худоби тримали штук 40—50, ті ж самі господарства на сю весну опинять ся всього-на-всього з 6—8 головами худої до неможливости скотини. А решта з більшого виздихала від поганого гнилого харчу та мотилиць. Нічого тут не могла зарадити і харчова допомога земства.

Ось велике поліське село Повіть. Воно знаходить ся верстов двадцять од Дніпровсько-Бугського водяного шляху, та понад самим селом тутешнє болото перерізує так званий Оріхівський водопровод. Тут, здавалось би, се село знаходить ся в якихсь виключно гарних умовах. Адже-ж сї канали повинні б забирати лишню воду з тутешнього болота. Та, на жаль, сей водяний шлях з його водопроводами для обсушування країни не має майже нїякого значіння. В дощове лїто Дніпровсько-Бугський канал цїлком забрати з поліських мочарів воду не може (з сим не криеть ся й сама адміністрація того шляху). Цїла-ж сїтка тих „водопроводів" збільшого пристосована тільки для того, щоб постачати воду для Дніпровсько-Бугського каналу,—тоб то Поліс уявляє з себе немов якийсь резервуар води для вищезгаданого водяного шляху.

Ось через такі обставини, усунути які власними силами селянство не може, Поліщук нарештї шукає кращої долї в еміґрації. Женуть селянина-поліщука до Америки не заздрість на гроші, не малоземелле, а виключно те, що, маючи тут і багато землї, прожити з господарства неможливо,—до того ж часами навіть нїзащо й рук зачепити. Не можна ж зараховувати до малоземельних господарства в $3^1/_2$ десятини. Та такі господарства на Полїсю рідко стрінете. У вищезгаданому селї Велика Глуша їх всього на всього щось зо три, у другому-ж селї Погулянка на саме найменьше господарство припадає коло восьми десятинок. Крім того в урядових лїсничествах багато є придатних для поліського хлїбороба земель—сїножатів, які селянин може заарендувати за досить невисоку цїну. Значить, про якесь малоземелле тут не може бути й мови! Та й мандрує до Америки не самий найбіднїйший елемент, але збільшого заможні люде, котрим, при кращих обставинах, та ще й при таких клїматичних умовах, як ото на Волинї, жило ся б добре і вдома. Тепер про Америку кожне марить. Нидїє тутечка та пухне з голоду тільки той, кому нїзащо рушити в дорогу. Се й показує табличка, що в-міру того, як зростає господарство (по кількости землї та навіть і худоби) збільшуеть ся еміґрація. Так, наприклад, на дрібні господарства від $3^1/_2$ до 5 десятин оден еміґрант припадає на 1,6 господарств; гос-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

подарства звиш 5 до 15 десятин—1,7; на самі ж більші господарства звиш 15 до 65 десятин—там вже оден еміґрант припадає на кожне господарство. Правда, що відносно кількости робітничої сили—чоловіків, —відсоток еміґрантів, чим більшає господарство, ніби трохи падає. Але се можна пояснити тим, що заможніщі господарства взагалі більш багаті на робучі руки. Та се справи ні скільки не міняє: бо коли в багатоземельних господарствах, де на кожного чоловіка-робітника пересічно припадає коло дванадцяти десятинок земельки, про лишні робітничі руки не могло-б бути й згадки. Коли б Поліся знаходилось трохи в кращих умовинах, то для обробітку землї навіть ще й невистачило б місцевих робітничих сил. Не ліпше становище й полудневої частини Мінщини та Городненщини. Там так само, як і на Волинї, заможніще селянство шукає щастя-долї в далекій Америцї, а харпаки за мізерну плату поневіряють ся по панських економіях та в наймах у багатого—свого ж таки брата „кулака". Щоб запобігти такій масовій еміґрації, наш уряд почав переслїдувати сельських та містечкових аґентів, що переправляють людей за кордон. Але се еміґрації не зменьшує тільки гострійше відбилось на кишенї селянина: бо різико збільшилось, і аґенти підняли тариф за переправу через кордон та за всякі витрати, сполучені з переїздом до Америки.

Коли поглянути на табличку, то нам кинеть ся в очі (рівняючи з Великою Глушою) дуже вже незначний відсоток еміґрантів з хуторського села Погулянка: немов тут селянство „благоденствує". Справдї-ж воно тутечка ще гірше бідує. Річ у тім, що земля тут пошматована на хутори та одруби (котрі озьде через поліські умови не в одному, а в трьох навіть і пяти кусках) і людність не може користуватись одним пасовиском та на ціле село мати одного-двох пастухів. Тут кожне господарство мусить мати свого власного пастуха. Та й при страшенній віддеглости одного участка землї від другого, господарювати нїскільки не краще. Покинути ж власне господарство, при такому ніби-то „хуторському" землеволодїнню, на жінку та дїтей підлїтків селянинови ніяк неможливо. Наше славнозвістне „землеустройство" підняти добробут Поліся не в силї. Від його тут тільки одна шкода. Коли обдуреним селянам при нарізцї одрубів доводить ся оцінювати землю, вони попадають в дуже скрутне становище. Озьде досить високий ґрунт, та за те піскуватий; тут же тобі ліпша земля сиросіка та торфоватий ґрунт, але за те в повідь вкривасть ся водою. Котре тут поле ліпше? Який ґрунт зарахувати до першого сорту та який до низчого? Як тут можна зробити належну оцінку земельної площи? Зовсім иньша річ після радикальних меліоративних поліпшень землї. Тодї селянин досить легко в сьому розбірав ся б. Як показує дійсність, хутори та одруби без попередньої меліорації для

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Поліщука тільки шкодливі. Господар тут так само бідує і прагне, щоб там не стало, поїхати до Америки; та на превелике нещастє, через відомі нам аґрарні умови, він немов прикований до своєї непридатної для господарювання земельки.

На скільки зросла еміґрація з Полїся, показчиком може бути те, що на протязї 1913 року в Леликовську волость, Ковельського пов. (саму найглухіщу місцевість Волинї) через волостну управу еміґранти вислали до-дому щось коло ста пятидесяти тисяч карбованців. І се не якимись там ремесниками та спеціяльними робітниками, але простїсенькими собі чорноробочими людьми, що тільки й знають, як колупати земельку та поратись коло худоби.

Сї нїмі цифри немов нагадують, що далї так тягнутись не може. Чим далї, країна все гірше убожіє. Через еміґрацію людність тільки виснажує свої сили й вирожуєть ся як фізично, так само й духовно. Поліпшити ж свій достаток заробітками далеко за океаном діло трудненьке: бо запрацьовані тяжкою працею „доляри“ йдуть збільшого в кешеню всяких аґентів. Спинити ж еміґрацію репресивні заходи уряду не в силї: ніякі кари на аґентів нічого в сїй справі не зроблять. Зостаєть ся тільки одно: привести країну в таке становище, щоб Поліщук мав змогу працювати на своїй землї.

С. ЧЕРКАСЕНКО.

З українського житя.

Централїстично-децентралїстична система.—Незвичайний характер юбилейних свят.—Київські „торжества“ й патріоти. — Чарівники й чорт. — Куріозні конфлїкти.—Коло памятника Шевченкови.—Хронїка відгуків Шевченкового юбилею.—Дрібні справи.

Шевченківські свята скінчились. Немає змоги навіть коротко перелїчити в хронїкальній замітцї—де і як шановано нашого Кобзаря по Українї й за межами її. На свято відгукнулись всї свідомі своєї національности. Українцї, роскидані долею-мачухою по містах і селищах далекого холодного Сибіру, Західної Европи, Америки. Що до святкованя в межах Російської держави, то, наші національні „торжества“ мали дуже ріжноманїтний характер. Головнїйші форми, в які мусїли вони вилитись, слїдуючі: 1) урочисте мовчаннє, як результат або повної заборони, або спочуття й солїдарности з Київом; 2) заборони й переслїдування Українцїв за самий намір виявити пошану до поета, труси й арешти; 3) немилосердне обтинаннє проґрам святкування й доведеннє їх до етноґрафічного minimum'а; 4) зрештою—сливе цїлковитий їх доз-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

віл і переведеннє в житє. Останнє щастє випало на долю російських міст, які взяли участь у вшанованню памяти Шевченка: адміністрація очевидно не бояла ся „мазепинства“ десь у Москві або в Ризї, а українські міста подбала „обезвредить“.

Як бачимо, святкованнє Шевченківського 100-літнього ювилею вийшло трохи ніби не звичайним, бо центр ваги в ініціятиві перенесено було від Українців до російської явної й тайної поліції, і не можна сказати, щоб вона ролю свою виконала зле. Взірцем того, як саме треба шанувати урочисто память великих людей є напів-обміркована й напів імпровізована проґрама київського ювилейного „торжества“. Київ є осередком культурного українства, тому найбільшу увагу начальство звернуло на київських Українців і на їхні ювилейні настрої. Все, що тільки є найхарактернійшого в обставинах, при яких проходили Шевченківські дні, знайшло свій вияв у Київі і, звичайно, в розмірах, які тільки можливі при російськім конституційнім режимі. Вже заздалегідь, як я вже говорив у попереднїй хроніцї, націоналїстична й чорносотенна преса зняла гамір і цькуваннє: се не лишило ся без наслїдків— і заздалегідь же таки київська поліція роспочала підготовчу до ювилею метушню, а позаяк при пожежі не рахують битих шиб, мовляв хтось із творців сучасної конституції, то й у підготовчій до такого великого свята „чистці“ не розбірали, де правий, а де виноватий, і арештовували та трусили всїх, на кого впав винозорий погляд шпика й запідозрив „австрійську партію“ (див. у II кн. повідомленнє з Миргорода). 20-го лютого, напр., арештовано по ріжних кватирах кілька душ студентів, з яких до сього часу випущено всїх, не виключаючи й того, в якого було знайдено якісь проклямації. 21-го в місті провадили ся знову труси, арешти й перевірки кватир, когось і щось шукано й де кого арештовано. 23-го те саме повторилось уже в збільшеннім масштабі й арештовано вже багатьох, переважно з молоди (на Несторовській вул. арештовано цїлу збірку, але досї обвинувачення їм не складено, тому увязнено адміністраційно на ріжні часи). Одночасно з сим по постанові київського тимчасового комітету по справам преси, на підставі 6 п. 129 ст. карного статуту, наложено арешт на нове виданнє „Кобзаря“ Т. Шевченка під ред. В. Доманицького (вид. т-ва „Криниця“, ц. 35 коп.). Тут до речі зазначити такий куріоз: підчас конфіскати у крамницях вільно продавало ся яковенковське виданнє „Кобзаря“—повнїйше від виданого „Криницею“. Щож могло спричинитись до несподіваної конфіскати? Коли взяти на увагу, що на „Кобзаря“, виданого „Криницею“ на кращім папері (ціна 1 карб.), арешту не було наложено, то стане очевидним, що все лихо від творів Шевченка крило ся в тім, що нове виданнє їх підскочило під ювилей і коштувало всього тільки 35 коп.—

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хто й не хоче, то купить через те, що дешево дуже; а се не відповідає „видамъ“ ворогів українства. (Конфіскату судебна палата не ухвалила й веліла зняти: „Кобзар“ вільно продаєть ся по всїх книгарнях). Заходи що до впорядження урочистої панахиди наразились на впертість вищого київського духовенства, котре пропонувало правити панахиди не в церквах, а... дома, кому забажаєть ся. Який настрій панував в українських громадян у сї днї—можна легко уявити.

Наступив зрештою день 25-го лютого. Вже зранку Київ мав не такий, як звичайно, вигляд. Погода була тепла, соняшна, і пішоходи головнїйших вулиць кишіли городянами й молодю. У соборі св. Володимира зібрались ті, що, не зважаючи на заборону прилюдних панахид, хотїли все ж таки одслужити її. Коли в сїм було їм відмовлено, вони проспівали „вічну память“ і, співаючи, вийшли на вулицю, де їх розігнала поліція. Ввесь день то там, то там збірав ся натовп і врочисті згуки жалібного співу мішались з гамором міста. Козаки—вершники й поліція ретельно „полювали“ за демонстрантами й розганяли неслухняних нагаями. Одначе сутички сї ще не мали жорстокого характеру: все обійшлось досить „благополучно“, і тільки кілька десятків студентів та курсисток, замкнених по участках, нагадували начальству про клопітний день. Були спроби патріотичної демонстрації з боку кількох студентів-академістів на чолї з відомим Голубовим і Позняковим, та купки якихось непевних людцїв. Зупинялись навіть на Хрещатику, співаючи „Спаси, Господи“, але враження не справили, і тільки спритні хлопчиська-ґазетчики, що всюди поспіють, збільшували голубовські „міліони обурених“ у своїх найсвятїйших почутях „руських людей?“.

Другий день ювилейних свят пройшов бучнїйше: нагаї пускались у дїло вже значно ряснїйш, а „двуглавовцї“ або „орлята“, як дражнять прихильників голубовських виступів у Київі, відкинувши надїю захватити народ в патріотичний спосіб, узялись за ломачча. Втративши надїю відправити панахиду десь у православній церкві, молодь зранку почала зходитись до костьолу на В. Васильківській вулицї. Коли натовп збільшив ся, до костьолу прибув загін козаків на конях. Настоятель костьолу так само зрік ся відправити панахиду, покликаючись на заборону свого начальства; тому натовп висипав на вулицю і, співаючи „вічну память“, вертав ся назад до центру міста. Козаки їхали позад нього мовчки аж до Мар.-Благовіщенської вул., де й кинулись розганяти демонстрантів. Піднявшись угору по Кузнечній вул., натовп пристав до тих, що зібрались на центральних вулицях. Там у сей час відбувались іще такі подїї: студент Голубов, зібравши своїх „орлят“ і озброївши їх палицями, разом з козаками накидав ся на купи демонстрантів, намагаючись розігнати їх; коли натовп збірав ся в иньшім

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

місці, він поспішав туди. Се починало набридати зрештою, і гурток молоди, заманивши відважного патріота на Пушкинську вул., вжив для вкоськання його тих самих способів, яких вживано було супроти демонстрантів. Се очевидно зробило своє вражіннє: підвівшись і обтрусившись, як побитий пес, доброволець зник аж до другого дня. Демонстрації й співаннє відбувались на вулицях до пізного вечора. І в перший і на другий день у заспокоєнню міста брав участь і ґубернатор, хоч се, як побачимо далї, не врятувало його від наклепів і гавкання оскаженїлих ворогів усього сущого. Арештовано було ще кілька десятків дуы студентів і курсисток. Потім усїх затриманих на вулицях за демонстрацію було взято на допит і адмінїстраційно покарано арештами— від двох тижнїв до 3-х місяцїв.

Як віломо, Шевченковських днїв є два — 25 і 26 лютого. Але в Київі „святкованнє" відбувало ся ще й на третїй день. Користуючись тим, що сього дня „мазепинцїв" на вулицях не буде і що нїщо не загрожує, як то було вчора, Голубов знов зібрав аж два десятки патріотів: вони купили великий портрет Шевченка, волочили його по Фундуклеєвській вулиці й били ногами; коли люди почали зупинятись і роспитуватись, в чім річ, „орлята" поспішили вгору і перед мійським театром підпалили портрета, вигукуючи своє звичайне „ура!.." Поліціянт стояв трохи осторонь і не заважав патріотичній справі. В юрбі почулись вигуки обурення: почувши їх, манїфестанти зникли, памятаючи очевидно вчорашнє. Згадую про сей патріотичний вчинок для науки нащадкам, памятаючи слова нашого пророка: „запалили", але

забули теплий попіл
По полю розвіять.
Лежить попіл на роспутті,
А в попелї тлїє
Огню іскра великого,
Тлїє не . . вгасає,
Часу дожидає...

Здавало ся, адмінїстрація все зробила для того, щоб петербургський керовничий внутрішньою полїтикою був задоволений з ювилею. Воно може-б так і стало ся, коли б у Росії та була тільки офіціяльна адмінїстрація й не було ще кількох добровільних, що виконують ролю якоїсь патріотичної мілїції. Не маючи змоги „дѣйствовать" баґнетами, патріоти вживають способу т. з. патріотичної манїфестації, яка звичайно закінчуєть ся погромом (крім наскоків з палицями, „орлята" виявили 25-го лютого свій патріотизм тим, що вчинили невеличкий жидівський погром на Олександрівський вул.); коли се не має бажаних для них наслїдків і не підтримуєть ся адмінїстрацією, тодї їхньому сказови немає меж: всї патріотичні, вибачайте, ґазети здіймають силу брехень, наклепів, людозненависти, закликів до „расправы" з тими, на кім вони опеклись,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

закликів до кари на адміністрацію, що ніби-то потурає ворогам „отечества“, яке вони так люблять і з якого сердешного, мовляв поет, „кров, як воду точуть“. П. київський ґубернатор не виставив супроти „мазепинців“ гармат, не перестріляв демонстрантів, як хотіло ся патріотам, і за се тепер зробив ся обектом найпильнійшої уваги патріотичних ґазет. Хто має відвагу, затуливши носа, навернутись до сієї патріотичної бреднї, той подумає, що з п. к. ґубернатора чудовий „мазепинець“, що п. к. ґубернатор тільки те й робив у Київі, що давив патріотів і сипав на „мазепинців“ великі й багаті милости. Ще-б пак: нововременський недолюдок он запевняє своїх читачів, що підчас київських демонстрацій 25-го лютого містом гарцював на коні справжній Жид і керував натовпом, а п. ґубернатор робив вигляд, що нічого не бачив; і Меньшиков, і всї київські й не-київські „патріоти“ чули, як „мазепинцї“ вигукували перед австрійським консульством: „Геть Росію! Нехай живе Австрія!“, а п. ґубернатор і взагалї київська адміністрація, хоч і не вигукували сього, проте не тільки не заважали, а навіть потурали. Картина, мовляв один з чеховських героїв, варта пензля Айвазовського!.. Що було діяти п. ґубернаторови? Гаразд знаючи, що такі річи не лишають ся ні для кого без наслідків, бо роблять певне вражіннє в сферах, п. ґубернатор звернув ся до „Н. Времени“ з катеґоричним спростованнєм усїх патріотичних брехень, а київський цензурний комітет сконфіскував число „Двуглаваго Орла“ з такими наклепами. Але се не тільки не спинило Меньшиково-Голубовську браваду, а ще підлило в огонь олїї, і ми тепер свідками надзвичайно характеристичної навіть і як на російську дійсність траґі-комедії: з Петербургу, поминаючи місцеву владу, наказано жандармській поліції зробити слїдство в справі „мазепинських“ виступів у комерційнім інститутї й на вулицях, причім особливу увагу звернути на того Жида, що їздив конем і керував демонстраціями, та на тих, хто маніфестував приязнь до Австрії й ворожість до Росії; головними свідками до слїдства закликано „орлят“. Як повідомляють ґазети, Жида ще не знайдено, але викрито того, хто найдужче кричав на Пушкинській вул. про симпатії свої до Австрії: се студент Захарченко (котрого, до речи мовити, арештовано зовсїм не на Пушкинській вул., а біля комерційного інституту, чи біля собору).

Коли взяти на увагу те, що Голубова „поглажено“ іменно на Пушкинській вул., то джерело австрійської зради стане відразу зрозумілим. Так чи инак, але я не помилюсь певне, коли скажу, що витїваєть ся якийсь реванш за мармарошську й львівську справи, і дивно, що поступова преса, не зважаючи на її приязнь (непевну, правда) до українства, все-ж таки не звертає на се „слїдство“ хоч такої уваги, яку вона звертає в анальоґічних випадках. Що до п. київського ґубернатора, то, маючи його за нашого отвертого прихильника, чорна преса не тільки не ра-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дить користуватись його вказівками, як очевидця, у сій справі, а навпаки - ширить про нього всякі непевні чутки: не здивуємо ся тепер, коли одного чудового дня прочитаємо у фелєтоні Меньшикова, що п. Суковкина одноголосно обрано гетьманом усієї соборної України. Явище, кажу, надзвичайно характерне, як покажчик, до чого все попереплутувалось у російськім урядованню: хтось викликав собі на поміч чорта і тепер не має змоги й сили пхнути його назад у пекло. Що се імено так і є в наші часи, маємо докази в недавнїх конфлїктах одеських правих професорів з студентами-академістами, потім у конфлїктї п. Касо з Пуришкевичем і т. д. Але—до дїла.

В київських Шевченківських демонстраціях український протестуючий рух піднїс ся до найвищого поки-що рівня свого. Досї ще живемо ми під його вражіннями, рухаємось, так мовити, по інерції, котра що-далї, як звичайно, стихає і справа набірає своїх спокійнїйших на вигляд форм. З усїх кінців підходять іще до ґазет звістки і відгуки Шевченківських ювилейних святкувань, де вони відбули ся, надходять звістки про заборони сих святкувань, а головне звістки про небувалі ще за конституції переслїдування українства. Про них і хотїло ся менї сказати кілька слів; але, щоб уже закінчити ювилейну хронїку, звернусь попереду до того гамору в українських громадських колах, що зняв ся коло ухвалення проєкту Шевченкового памятника скульптора Шіортіно.

Ухваленнє Обєднаним Комітетом проєкту Італїйця Шіортіно викликало в українській пресї протести і нарікання. В № 2-м часопису „Сяйво“ д. М. Біляшевський, в протестуючій замітцї „Стало ся!“ ухваленнє шіортіновського проєкту називає „слїпим, мимохітним, але все ж таки глумом“ і закликає Комітет „схаменутись, скинути з очей полуду, що наклала на них вулиця й вуличний смак“, бо, мовляв, „не можна так легковажно відноситись до дїла, що доручено цїлим народом“ і т. д. У дальшій статї—„Нещасливий конкурс“ д. Антонович говорить про непоправність вчинку Комітета, яка стала ся через його „певну нечеммість (?!), з якою він відкинув присуд спеціяльно самим-же комітетом скликаного жюрі і обрав проєкт для постанови, керуючи ся своїм обивательським смаком і відкидаючи всякі естетичні мірки“. Читач чекає далї на дітирамби в честь Шервуда, проєкт якого було ухвалено жюрі, або принаймнї в честь Вольнухіна, проєкт якого також звернув увагу жюрі. Але... далї слїдує жорстока по змісту, хоч „чемна“ по вислову, критика проєкту Шервуда і здивованнє, що жюрі зацїкавилось вольнухінським проєктом. Правда, ще більш немилосердну критику присвячує д. Антонович проєкту Шіортіно, а про шервудовський проєкт каже, що за ним „зостаєть ся певна ориґінальність твору і мальовничість компо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зиції,—та вже разом дозволю собі навести оцінку автором проєкту Шервуда з „Дзвону“ (кн. 2): „проєкт Шервуда мало чим кращий від проєкту Шіортіно“... „невдала постать Шевченка грузно сидить на могилї зрізаній і спереду і ззаду“... „окремі постатї ґруп між собою не звязані, одна одну закривають, закривають частину постатї поета, яка взагалї мало відзначаєть ся між сим натовпом; в цілому контур могили наче додержано, але обрізана частина кургану, особливо з правого боку поета, виглядає як неможна гірше; в містї, між високими будинками, монумент, виконаний по проєкту Шервуда, мав би незвичайно лихий вигляд“. Поставивши поруч нарікання на „нечемність“, „обивательський смак“ Комітету, авторитет і компетенцію жюрі та наведену оцінку проєкту Шервуда, можна тільки, як бачить читач, запитати д. Антоновича словами анекдотичного Жида: „Ну, а що тепер буде?...“

В числї 3-м „Сяйва“ вміщено „заяву“ чотирнадцяти осіб, між якими бачимо призвища й українських артистів-художників (В. Кричевський—член жюрі, Ф. Кричевський, Паращук); в своїй заяві сї особи, обурившись інтервю ґазети „Рада“ у девяти художників, що ухвалили вибір Комітету і висновком ґазети з тих інтервю („Комітет мав справдї рацію не погодитись з думкою жюрі і, спинивши вибір на проєктї Шіортіно, має тепер за собою більшість голосів громадянства і художників“), обурившись іще й тим, що „Рада“ посилаєть ся ще й на иньших „художників-киян“, не називаючи їх поіменно (маємо рацію думати з сього, що всї, хто підписав „заяву,“—художники), чотирнадцять згаданих осіб „змушені заявити: 1) що вчинок Комітету, який відкинув постанову жюрі і самовільно вибрав проєкт і тим вийшов із своєї компетенції, вважаємо зовсїм неправильним і некоректним; 2) що проєкт Шіортіно вважаємо твором не художнїм і до постанови його, як памятника Шевченкови, нї в якому разї не відповідним.“ До сієї „заяви“ артист-різьбяр М. Паращук додає ще й свою окрему замітку, в якій радить Комітетови „поїхати й подивити ся на ґенуезський цвинтар“, бо, мовляв, „там таких Шіортіно можна бачити багато“, міркує, що „ліпше було-б дїло передати в руки людей тямущих“ і закликає суспільність спинити зрештою „помилки“ Комітету.

Все се—і заява художників і замітка д. Паращука — „звучить“ надзвичайно „гордо“, але—які конкретні пропозиції шановних авторів? Що до компетенції художників у лапках (див. ст. д. Антоновича в „Дзвонї“)—Котарбинського, Фельдмана, Галїмського, Іжакевича, Рашевського, про яких, як про художників, суспільство все-ж таки щось знає, то чому їхня думка важить меньше, нїж думка тих художників без лапок, які підписали в „Сяйві“ заяву і про яких широкий загал суспільства нїчого не знає (крім своїх звичайно)? Я не стаю в обо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

рові Комітету, але се для мене незрозуміло. Щоб усе було гаразд і „чемно“, Комітет повинен був зробити „річ, в Европі допустиму“, се-б-то ухвалити або проєкт Шервуда, або Волнухіна, хоч перший „мало чим кращий від проєкту Шіортіно“ і між високими будинками „мав-би незвичайно лихий вигляд“. Сього хотіли шановні протестанти? Де-ж льоґіка?

„Украинская Жизнь“ теж відгукнулась на се питаннє, вмістивши замітки д.д. С. Глаголя і Чужого, застерігши, що думку д. Чужого вона не зовсім поділяє. У д. Глаголя обидві постанови — і жюрі й Комітету—викликають „недоумѣніе и искреннее сожалѣніе объ отсутствіи у обоихъ учрежденій всякого пониманія того, чѣмъ долженъ быть памятчик пѣвцу Украины“. Про проєкт Шервуда і про компетенцію жюрі д. Глаголь пише: „Невже в сім контурі є хоч якийсь натяк на красу, а між тим у памятнику найсамперед—гарний контур. Потім,—хіба то співець народнього горя на верхівлї сієї брили? Се старосвітський поміщик у халаті, а не поет України. Жюрі, що ухвалило проєкт, привабило, мабуть, багато фіґур на памятнику“. На думку д. Антоновича проєкт Шіортіно „банальний, солодкий і фальшивий“, а на думку д. Глаголя проєкт Шервуда „нагадує одного з тих шабльонових плякатів про якусь виставку, причім на плякаті намальовано десятків з півтора річей: і сїялки, і віялки, і річей гончарного виробу, і мережевниця, і машина до виробу штучних мінеральних вод, одно слово—цїлий ілюстрований прейскурант, усе, крім того, що виявляло-б ідею самої виставки. І всї оті скорчені фіґури лїзуть на проєктї у вічі, одвертаючи увагу від фіґури поета, мало нагадуючи сумне житє України“. Не кращий, на думку, д. Глаголя й шіортіновський проєкт, і автор закликає протестувати супроти постановки памятника по сьому проєкту. Те саме читаємо й про відзначений жюрі, як „второй по достоинству“ проєкт Волнухіна. Симпатії д. Глаголя на боцї проєкта Андреєва. Такої самої думки про останнїй проєкт і д. Чужий.

В числї 67 „Ради“ вміщено ще листа—до редакції—українських художників, між якими знаходимо де-які призвіща з тих, що підписали заяву в „Сяйві“. У своїм листї художники повторюючи вже зазначені мною мотиви і вважаючи, що проєкт Шіортіно і з боку художньої техніки не є бездоганним, ущіпливо висміюють його, додаючи: „Коли вже судило ся такому памятникови стояти на Українї, про одне просимо: замість напису „Шевченко“, вибити „Шевченкови—Обєднаний комітет“. Знов-же таки не берусь обороняти від протестантів Об. Комітет, а тільки звертаю їхню увагу на хиби шервудовського проєкту, зазначені иньшими протестантами, і питаю: „А що тепер буде?“ Звертаю тому, що, накидаючись на Обєдн. Комітет і забувши про „чемність“, так

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

слушно згадану д. Антоновичем, вони чомусь зовсім забули про постанови жюрі. А в жюрі-ж були і протестант М. Біляшевський і протестант В. Кричевський. Коли Обєднаний Комітет, що склав ся з „патріотів — хто більше гривеника назбірав“, з „брутальних міщан“, із „славних прадідів великих правнуків поганих“ (се усе з „чемного“ лексикону д. Антоновича), мав обивательський смак, то чому-ж, скажемо, д. М. Біляшевський і д. В. Кричевський, що одночасно були й членами Комітету, не зняли йому полуди з очей, чому не сказали: „Ось, панове, прекрасний по виконанню постатей проєкт Андреєва: нехай автор його переробить постамент, виконаний „в ефіопський спосіб“ (як каже про се д. Антонович), і ми матимемо річ справді художньої вартости?“ Чому вони, замість того, ухвалили проєкти Шервуда й Волнухіна, що де-кому, як ми бачили вище, теж здали ся на посміх? Неможна переробляти, бо „кожна найменьша зміна одного детайля,—мовляв д. М. Паращук,—потягає за собою десять иньших, коли у художника єсть якийсь плян, ідея чи гадка, яку він хоче перевести у своїй роботі? Але мені відомо, що і д. Біляшевський, і д. Кричевський не додержували сієї думки, обороняючи в комітеті проєкт Шервуда, — навпаки: вважали цілком можливим одмінити де-які деталї (селянина з великоруською „сохою“, русалок то-що). Чому-ж сього неможна Андреєву, Шіортіно?.. Ні, коли вже у тім, що „стало ся“, є хтось винний, то найсамперед ж ю р і, що не звернуло уваги Комітету на кращий проєкт, а зупинило свій вибір на не кращих за Шіортіновський проєктах Шервуда й Волнухіна. З усіх думок, поки-що висловлених у пресї й коротко зазначених мною в їх найхарактернійших рисах, ми бачимо, що коли-б Комітет навіть і не зробив „кріміналу“, се-б-то, коли-б він ухвалив один з визначених жюрі проєктів, то і д. Антонович, і д. Глаголь, і д. Чужой, і може хтось із тих, що підписали „заяву“ в „Сяйві“ та листа в № 67 „Ради“,—все одно били-б на ґвалт, вживаючи зовсім уже не „чемних“ кпин і епітетів на адресу „міщанського“ Комітету. Ще два слова: я розумію і д. Біляшевського, і д. В. Кричевського, коли вони не роблять консеквентних висновків із своїх єреміяд на адресу Комітета, се б-то, замовчуючи проєкт Шервуда, ухвалений ними в жюрі, вони мовчать і про те, що треба було-б оголосити новий конкурс, — їм просту н і я к о в о се робити: похвалити шервудовський проєкт — се значить піти всупереч з иньшими протестантами, бо не думаю, щоб хтось із тих протестантів теж захопив ся Шервудом; запропонувати новий конкурс — „чому ж ви сього не зробили в Комітеті?“ скажуть люди. Але я не розумію д. Антоновича, Паращука й иньших що виступили в „Сяйві“ та в „Раді“: чому вони мовчать про новий конкурс, а ходять, як кажуть, „вокругъ да около“ питання? Чому та-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кож, лаючи Комітет, д. Антонович, напр., не робить того самого з жюрі: адже на думку д. Антоновича й ухвалені ним проєкти не варт доброго слова?.. На мою думку, коли вже виступати з протестом і критикою, треба бути послідовним і безстороннім, а в противнім разї й зовсім не виступати. Коли комітетчики—міщане, обивателї, нетямущі, правнуки погані, то що-ж тоді члени жюрі, де-які з котрих у своїх виступах самі навіть соромлять ся стати в оборону ухваленого ними самими проєкту і замовчують його?..

Вертаюсь до відгуків Шевченківського ювилею. В минулій хронїцї, переказуючи зміст думських промов з приводу інтерпеляції про заборону Шевченківських свят, я не мав змоги зазначити, чим скінчили ся дебати, а також навести дуже цікавого інціденту з послом від Київщини, д. Мерщієм. Тепера ми знаємо, що запитаннє принято Державною Думою і чекаємо з великим зацікавленнєм, що відповість на нього п. мінїстр внутрішнїх справ, коли зволить на таку відповідь. Що до д. Мерщія, то він здивував громадянство своїм виступом супроти заборон. Нічого особливого й страшного в його промові не було, але п.п. націоналїсти, до яких належить нїби-то посол Мерщій, заметушились — не так через промову його, як через те, що він кілька разів ужив у нїй слова „Україна, Українцї". Впоряджено було справжнє слїдство з допитом і т. и., причім на карб відважному селянинови поставлено було заміна слова „Малоросс" словом „Українець". Насилу сердега відбрехав ся, хоч се не помогло йому: його урочисто викинено з фракції. „Хитрый малороссъ" прохопив ся (стихія заговорила!) і гепнув ся між двома стільцями, як і треба було сподїватись.

З багатьох иньших після-ювилейних подій в житю Українців варто навести й варшавський інцідент, що відкриває в сфері утисків на українство нові обрії: досї ми знали про гонитву за українством з боку духовенства, адмінїстрації, шкільного начальства, а тепера зявились ознаки того самого і з боку военного начальства. Ось що пишуть „Радї" (№ 52) з Варшави:

„Серед варшавських українських громадян, що хотїли одправити панахиду по Великому Кобзареви, „шпики" побачили скілька душ військових кандидатів-фельдшерів і, як водить ся, кого слїд сповістили. Ся звістка дуже налякала начальство і воно захопилось боротьбою з „мазепинством" з енерґією, достойною далеко кращої справи. Потрусивши геть чисто всїх шкільних фельдшерів Уяздовського військового шпиталю, начальство знайшло і конфіскувало все, що тілько було українського. Конфісковано всї часописи і книжки, що передплачували або куповали фельдшери. Серед „небезпечної лїтератури" таким чином опинились: „Сяйво", „Рада", „Вістник Життя і Знання", „Маяк" і т. иньш. Після того, фельдшерів-кандидатів, що мали окреме затишне помешканнє пере-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вели до загального з командою будинку, де серед галасу і гармідеру майже неможна зовсім читати Але се ще не кінець. Начальство оголосило всіх шкільних фельдшерів „політично неблагонадійними“ й наказало як найчаще їх муштрувати і, нарешті, встановили за ними „строжайшій“ догляд, щоб бува часом не оддїлились до Австрії, певно! До сього додамо, що все се робить ся там, де два-три місяці тому теж саме начальство з щирим захопленнєм та гучними оплесками вітало сих же фельдшерів, що виставляли на госпитальній сцені Шевченкового „Назара Стодолю“...

Часи одміняють ся, думки еволюціонують, а особливо думки начальства, що завше виявляє тенденцію посунутись не вперед, а назад, до „добраго стараго времени“. У Харкові, напр., вже кілька літ істнує безборонно українська книгарня з українською, звичайно, вивіскою; а от, після Шевченківського ювилею, в тій книгарні в присутности жандармського ротмистра 11-го березня зроблено трус, і дивно, що нічого крамольного не знайдено, тоді як там напевне були і „Розмови про сільське хазяйство“ Чикаленка, і „Як вибірати коня“ Корольова і иньші, не меньш страшні для цілости Росії, видання. Вивіску не сконфісковано теж. Чим пояснити таку несподівану увагу харківської жандармерії до книгарні, виноватої хіба тільки тим, що вона українська? Се зроблено очевидно, в звязку з шевченківськими трусами й арештами серед харківського студенства: в книгарні побачено, безперечно, міцну фортецю „мазепинства“ й джерело, з якого росходить ся австрійська інтриґа. Куди рішучійш зробила полтавська адміністрація: перевіривши „ввѣренное“ її піклуванням місто, історично сполучене з іменем самого Мазепи, полтавська адміністрація відшукала таки „мазепинську“ небезпеку у вивісці на українській книгарні. Звелено переробити на російську.

Взагалі що-далі, після невдачного шукання гетьмана в Катеринодарі, безрезультатного загону на „австрійську партію“ в Миргороді й т. иньших „мѣръ“, центр ваги начальницьких турбот потроху переносить ся на українське слово. Ми знаємо чимало вже випадків заборони друкувати афіші й проґрами спектаклів українською мовою. Тепера-ж на такі страшні річи звернено особливу увагу, і якась афіша або—крий, Боже!—ґазети українські викликають завше негайну, рішучу заборону. В тім же таки „лепськім городі“ Харкові український худ.-артистичний відділ літер.-худ. гуртка впорядив українську худож.-архит. виставку своїх творів. Хоч виставку й було дозволено, але запропонували на всіх плякатах і оповістках викреслити слово „український“. Мимохіть виникає питаннє: ну, що як-би то була не артистична виставка, а, скажемо, виставка „племенного скота“: що довело ся-б робити з „*украинскимъ* племеннымъ скотомъ“, перед котрим, як відомо, на полтавських земських зборах спасував сам ґр. Капнист?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В Лубнях Шевченківські дні увіковічено конфіскацією (11 березня) по всіх місцевих книгарнях „Кобзаря“, причім разом уже забрано й лубочні видання Хилмушина та Ситіна („Рада“, № 60). Але коли й буде комусь минулий ювилей найбільш у памятку, то се, крім київського й харківського студенства, ще українському вчительству. Власне ювилейні свята надали тільки більшої енерґії шкільній адміністрації, котра потиху та помалу до того розбіралась у „матеріялах“ про леґальний петербургський вчительський зїзд, що обернув ся, як і треба було сподіватись, у „кольосальну всеросійську провокацію“. Після ювилею редакції українських ґазет просто закидають такими, напр., листами:

„Через незалежні від мене обставини прещиро прохаю Вас по одержанню сього листа неодмінно припинити мені висилку „Ради“ до кращого часу, як що настане він коли, бо тепер такого дочекалась, що навіть ґазети неможна одержувати. Прикро, шкода, але діяти нічого— „*давленіе свыше*“. Сумно, дуже сумно розставатись і т. д. („Рада“, № 58).

Се пише вчителька з Таврії, але маємо відомости, які, звичайно, в свій час будуть видруковані в ґазетах, що таке „давленіе свыше“ діеть ся всюди на Україні, а особливо на Правобережжу, ближче до кордону, де обвиноваучуть українське вчительство трохи чи не в „зраді державній“. Ох, не обійти ся, не минути нам реваншу за Мармарош і Львів!.. Як не згадати тут відомого „анекдоту“: „Ти нащо моїх Жидів беш? Дак нà-ж ось і твоїм“!.. Правда, обережне начальство Правобережжа не хоче в голос вимовити слова „зрада“, бо треба на се доказів; але в иньших місцевостях „не стѣсняются“. З Новгород-Сіверського повіту Черниг. ґуб., напр., пишуть „Раді“ (№ 50): „Від жандармського ротмистра розіслано наказ, в якому говорить ся, ніби „малороссы“ мають заснувати свою самостійну державу від Карпат до Волґи й Кавказу і прилучити ся на федеративних основах до Австрії. Жандармське начальство наказує провірити на місцях, чи не потверджуєть ся якими-небудь фактами ся чутка“.

З усього наведеного бачимо тільки, яка преострашенна мішанина певного з непевним істнує в голові всіх, хто присвятив свою енерґію на гонитву за українством. Тому й репресії визначають ся иноді цілковито несподіваними по ріжноманітности й ініціяторах. Мені довело ся вже говорити про пирятинського інспектора (п. Ілін), що поставив учителям ультіматум—або „Рада“, або посада. Але, як повідомляє „Рада“ (№ 43), в сій справі працює цілий „букетъ“ україножерів:

„Принаймні нас прохають припинити посиланнє „Ради“ не тільки сердешні вчителі, а й фельдшери, які своєю професією зовсім не підлягають компетенції шкільних інспекторів... Тут уже без помилки вва-

Generated on 2015-08-08 08:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

жаєть ся образ не п. Іліна, а п. Іваненка—предсідателя повітової земської управи.

Перед нами лежить циркуляр пирятинського епархіяльного відділу до завідуючих і вчителів ц.-парафіяльних шкіл, яким рішуче забороняєть ся не тільки вчити дітей українською мовою, а навіть розмовляти між собою при учнях по-українському де-б-то не було—чи в школі, чи на вулиці, чи в домі учня. Ініціятором сього циркуляру є повітовий шкільний наблюдатель о. Пятаченко, який до-речи, розмовляючи з дітьми, завжди перескакує на мову... українську і... як кажуть очевидці, червоніє, як маків цвіт, бачучи кого небудь з тих, кому адресував свій циркуляр".

Характеристичним з сього боку є відношеннє шкільної й духовної адміністрації до прохання канівського земства дозволити впоряжати в помешканнях шкіл читання і бесіди по сільському господарству. Знайомий вже нам інспектор, п. Глуздовський, запобігливо згодив ся на се, але з умовою, щоб все оте відбувало ся виключно... російською мовою; а один із попів поставив на карб аґрономови, що він у його школі роздавав сільсько-господарські книжечки Чикаленка. Цікавий з сього боку й інцидент на кооперативних курсах в Мурованих Курилівцях (на Поділлю):

Курсистам-селянам роздано було анкетні листки. Після курсів слухачів екзаменовано. Член земської управи, націоналїст Яворський на екзамені спитав одного селянина, чи скінчив той сільську школу, і, коли селянин відповів, що скінчив, то Яворський накинув ся на нього, чому він анкету написав українською мовою. Селянин відповів: „Бо я пишу тільки рідною мовою". Роздратований Яворський погрозив ся довідатись, хто з учителів навчив його по-українському писати. Другому селянинови (53 л.), що теж написав по українському, Яворський нічого не сказав („Рада", № 52).

Що збільшеннє утисків на українство не є випадковим явищем, а результатом останніх подій, доводить такий, незначний як на перший погляд, факт: в Новомосковську, в семинарії, ще 9-го лютого відбувала ся літ.-музично-вокальна вечірка, дозвіл на яку відібрано від ґубернатора, не вважаючи на те, що в проґрамі було чимало „мазепинського", але другу вечірку вже не було дозволено („Рада", № 43).

Варто відзначити ще один випадок, що показує красномовно, як самі, навіть несвідомі, селяне ставлять ся до рідної мови:

„У Рівнім (на Волині) не що давно відбували ся загальні збори ощадного т-ва. Більшість учасників—селяне. Читаннє докладів провадило ся російською мовою. Селяне сливе не брали участи в обміркованню сих докладів, але виносили раз-у-раз постанову „отказать". Де-кого здивувала така поведінка селян, бо пропозиції здебільшого були дуже важливі й корисні для селян. Виникло питаннє, чи розуміють селяне сї пропозиції і чи не стоїть на перешкоді чужа незрозуміла мова. Звернулись до рідної. Становище раптом одмінило ся: селяне легко зясували

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

всі питання, свідомо робили постанови і ухвалили всі корисні й бажані пропозиції, які попереду одкидали („Рада“, № 59).

Тут до-речи зазначити, що відома вже читачам постанова чорнухинських селян про споруду памятника Сковороді, перейшла в дальшу стадію.

Мушу закінчити свою хроніку жалобними звістками. 27-го лютого підчас операції, після короткої, але тяжкої недуги, помер видатний український діяч, І. М. Полторацький. 17-го березня помер студент М. Щербаківський, а 21-го студент Е. Добриловський: обидва брали участь в українських студентських гуртках і належали до кращих представників сучасної української молоді.

Бібліографія.

Записки Українського Наукового Товариства в Київі. *Книга XIII. Київ. 1914. Стор. 167.*

Більшу частину сього тому „Записок“ займають дві великі студії: покійного Б. Бучинського „Грамота Місаіла і грамота Ніфонта“ та М Возняка „Епізоди культурних зносин галицької і російської України в І полов. XIX віку“. Перша з сих студій є спеціяльною розвідкою про два дуже цікаві документи до історії початків церковної унії на Україні та Білій Руси, історії, що знайшла собі детальнійше розробленнє в праці того ж таки Бучинського, друкованій в IV, V і VI тт. Записок: „Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498—1506“. Грамота Місаіла—се лист, писаний наприкінці XV віку до римського папи Сикста IV митрополітом Місаілом в справі заведення унії. Лист сей у-перве був опублікований до загального відома Іпатієм Потієм уже на початку XVII віку, на доказ давности уніятської традиції в руських церковних кругах, але тоді ж православні запідозріли його автентичність. Бучинський уважає, що лист сей був зложений митрополітом Иосифом Болгариновичем і думку свою доводить дуже пильним аналізом самої памятки і розглядом усіх дієвих обставин, що супровдили її появленнє. Грамоту ж костянтинопольського патріярха Ніфонта з 1497 року до сього самого митрополіта Йосифа пок. Бучинський признає просто фальсифікатом, зложеним уніятами XVII віку для своїх цілей. Розвідка про сї грамоти становить цілком спеціяльний екскурс до згаданої вище більшої праці того ж автора і, на жаль, не подає хоча б самого загального нарису подій і обставин, звязаних з сими грамотами, і читачеви доводить ся звертатись до відповідних розділів т. V-го „Історії України-Руси“ проф. М. Грушевського, щоб уявити собі історичний фон, на якому появили ся сї загадкові грамоти.

Значно ширший інтерес має велика розвідка д. Возняка, якої надруковано тут лише частину. На основі недавно опублікованого листовного матеріялу (видання Студинського, Свєнціцького та др.) та витягів з старих видань, автор малює нам докладний образ розвитку культур-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

них взаємин галицької й російської України од початку минулого століття. Він подає цікаві відомости про те, звідки черпали звістки про Галичину російські Українці і навпаки, як доходили в Галичину перші українські видання—Котляревський, граматика Павловського, етноґрафічні збірки, який вони робили вплив, як піонери галицького відродження, особливо Шашкевич, одушевляли ся творами українських письменників, найбільш Шевченком; автор переказує звісні ранійше і освітлені новознайденими матеріялами зносини з галичанами Максимовича, а почасти й Бодянського. З особливою увагою спиняєть ся д. Возняк на стосунках з українщиною братів Головацьких—Івана й Якова (особливо останнього) і дуже докладно переказує зміст проєктованих ними альманахів (Вѣнець 1845 р., Галичанка 1845 р., Пчола малоруськая 1848 р.), де мали бути уміщені зразки творів українських авторів з Росії. Так само багато уваги уділяє він поглядам на українське письменство Ів. Вагилевича і „Зорі галицької", де містив свої статї Яків Головацький. В надрукованій в сьому XIII т. „Записок" частині своєї розвідки д. Возняк доводить історію галицько-українських взаємин до 1850 року. Не подаючи чогось абсолютно нового, праця д. Возняка є дуже корисним і не позбавленим ширшого інтересу зводом матеріялу, який дає змогу уявити собі цілу картину літературних взаємин галицької й російської України в першій половині XIX віку.

Проф. В. Перетц на основі протоколів маґістерського іспиту 1877—78 рр. росказує складанне свого іспиту П. Житецьким. Іспит на степень маґістра російської мови і літератури був ускладнений тим, що Житецький готував ся до іспиту не з двох словянських мов, як звичайно, а з пяти, не рахуючи давньо-словянської. Іспит Житецький склав дуже добре і в своїх писаних відповідях висловив ті самі думки про потребу шукання орґанічних причин, що приводять до подібности ріжні явища мови,—й літератури—які потім розвинув у своїх „Мысляхъ о малорус. думахъ" та в других працях.

Д-їй В. Щербаківський у своїй розвідці про „Ілюзійне підвисшенне високости українських церков" зупиняєть ся на тих способах, якими архитекти здавна (з часів Візантії) користували ся, щоб зробити вражінне більшої високости церкви, звертаючи особливу увагу на будову українських деревляних церков. Розглянувши більш сотні типових церков українського будівництва, переважно ще козацької доби, д. Щербаківський приходить до висновку, що старі українські майстри свідомо користували ся з конструктивної ілюзії, щоб надати церкві як найвищий вигляд в середині, і подає навіть формулу, яка показує, на скільки ілюзія може побільшити уявлену високість церкви.

Невеличкі замітки проф. М. Грушевського і В. Модзалевського подають на основі тут же оголошених архивних матеріялів дуже цікаві причинки до історії перша – Острянинової еміґрації до Московщини; друга—до історії млинського права Гетьманщини. Проф. Грушевський росказує цікавий епізод з постриженнєм на царський кошт в черниці у Москві жінки Острянина, вбитого збунтованими козаками під Чучуєвим, де вони були осіли, покинувши після невдалого повстання свої рідні околиці. Д-їй Модзалевський подає цікаві матеріяли до характеристики орґанізації збирання млинського податку за часів Самойловича і Мазепи.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Взагалї XIII-й том „Записок“, як і попередні томи, дає багато цінного й інтересного матеріялу, повз який не можуть пройти без уваги дослїдники української старовини й українського письменства.

Д. Д-ко.

В. Винниченко: Рівновага. Роман. Переклад з російської мови *Н. Романович.* В-во „Дзвін“. *Твори.* Книжка шоста. Київ. Стор. 258, 8⁰ Ціна 1 карб 25 коп.

Ся більша повість В. Винниченка спершу друкувала ся по російському і викликала в російській пресї живий обмін гадок через те, що автор сміливо розкрив ту завісу, якої по мовчазній згоді в російських поступових кругах прилюдно не торкали ся. Спершу прохопили ся голоси обурення проти В. Винниченка, який нїби-то очернив еміґрантське житє в своїй повісти, але згодом в ряді статей та дописів з Парижу признано було В. Винниченкови повну рацію та навіть певного роду заслугу, що він так сміливо й правдиво розкрив сю болючу рану недобитків російської революції. Разом з тим вияснило ся, що причини морального і суспільного занепаду серед полїтичних еміґрантів лежать не в них самих, а в тих умовинах, що утворюють ся житєм на чужинї, далеко від ширших громадських інтересів, серед матеріяльних злиднів та під гнїтом чужої обстанови, яка паралїзує громадську всяку ініціятиву та загонює еміґрантів в ізольоване тїсне коло, примушуючи їх варитись у власнім сокови. Сей загально-російський бік повісти „Рівновага“ („На вѣсахъ жизни“) для українського читача має не більший і не меньший, як для всякого Росіянина, інтерес. Маємо цікаві, сильно і правдиво написані сторінки з житя еміґрантів, широку картину відносин, інтересів і подій, і се в першу чергу повинно будити увагу до повісти „Рівновага“.

Наша лїтература має зовсїм небагато творів тої лїтературної форми, що зветь ся романом, що своєю присутністю в тому чи иньшому письменстві свідчить як про досить розвинену технїку авторів, так і про інтерес громадянства до культурних, соціяльних та індівідуальних проблєм. Відроджена і оживлена з 1905 року наша лїтература має тепер чимало авторів видатних майстрів художнього слова, але на жаль мало творів, що уявляли-б з себе складні художнї композиції та мали-б інтерес не тільки сторінок та малюнків, але й широких картин, цікавих і для наступних поколїнь. А широкі картини житя, складне й детальне розробленнє проблєм національного та індівідуального житя можливе в першу чергу в романї, який своєю теперішньою формою дає повну волю авторови докладно вияснити окремі моменти і зявища суспільного житя та віддавати ся своїм творчо-будівничим пориванням. З сього погляду кожду спробу ширшої повісти, романа треба привітати, бо вони вносять в нашу лїтературу і громадянство широко поставлені проблєми та цікаво збудовані складні художнї композиції. Отже коли бачимо, що в українську лїтературу формально вертаєть ся те, що їй по праву належить, що одначе цїлком випадково опинило ся на чужому лїтературному полї, то його треба без зайвих міркувань зарахувати до нашої лїтератури. Повість „Рівновага“ являєть ся у нас в перекладї Н. Романович, але вона належить авторови, що на короткий час гостює в російській лїтературі і не зважаючи на досить часте гостюваннє лишаєть ся все таки письменником по духу, настроям, темам та симпатіям—українським.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Сей роман цінний також для характеристики творчости В. Винниченка, у якого в останній час можна помітити сильний нахил до освітлення психольоґічних проблем, інтерес до психольоґічних подробиць, до патольоґічних і нормальних, але тонких і прихованих, переживань. З сього боку „Рівновага“ яскраво дає змальований тип неврастеніка і садиста Шурки, нареченого Тані, героїні романа. Одначе вважати, що авторови він вдав ся, навряд чи можна, бо окрім дотепних і точних спостережень маємо також багато неясного, невикінченого, а в відношенню до Тані і особливо Тані до його, неприродного. Одначе Шурка являєть ся тільки крайнім висловом психольоґічних шукань В. Винниченка, бо й иньші дієві особи багато і часто оддають ся автором на всякі психольоґічні експерименти. Розмова Адольфа з Аркадієм—се теж свого роду садизм, бо Адольф вимотує з Аркадія всї нерви, дратує його неймовірними оповіданнями, мучить тим, що видирає бутерброди і грає не тільки на нервах, а і на шлунку. Головний герой романа Хома теж губить свідомість тверезих і нормальних шляхів у пізнаванню людської душі і також зважуєть ся на небезпечні й жорстокі експерименти. Він хоче знати, що за людина Таня, і будує цілий плян, щоб її таки спокусити і, переконавшись, що вона не краща за иньших, зовсїм віддати ся свому хмарному світоглядови та самотности. Всїма засобами він користуєть ся навпаки і наприклад, у Аркадія хоче збудити людську гідність надмірними образами його амбіції,—збіраєть ся купити в Аркадія його дику картину, щоб при всїх її спалити. Ненормальність житя еміґрантів доводить в гірших випадках до „сизих снів“ та „темної мутї“ Шурки і навіть до зґвалтовання нещасної Ладї. В кращих випадках, як Хома і Таня, доходять люди до психольоґічного експериментаторства, небезпечних спроб, фалшивої пози. Але не самі тільки герої романа „Рівновага“ слабують на психічні аномалії,—і автор сам утворює чимало штучного та неприродного, взятого з голови, вигаданого дотепно, але у всякім разї вигаданого. Через се де-які сцени відгонять шаржом; наприклад „шостигруда“ красуня на портретї роботи Аркадія, сцена з бутербродами, відносини Хоми з Анет, сумний культ краси Мері, її промова на мітинґу. Тут чуєть ся поза, вигадка, штучність. І сам Хома найменьше задовольняє, з його залїзною стриманістю, незвичайним аскетизмом і ролею знавця людських сердець. Се один з типів, яким явно симпатизує письменник в багатьох иньших творах, але надто проґрамовий та роблений, щоб у нього можна було вірити.

Письменникови треба було знайти здоровий вихід з сього задушливого осередку неврастеніків, бездїяльних і потрощених житєм людей. Самий осередок загалом змальовано яскраво, з властивим Винниченкови хистом, але тяжко звязати всї розкидані елементи для романа, для відносин симпатичних авторови людей, Хоми й Тані. В результатї маємо невдалу конструкцію повісти, а за те гарні окремі сцени. Але кінчить ся роман гарно: письменник знайшов якісь теплі ноти, взяв такий лагідний тон що до тих, котрі з еміґрантів вертають ся до дому, що се в значній мірі закрашує де-які невдалі моменти з самої повісти. Виходить, що В. Винниченко найбільший майстер серед здорового нормального—до певної мірі, звичайно,—житя. Любов до житя творчого, житя сильних людей прохоплюєть ся у автора в кінцї повісти з величезною си-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:26 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лою, а в атмосфері „достоєвщини“ багато губить житєва правдивість В. Винниченка. Можливо, що се перші спроби, але найбільше успіхів треба побажати авторови зробити в сфері художніх конструкцій його більших творів. Тоді талант В. Винниченка може дати блискучі придбання нашій літературі.

У всякім разї повість „Рівновага“ тепер являєть ся інтересним і місцями сильно написаним твором, свідчить про нові моменти в творчости сього, завжди живого і високо талановитого письменника, а також збогачує українську літературу новою для неї темою.

Ан. Ніковський.

Грицько Чупринка: Лицарь-Сам, поема в двох частинах. Видавництво: *„Життя й Мистецтво“*. Київ 1914, ст. 32. Ціна 15 коп.

Одиниця, індівідуум, і громада се дві сфери такі близькі але рівнож і дуже далекі, приятелї, але і завзяті вороги. Громада складаєть ся з одиниць, але загал її ненавидить того, що хоче підняти ся понад пересічну міру, поборює і нищить того, хто відважить ся перейти по-за усвячений громадою шабльон і закони, хто думками ширяє висше, хто вглибляєть ся в себе самого, в свою душу, хто хоче виробити з себе кращий людський тип, посміє мати свою правду, свою думку, яка-б та правда не була—добра чи зла—з погляду громади. Чим громада підносить ся на вищий культурний рівень, проваджена іменно тими „неслухняними“ одиницями, тим наступає більша духова діференціяція а індівідуальність здобуває ширші права для себе та на своє духове самовизначенне.

Найзамітнїйше індівідуальність проявляє себе в мистецтві, в тій сфері духа найбільш бунтівничій, що ніяк не може змістити ся в вузеньких—і взагалї—в рамках, а передовсім в тім роді мистецтва, якого чарівним знаряддем є слово—в поезії. Індівідуалїстична течія зявила ся цїлком природно і в нашій поезії, а одним з визначнїйших її представників є Грицько Чупринка. Чупринка, як поет, відразу виступив з виразним індівідуалїстичним світоглядом, про його творчість ніяк не можемо сказати, що він дійшов поступовним розвитком до індівідуалїзму. Одначе се ще не значить, що Чупринка цїлий час стоїть на одній точцї; та індівідуалїстична творчість розвиваєть ся, шукає собі шляхів і способів вислову,—тому вона така неспокійна, незрівноважена. Раз бачимо ми сильний поетичний розмах, „пророчі слова, змагання Прометея, що хоче запалити людські душі святим огнем“—як приблизно сказав М. Вороний в своїй рецензії в „Радї“ про одну книжечку поезій Чупринки,—то знову чуємо, що поет живе в якімсь чадї, туманї, в душній атмосфері, живемо під вражіннєм, що та творчість виснажуєть ся, бо занадто вона горіла, то знов маємо ніжні лїрики, тонкі переживання зрадженої або збуденнїлої любови. Сильнїйші признаки того маємо в останнїм періодї творчости Чупринки, якась душевна метушня відчуваєть ся сильнїйше а заразом поет бореть ся зі собою, хоче вийти побідником.

Дріжали весла...
Після чаду, після втоми
Наша сила знов воскресла,
Нас носили валуни;
Знов ми знаєм хто ми, хто ми:
Дїти буйної свободи,

Generated on 2015-08-08 08:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Що летять на вільні води,
Що сповняють найсміліїйші, найдорожчі юні сни.

Весла чекають...
Після ночі, після чаду
Знов щоб хвиля нас понесла.
Ми зібєм ворожу гать;
Знов ми вернем нашу владу
І під буряним напором
Встануть хвилї дружним хором
І під ними і над ними наші весла затремтять
(*„Ілюстр. Україна“ ч. III, р. 1914*).

Признаки тої душевної метушнї, з якої поет хоче висвободити ся, рятувати ся крайностями, носить на собі поема „Лицар-Сам“,—тут Чупринка доходить до крайнього індівідуалїзму, де своїх думок розумом, льоґікою оборонити не може, але до тої точки, прямуючи консеквентно в своїй творчости, він мусїв дійти.

Лицар-Сам се новомодний індівідуалїст, введений в історичну обстанову Запорозької Сїчи; се козак, якого батько, мати виховують як местника ворогови, в якому і коханка його любить ту відвагу, з якою він буде поборювати ворога, і ті тріумфи та славу, з якими він верне з бою. Але то почуте помсти, борби, відваги не є складовою частиною психе Лицаря-Сам, його душевною власністю, до сего він своєю власною духовою працею не дійшов і воно йому чуже. Батько, мати, коханка—громада—кажуть йому йти в бій, бо так велить закон громадський, так роблять всї, нїхто не застановляєть ся над тим, чи се складник його свідомости, чи воля одиниці йде в противнім напрямі. І Лицар-Сам вирушає по громадським обовязкам в бій, але в бою Лицар-Сам показуєть ся цїлком не як лицар, але як найбільший трус, боягуз, бо коли його товариші борють ся відважно і гинуть, то Лицар-Сам утїкає з поля бою. Без слави приїздить сам до рідні, але батько, мати, коханка, цїла громада його виклинає, викидає зі свого товариства. Поворотови з бою Лицаря-Сам його душевній переміні в напрямі повної свободи одиниці, а потім зірванню з громадою присвячена поема Чупринки.

В посвятї Чупринка заповідає, що

Постать лицаря палкого,
Постать лицаря борця,
Жертву давньої юдолї
Жертву шалу світового
В стисках суму та недолї
Я веду на зустріч юним
Всїм серцям багатострунним,
Що в шуканнї злоторунним
Зневірялись і журились і томились без кінця (ст. 4).

Се хоче нам поет дати. Але тут лежить і його основна помилка, тут слаба точка твору. Поет не змальовує нам душевної борби Лицаря-Сам, ми не знаємо, як робить ся переміна в свідомости, як і коли Лицар-Сам почав відчувати, що святе лише його „я“ і що воно є лише критерій в його житю. Ми не маємо цїлого творчого процесу душі, а одержуємо скрайнього індівідуалїста, з скрайно індівідуалїстичними думками, але почуваємо брак змісту, бо у того індівідуалїста не було творчої, внутрішньої працї. Сього поет нам не дав і тому ми не знаємо чому

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Їде Лицарь-Сам із бою,
Їде гордий, сам собою
Грішний кинувши вертеп. (ст. 6).

Чому той „Лицар-Сам“ не виступив проти громади перед війною і, не почуваючи в своїй душі потреби бути местником, не пішов на війну, а перелякавши ся, чому він гордо вертає—по прочитанню кількох сторінок насуваєть ся таке питаннє. Але дальше сей Лицар-Сам говорить:

Я надїну певну броню,
Не візьму й меча в долоню,
Тільки ж битись буду я
Скільки сили, скільки змоги,
Смілим духом перемоги,
Палом вищого чуття. (ст. 7)
. . . . . .
Сам я вийду на майдан
Гордий, вільний, непідкупний,
Смертним ранам недоступний,
Наче велетень-тітан. (ст. 7).

Лицар-Сам знеславив ся, але вірний свойому „я“ гордо стає перед громадою, гордо заявляє себе велетнем, поет усвячує Лицаря-Сам в його скрайнім індівідуалїзмі. І ми можемо за поетом сказати: „Який ти є таким себе і показуй“. Але на одно треба звернути увагу: індівідуалїзм се форма, під нею мусить бути зміст, і в свідомости Лицаря-Сам є зміст, не змальований автором в психольоґічнім процесї, лише поданий нам готовий. Той модерний індівідуалїст безсилий відносно житя, він його не знає і те незнаннє житя, своє безсилле він уважає за прикмету свого скрайнього зіндівідуалїзовання. Та відвага його се лише блянш, фаєрверк, відважна поза, але за ними криєть ся трусливість перед житєм. Лицар-Сам втїкає з поля бою, перед фактом житєвим він безсилий, але те своє безсилле він бере за свою прикмету і на нїм будує своє „я“. Він не думає брати меча до рук, він піддаєть ся пасивно житю, але тїшить себе пустими надіями

Скільки сили, скільки змоги,
смілим духом перемоги,
палом вищого чуття

бороти ся дальше. Тут треба зазначити ще одно: той модерний індівідуалїст нїчого ясно не дефінїує, не означує ясно своїх бажань і творчих змагань, змісту своєї свідомости він не перекує в ясне становище. Він безсилий

Так,—я розбив тебе сьогодня,
А завтра знищиш ти мене. (ст. 20).

і та безсилість пятнує дальшу його працю.

Свої святинї надзвичайні
Ми захищаємо мечем.
Давно, давно розвіять треба
Оту труху старих святинь,
Щоб вітер пил підняв до неба,
Розніс, розвіяв в далечінь.
Так я тепер, тепер розбитий
Инакше вславлю край і рід,
Я прагну весь несамовитий
Іще нечуваних побід.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я лину серцем в бій безкровний,
В душі я чую дивний хор
І надо мною блиску повний
Небесний віє омофор. (ст. 21).

Неґація всього, що старе, трухляве, ніби ясна, але вона зараз затемнюєть ся. Лицар-Сам заявляє, що він розбитий, перед житєвим фактом він остав ся безсилий, але прагне йти в бій безкровний і бажає ще нечуваних побід. Його бажаннє—бій безкровний можна розуміти в буквальнім значінню, він буде працювати над своїм індівідуальним „я“ і тут буде відносити побіди, але ясних всказівок, в якім напрямі і як він буде працювати над змістом своєї нової свідомости, ми не маємо. Справді Лицар-Сам заявляє

Хочу я житя такого,
Щоб творцем його був—я! (ст. 24)

і се бажаннє ясне, але коли ходить о зміст, то одержуємо лише загальники

Величезного, палкого
І блискучого житя. (ст. 20)

Лицаря-Сам поет пускає в світ.

По світу Лицарь-Сам блукає;
В чаду фантазій та химер
Небесну мрію він плекає.

Психіка Лицаря-Сам самітно уносить ся понад житєм і як така є вона безсильна і неділяльна. Його поле се власна його душа „в чаду фантазій та химер небесну мрію він плекає“, значить, історичний процес, який виплекав Лицаря-Сам, не є в його власти, що громада, нарід, як діяльне, все переміняюче ся, збірне тіло, є по-за ним. Він, самітник, закоханий в свою фантазію, не вміє поставити себе як діяльного члена даного загалу, як творця нових діл, нових культурних свідомостей з новими цінностями, як борця за індівідуальність.

Поеми, як цілість, за річ вдалу уважати не можна. Але є вона для останнього періоду творчости Чупринки важна, — в своїм індівідуалізмі дійшов він до останніх границь, і те своє становище зазначив не в дрібних ліриках, а в більшій поемі. Се рівнож характеристичне для Чупринки, бо поема „Липар-Сам“ не стоїть одинокою в його літературнім доробку, але чи щасливий сей перехід з дрібної лірики до більшої поеми, се ще квестія. *Ів. Лизанівський.*

Французькі „Національні Аннали“ кн. VII—X за 1913 р. і I—II за 1914 р.

Дуже цікаво ознайомлюють своїх читачів французькі Аннали ріжних націй — Annales des Nationalités—в числі VII—X, 1913 року з становищем чеської нації і розказують про розвиток її самостійної національної свідомости. Нам Українцям особливо близькі змагання кожної нації до своєї власної незалежности, через се цікаво стежити, якими засобами здобувала собі невеличка Чехія свій сучасний стан житя, який в Австрійській державі можна лічити найкращим від усіх других словянських націй (окрім пануючого становища Поляків). Метою своєї політичної роботи Чехи завше ставили повернути собі свої історичні права—себ-то законодавчу і адміністративну незалежність. Але Чехи гірким досвідом впевнили ся, що раптовно їм не перевернути сучасний стан внутрішньої політики Австрії, навпаки, вони

Generated on 2015-08-08 08:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

знають, що тільки довгий, твердий шлях може привести їх до такої зовнішньої зміни австрійської політики, яка-б забезпечила повну майбутність усім націям. Чехи домагають ся приймати широку участь в австрійському центральному правлінню, щоб визволити Австрію з-під впливу Мадярів і Німців. В себе вдома Чехи хотять вповні рівних прав з Німцями. Вони домагають ся волї та справедливости не тільки для себе, а і для других народів Австрії. Вони мріють про такий державний лад, в якому народи єднали ся-б вільні й щасливі, маючи змогу широкого розвитку своїх національних справ. Що до зовнїшньої полїтики, Чехи бажали-б Австрії більш незалежности й мирної полїтики. Чехи лічать, що Австрія давно не є держава нїмецька й не буде такою і на далї, як що Чехи укупі з другими словянськими народами виконають свій історичний обовязок і вироблять з Австрії нову кращу державу, яка обєднає всї нації, шануючи їх історичні права і не руйнуючи їх своєю-ж полїтикою централїзму. Досягнути такого державного складу й стає метою чеської полїтики, як її висловлює відомий сучасний полїтичний діяч Чехії—Крамарж. Ся загально-полїтична мета в статї п. Подлипного роскладаєть ся на такі більш конкретні точки: 1) як найменьше централїзації з боку державного уряду; 2) рівні права для всїх народів, яко єдиний засіб щоб не множила ся скрізь ґерманїзація в державі, щоб по-над автохтонною більшістю тої або другої нації не панувала меньшість, тільки через те що ся меньшість рядить в державі; 3) мова чеська мусить бути проведена в Чехії і в суді, і в школї, і в усїх урядових інституціях. Усї посади урядові і громадські мусять належати тільки людям, які знають дві мови—чеську й нїмецьку; 4) заборону всякого провокаційного поводження збоку всяких бюрократів, які своєю діяльністю ідуть проти закона і утворюють в країві анархічний безправний склад житя, певні в тому, що їх захищає центральний уряд; 5) оборону Чехів і особливо дітей чеських від ґерманїзації по тахих місцевостях, де Чехів—меньшість, і де Нїмцї пануючи силою забороняють одкривати чеські школи, скидають з посад Чехів, які вимагають для своїх дітей чеських шкіл; 6) оборону Чехів в Віднї, де з ними поводять ся без найменьшої ввічливости і пошани до їх прав. Серця чеських послів повні гіркого почуття від тих образ, які що-дня мусить зносити чеський народ, в тій державі, яку він стільки разів обороняв своєю кровю, на яку він так багато віддає своїх запрацьованих грошей. (Див. стр. 304—309, № VII—X Les Annales des N at.)

За сї змагання Чехи вели полїтичну боротьбу через увесь XIX вік. Довго не виясняла ся певно національна справа чеським партіям, довго стояла вона на одному історично національному ґрунтї, далекому від реальних вимог житя. Але тепер ся справа оперлась на певні демократичні основи і зєднала круг себе всї проґресивні сили краю й не можна сказати, щоб Чехія мало що здобула за сей час національно-полїтичної праці. На зорі XX віку ми бачимо Чехів вже стало орґанїзованими, з підвисшеною над усїма австро-словянськими націями культурою, з енерґічно і гармонїйно працюючими партіями. Останнїй виборчий закон в Австрії побільшив число послів від Словян, і тепер хоч вони представлені не пропорціонально своїй численности, але все таки на 516 депутатських місць Словяне мають своїх 257, а Нїмцї 233 (26 належать італїйсько-румунським представникам).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З партій сучасної Чехії особливо діяльно працюють соціял-демократи, які на виборах подають свої голоси разом з національними партіями. Крім того є партія соціял-націоналїстів, партія дуже численна, є партія реалїстична професора Масарика, яка більш усього пильнує чеську просвітну справу з радикально-проґресивною партією, і клерикальна партіє, яка виявляє себе найміцнійш в Моравії, країні меньш освіченій аніж Чехія. Усї вони мають крім своїх партійних завдань один загальний клич—незалежна автономна Чехія.

В других статях чеських вчених є вказівки, що соціялїстичний рух в Чехії проявляв ся дуже яскраво на тлї її історичного житя вже в прінціпах братів моравських, але той соціялїзм виходив з релїґійно-етичного настрою. Сучасний соціялїзм Чехії розвинув ся за останні 50 літ і опираєть ся цїлком на економічних прінціпах, але не обходить і національні, бо справді в Чехії робітник живе пригнїчений й яко робітник й яко Чех. Через се може нї одна соціялїстична партія не ставила ся так уважно до національних вимог народу, як чеська. Зпочатку соціялїсти наміряли ся зєднати свій рух з партією міщансько-демократичною, але скоро відокремили ся від усїх міщанських партій і виступали як робітнича партія. На них австрійський уряд сипав усякими перешкодами, переслїдуваннями, ватажки сиділи по тюрмах, але рух посував ся героїчно наперед й тепер має великий вплив на робітничі кляси Чехії і держить в своїх руках робітничий рух. В 1913 роцї партія мала 2431 орґанїзацій, 85 часописів (з них одна Pravo Lidu виходить двічи на день в 100.000 примірників в день). Із 108 чеських послів в парляментї 26 належать до соціялїстів; в цїлій партії налїчують коло 100.000 членів. Вона обєднує всї синдікальні робітничі орґанїзації і орудує капіталом більш як в 2 мілїони корон. Їй приходить ся вести боротьбу не тільки з урядом, не тільки з капіталїстами, а ще й з нїмецькими соціялїстами, які змагають ся нївечити чеський пролєтаріят з боку національного, не визнаючи жадних їх національних потреб: нїмецькі соціялїсти так звикли до панования по-над усїма народами Австрії, що переносять сей шкодливий централїзм і на соціяльні рухи. Але чеські соціялїсти не піддають ся їх змаганням: додержуючи завше житєвих потреб робітничих кляс вони обороняють їх національні права так само, як і економічні. Партія остільки сильна, що в де-яких випадках одстоює свою автономію не вважаючи на постанови загальних конґресів. [1]) Вона має перед собою конкретну світлу мету: утворити чеським робітникам вільне правне становище і робітники довіряють партії необмежно.

Разом з полїтичним й соціялїстичним рухом розвивала ся й кооперативна справа і тепер 53 чеських робітничих синдікатів єднають 106.148 членів. Сї інституції видали субсідїями в 1912 р. 1.338.355·57 корон, що складало всього 48% усїх їх витрат. Серед других витрат більш адмінїстративного змісту вони витрачали на видання своїх часописів 255.666·72 кор. (12%) на читання й лекції 19.670·18 кор. (0,96) на книгозбірні 21.458·58 (1,03), на аґітаційні завдання й на конґреси 151.301·88 (7.31) й т. и. Багато залежить таке гарне економічне ста-

[1]) (Див. стр. 319).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:31 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

новище кооперативної справи від фінансового розвою Чехії. В 1912 р. там істнувало 12 національних банків, з міліярдним актівом.

Разом з сими політично громадянськими рухами, разом з економічним розвитком йде в Чехії й велика праця культурна, але на жаль „Аннали“ не подали вказівок про сучасне становище чеської літератури, вони більш зупинили ся на видатних творах чеських різьбарів й малярів. Видатні різьбарі Барка, Маратка, Стурза виховали свої таланти під впливом скульптурної французької школи й найбільш старого Родена. Серед малярів чеських названо чимало талановитих пейзажистів й жанристів селянського побуту—з чеської художньої школи видатного художника Мана (з першої половини XIX століття), до них належать сучасні малярі Алес, Зенишек і иньш. В чеській музиці після Сметани виховало ся чимало талановитих композиторів: Коварович—з дуже яскравим твором—„Песиголовці“, симфоністи Ферстер, Новак й мрійний Сук з своєю журливою симфонічною поемою „Ізраіль“.

В усьому чеському національно-культурному й політичному житю жваву участь приймають чеські жінки. Вони виступають і як письменниці і як талановиті художниці. Вони ж ведуть енерґічну аґітацію за політичні права жінки. В Празі заклав ся Виборчий Комітет й жінки чеські вже здобули собі виборче право в краєвому соймі, де у перше в 1907 р. була виставлена кандидатура жінки. Але справді обрана була жінка в сей краєвий сойм тільки в 1912 р. іменно пані Вікова-Кунетіцка. Але до парляменту ще чеська жінка не може бути обрана. З 1911 р в Празі працює Ліґа жіночих товариств, в якій єднаєть ся до 11.000 членів. До 40 видань періодичних присвячено охороні жіночих інтересів. Всі жіночі орґанізації належать до проґресивного громадянства.

Найбільш численна з них соціял-демократична, молодо чеська і партія жінок-аґраріїв (до 40.000 чл.).

Таке то жваве, цілком національне, житє розгортаєть ся на невеликій території Чехії (що не більш наших 2—3 ґуберній). Скільки політичної, національної свідомости в ньому! На тісній своїй території Чехи дуже часто не знаходять досить гарних умов житя й еміґрують багато в Америку, в Росію. Ся еміґрація Чехів до Росії почала ся в 1866 р. й більш усього Чехів живе на Волині, Херсонщині та в Таврії. В 1912 р. усього Чехів в Росії налічували 65.000 й з них 35.000 на Волині. В Америці їх по різних штатах живе 713.178. Але коли в Росії на 65,000 Чехів виходить усього одна чеська часопись —„Чехослован“—в Київі, в Америці на 713.178 виходить 71 часопись. І скрізь куди Чехів не закине лиха доля, вони зразу єднають ся, працюють одностайно, з горячою національною свідомістю, ставлять себе в культурні умови житя. В сій національній щирости, в одностайности і лежить жвавий національно-політичний, економічний й національно-культурний розвій невеличкої Чехії.

Крім цікавих дослідів про Чехію в VII—X кн. Анналів подають ся відомости про русіфікацію литовських шкіл, де більшість учителів по народних школах з Росії не хотять знати литовської мови, а учні їх не розуміють й почувають себе ображеними в свойому національному почуттю. Литовський народ не ставить ся вороже проти російської мови, але він бачить, що з

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

такої російської школи їх діти не мають ніякої користи. Цікаво теж, як виясняє д. Габрис національні desiderata ріжних народів в свойому докладі, який він читав на всесвітньому конґресі міжнародніх товариств в Ґенуї в літку 1913 р. Сї національні змагання усї можуть бути зведені до двох загальних: вимога політичної, культурної й економічної автономії з одного боку, а з другого знищеннє всяких заборон, переслідувань, знищеннє всякої асиміляції та денаціоналїзації того або другого народа. Що до України, то в докладї д. Габриса читаємо: „Україна приєднала ся до „Московії“ під добровільною умовою держати ся федеративного єднання. Але російський уряд знищив сю умову, не зважаючи на протести українського народу, який й по сей час не зрікаєть ся вимагати, щоб умови „договору Богдана Хмельницького“ були виконані, бо сей договор є „Конституційна Хартія України“.

„Українського народу лічуть 33 міл., з них 27 міл. в межах Російської держави й 5 міл. в Австро-Угорщинї! Він хоче мати своє автономне житє з виборною Радою (Diéte) в старовинному містї Kieff, яка б забезпечила українському народови продуктивний розвиток економічних сил й задовольняла його культурні потреби. Українська нація вимагає визнання всїх прав її рідної мови, забезпечуючи й російській мові права державної мови. Українцї вимагають зараз знищити всї перешкоди для вживання їх мови в культурному й громадському житю. Український народ повстає проти польонїзації українських шкіл в Галичинї, він вимагає українського унїверситету у Львові, автономного урядовання українських шкіл, автономно аґрарних справ в Галичинї і реформи де-яких виборчих прав, прав Українців на службу по усяких інституціях краю“ (див. стор. 395—96 VII—X N. Annales des Nationalités 1913).

Так висловлюєть ся про наші національні права й змагання широко росповсюджений в Европі орґан усїх національностей. Багато в ньому завше цікавого про становище національних справ ріжних словянських і других народів. Національна справа наші часи набірає все більш значіння, і з нею починає рахувати ся й дипльоматія Европи. Серед словянських народів справа національна є справдї питаннє—чи жити чи вмерти? І народи словянські—народи молоді, з великими скарбами культурної творчости йдуть на зустріч житя й не зрічуть ся жадних своїх прав і праці на користь вселюдського проґреса.

Дуже цікава вийшла також I—II книжка 1914 р. Анналів, де присвячено дві гарні статтї святкованню Гуса з нагоди збудовання сьому громадському й релїґійному діячови Чехії памятника. Се пишне свято національне відбудеть ся в Празї 6-го іюля 1915 р. На памятнику Гус стоїть серед полумя й диму костра, має погляд журливий, але спокійний. Ліворуч гурток чеських селян з ціпами в руках—як колишнї гусити, що бороли ся за свою віру; праворуч постатї братів чеських, учнів великого „Апостола“. Позаду ґрупа Чехів—бідних, знеможених, збездолених—але спомин про славетню колишню боротьбу наче викликає в їх очах надію на кращу майбутність. На памятник Гуса за 15 літ з 1899 р. Чехи збрали 500.000 корон, з яких само місто Прага дало 50.000 кор

Багато малюнків поясняють цікавий відчит Габриса в школї Висших соціяльних наук 7 січня „Народне мистецтво в Литві“. Тут

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Габрис висловлює цікаве спостереженнє, що чим більш народ денаціоналізований, живе під гнітом чужої культури, тим слабійші твори його мистецтва і навпаки, чим більш самостійно незалежно іде культурне житє націй, тим краще йде розвій її мистецтва. В Литві найкраще виявляєть ся воно по тих місцевостях, де більш захистило ся справжнє національне житє—по Гродненській й Ковенській губ.

Цікаві відомости подають ся в сьому № про зїзд представників пригнічених народностей, який одбув ся в лютому в Льондоні. На йому розглядало ся лихе становище тубольців робітників по анґлійських кольоніях й висловлена догана Анґлії, свобідній державі, яка так поводить ся з ними; потім обстоювала ся свобода преси в Індії та в Египті, яка тепер майже не істнує, а також обсуджували ся недобрі відносини Поляків до Білорусів й до Литвинів. Поляки насилують сї народи, щоб вони вживали польську мову й переносять своє насильство навіть в церкві, де недозволяють инакше правити службу як по польськи або по латинськи. Д. Федорчук подав відомости про становище Русинів-Українців в Венґрії й довго зупиняєть ся на значінню діяльности Драгоманова для відродження Буковини. Взагалї ся книжка Анналів дуже цікава й показує, як редакція пильно стежить за всякими національними неправдами й утисками й зупиняєть ся на ріжних фактах національного житя. Подані тут відомости і про інородческу комісію на петербургському загально-освітному зїздї, й про відносини правої російської преси до інородців й про смерть фінського діяча Лео Мешеліна й т. и. Дуже приємно, що сей орґан розвиваєть ся, поширюєть ся й ставить національну справу на чолї полїтики всього світа.

С. Русова.

А. Ф. Петровскій. *Берегите могилы!* (*къ 100-лѣтнему юбилею со дня рожденія Т. Г. Шевченко*). Одесса. 1914. Стр. 15. Цѣна 6 коп.

Невеличка симпатична книжечка одеського видання. Покликаючись на відомі слова Д'Ізраелї про те, що спомин про народнього поета повинен бути святинею, і з власного почуття побожности до великих натхнених творців, автор брошури закликає російське громадянство памятати заслуги великих людей і достойно шанувати їх. Однією з форм, в які повинна вилитись шаноба, є літературні поминки й культ славетних покійників. „Китайцї,—пише автор,—що мають „культ предків", не дарма вважають ся за народ, у котрого варто позичити де-що з моралї. І особливо треба се зробити нам, у кого самохіть чи мимоволї багатьох з великих небіжчиків занедбано, забуто". Переказавши в кількох словах історію сього культа у Римлян, Французів, д. Петровський зазначає: „Росія не знає Пантеона для зберігання останків своїх великих людей, своїх найкращих синів,—кости їх роскидано по безмежних просторищах нашої землї... Мало хто знає, де поховано Пирогова, Ушинського, Менделеєва, Серова, Вол. Соловйова і Серг. Трубецького, Лебедева"... Перш, ніж перейти до уваг д. Петровського що до Шевченкової могили, мусимо відзначити ту плутанину, яку вносить автор у голову малосвідомого читача, вживаючи слова—„намъ", „нашихъ" і т. д. поруч з іменами російських учених, педаґоґів, фільозофів і поруч з Шевченком. Автор очевидно належить до т. з. „общероссовъ", чим можна пояснити й недосконале знаннє предмета, який взято д. Петровським темою своєї

Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

книжечки, і трохи чудний, як на нас, заклик його до „русскихъ людей“ (не істино, звичайно, руських) упорядити могилу українського поета. Автор „часто бував на сій могилї і відходив завжди з важким почуваннєм“,—„тут він уперше довідав ся, як зберігають і шанують могили великих людей руські люди“. Далї йде опис тих мерзотних, пяних гулянок і слїдів од них, що лишили ся біля Тарасової могили разом з паскудними, блюзнїрськими написами в книзї „візітів“. Само собою, ми нїчого не можемо мати супроти належности тих паскудників, про яких з таким обуреннєм згадує автор, не до наших земляків, хоч справдї навпаки, щоб се так було: на жаль, мусимо сконстатувати, як той винниченковський Щирий у тюрмі, що то здебільшого наші земляки—канївчане. Про се не раз писало ся в київській пресї. Иньша річ, хто винен, що ті покручі, крім уміння писати оті „пошлыя циничныя надписи“, нїчого не засвоїли з школи. Авторови „думается“, що потрібно якесь суспільне, орґанїзоване піклуваннє про великі могили, що захистило-б їх від випадкових впливів, як стихійних, так і свідомих. Українському громадянству можна було-б почервонїти від сорому, слухаючи такі докори, коли-б не свідомість, що теє піклуваннє йому... заборонено. Сього, певне, автор не знав, як не знав, очевидно, й того, що питаннє про цїлість могили Шевченкової знято було на засїданню канївського земства і пройшло тільки під виглядом піклування про „укрѣпленіе овраговъ“. Коли згодом се „укрѣпленіе“ переведеть ся в житє й величня могила з околицями матиме пристойний вигляд, то се „пѣвецъ Украйны“ мусїтиме завдячувати виключно сусїдству „овраговъ“. Не було-б їх, то нїяка велич поетова не врятувала б його могили від руйнування, аж поки не здійснили ся-б слова заповіту, се-б-то поки на Вкраїнї не повстала „сїмя велика, сїмя вільна, нова“, що помянула-б свого співця „незлим, тихим словом“.

Книжечку д. Петровського прикрашено двома портретами Т. Шевченка й двома малюнками худ. Трутовського. Наприкінцї додано маловідомий широкій масї читачів вірш Некрасова: „На смерть Шевченка“.

С. Черкасенко.

Нові книжки.

Л. М. Мельниковъ: Я. Г. Кухаренко и Т. Гр. Шевченко въ ихъ взаимныхъ отношеніяхъ. Екатеринодаръ, 1914, ст. 49.

Клим Полїщук: Далекі зорі, нариси й оповіданнн. Вид. „*Стернї*“. Житомір, 1914, ст. 38. Цїна 25 к.

М. Голубець: Мойсей Безумний. Поезії В-во „*Новітня Бібліотека*“. Львів, 1914, ст. 78. Цїна 1 корона.

Максім Богдановіч: Вянок, Кніжка выбраных вершоў. Вільна, 1913, ст. 116. Цїна 50 к.

Олелько Островський: Сельська честь. Пєса на 4 дії. В-во „*Вільна Думка*“, ч 2. Харків, 1914. Цїна 30 к.

Т. Шевченко: Кобзар. Текст і уваги ред. В. Доманицького. Вид. „*Криниця*“. Київ, 1914. Цїна на гіршім папері 35 к., на ліпшім папері 1 рубль.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Редакція Літературно-Наукового Вістника залишає за собою право скорочувати статті і робити зміни редакційного характера.

Рукописи неприйнятих статей переховують ся в редакції 6 місяців і звертають ся лише по присланню марок на пересилку їх заказною бандеролю.

Дрібні рукописи і вірші неприняті до друку знищують ся і з приводу їх редакція не листуєть ся.

Рукописи, на яких не зроблено помітки, вважають ся безплатними.

Контора просить п. п. передплатників, які не одержали чергової книжки, повідомляти контору не пізнійше одного місяця. На одповіди треба присилати марки.

На зміну адреси 30 коп., при чім треба подати й стару адресу.

Оголошення в Літ. Наук. Вістнику друкують ся на таких умовах:

	1 раз	3 рази	річно
1/1 сторінка	30 кар.	75 кар.	250 кар.
1/2 „	20 „	50 „	150 „
1/4 „	10 „	25 „	75 „

ПРИЙМАЄТЬ СЯ ПЕРЕДПЛАТА НА РІК 1914, на українську

політичну, економічну і літературну ґазету

рік видання восьмий **РАДА** рік видання восьмий

що виходить у Київі щодня, окрім понеділків і днів після великих свят, українською мовою, по програмі звичайних великих політичних ґазет.

Ціна з приставкою і пересилкою в Росії на 1914 рік:
На рік 6 карб., на 11 м. 5 карб. 70 к., на 10 м. 5 карб. 25 к., на 9 м. 4 карб. 75 к., 8 м. 4 карб. 25 к., на 7 м. 3 карб. 75. к., на 6 м. 3 карб. 25 к., на 5 м. 2 карб. 75 к., на 4 м. 2 карб. 25 к., на 3 м. 1 карб. 75 к., на 2 м. 1 карб. 25 к. на 1 м. 65 коп. Передплату на рік можна виплачувати частками в такі строки: на 1 янв. 3 карб. і на 1 апр. 3 карб; в строки: на 1 янв. 2 карб. на 1 марта 2 карб. і на 1 мая 2 карб. або по 1 карб. що місяця на протязі першого півріччя. **Зміна адреси—30 коп. Артистам—безплатно.**

При зміні адреси—**ТРЕБА ПОДАВАТИ** разом з новою і **СТАРУ.** *Пробні числа надсилають ся даром. Адреса редакції і головної контори: у Київі, Вел.-Підвальна вул., д. 6, біля Золотих Воріт.*

Передплата на „РАДУ" на таких-же самих умовах, що і в конторі, приймаєть ся **у Київі**; 1) в „Українській книгарні", Безаківська 8, 2) в Книгарні „Л.-Н.-В." Фундуклеївська 12 і 3) в Книгарні Череповського, Фундуклеєвська 4; в **Камянці-Подільському**, у комісіонера д. Приходька; в **Катеринославі**—Книгарня Лозинської, Проспект; в **Мелітополі**—Меревая, д. б. Ессена у д. Залізняка; в **Одесі**—книгарні „Есперанто"; в **Полтаві**—Книгарня Маркевича, бульвар Котляревського; в **Петербурзі**—Книгарня Вольф; в **Харькові**—Українська Книгарня, Рибна 25,

Редактор В. Яновський. **Видавець Є. Чикаленко.**

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Зміст IV-ої кн. Літ.-Наук. Вістника на 1914 р. має бути такий:

М. Коцюбинський: Сон (посмертне оповіданнє). — **О. Олесь:** Молодість (етюд).—**М. Чернявський:** Поезії.—**М. Грушевський:** На українські теми. —**Ів. Стешенко:** М. Старицький —**Гр. Чупринка:** Поезії.—**В. О'Коннор-Вілїнська:** Дещо про М. Старицького.—**М. Жук:** Тілько встати! (оповіданнє; кінець). — **М. Евшан:** Проф. Масарик про Росію і Україну. — **Нат. Романович:** Манівцями (повість; далї). — **І. Галущинський:** Успіхи експеріментальної методи в біольоґії. — **С. Черкасенко:** З українського житя. — **Ignotus:** З австрійської України. — **А. Чекин:** На далекім сході. — **Бібліоґрафія.**

ПРИЙМАЄТЬ СЯ ПЕРЕДПЛАТА

НА РІК 1914-й

на український місячник літератури, науки й громадського житя

Літературно-Науковий Вістник

ЩО ВИХОДИТЬ ДАЛЇ, КНИЖКАМИ ПО 12—15 АРК.

при близшій участи **М. Грушевського, М. Евшана, О. Кобилянської, В. Леонтовича, О. Олеся, Ю. Сірого, Л. Старицької-Черняхівської й Л. Цегельського.**

Завідує київським виданнєм О. Олесь.

Редакція і головна контора: Київ, В. Підвальна 36, кв. 8.

Контора львівська: вул. Супінського, ч. 21.

(Lemberg, Supinski-str. 21, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата для Росії: на рік 8 руб.; за пів року 4 р. 50 коп.

З огляду на тяжкі матеріяльні обставини нинїшнього українського житя передплата на Літер.-Наук. Вістник в 1914 р. для незаможних учнїв, студентів, сельських учителїв і учительок, низших служащих, робітників і селян знижена на 6 рублїв (коли вони передплачують журнал просто з контори).

Кому трудно відразу, нехай присилає на перше число кожного місяця по 1 руб., поки збереть ся повна передплата, а журнал посилатиметь ся зараз.

Книгарням і всяким посередникам від передплати 5%, коли вона повна (8 руб.) і виплачуєть ся вся відразу.

Комплєти журналу за попередні роки продають ся по 8 руб.

На зміну адреси треба присилати 30 коп.

Цїна книжки осібно 1 руб.

Видавець **Л. Старицька-Черняхівська.** Редактор **О. Лисенко.**

Контора просить Вп. п. передплатників відновити передплату. IV кн. ЛНВ. буде вислана лише тим, хто внесе дальшу частину передплати.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-08 08:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990126
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google